

DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ

Yıl: 26 Cilt: 18

Sayı: 71 / 2010

Baskı Tarihi: Temmuz 2010

Kurucusu
İsa Yusuf Alptekin

İmtiyaz Sahibi
Hamit Göktürk

Yazı İşleri Müdürü
Abdullah Karakaş

Editör
M. Ali Alioğlu

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu
Prof. Dr. Abdülkadir Donuk
Prof. Dr. Mahmut Kaşgarlı
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl
Prof. Dr. Salih Aynural
Doç. Dr. Timur Kocaoğlu
Dr. Abdulhamit Avşar
Abdulhabir Alioğlu

Reklam ve Dağıtım Sorumlusu
Alimcan Karluk

Abone Şartları
Yurtiçi (Yıllık): 20 TL
Yurtdışı (Yıllık): 25 \$ - 20 EURO
Fiyatı: 5 TL

Banka Hesap Numarası
Akbank Yusufpaşa Şubesi
İstanbul 832-601 DHM

Posta Çeki No
1661110

İdare Yeri
Doğu Türkistan Vakfı
Dedeefendi Cad. No: 4 Sadrazam
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa
Medresesi 34470
Şehzadebaşı Fatih -
İstanbul / Türkiye

İrtibat
Tel: + 90 212 519 46 67 - 519 07 86

Fax: + 90 212 519 09 88

www.doguturkistanvakfi.org

Dergide yayınlanan yazılardaki
görüşler yazarına aittir.
Dergideki yazı ve resimler kaynak
gösterilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER

Hasbihal.....	2
Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde Doğu Türkistan'ın Durumu Prof. Dr. Abdulhaluk Çay.....	3
Doğu Türkistan ve Dünya Prof. Dr. Ahat Andican.....	9
Kutadgu Bilig'e Göre Uygur Türkü Sultan Alâeddin Eratna'nın Devlet Adamlığı Prof. Dr. Kemal Göde.....	12
Çin'in Doğu Türkistan Politikası Prof. Dr. Salih Aynural.....	14
Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Asimilasyon Politikası Prof. Dr. Alimcan İnyet.....	17
Günümüz Doğu Türkistan'ı Dr. Meryem Hakim.....	21
Kaşgar Yok Edilmeden... Akif Emre	23
Doğu Türkistan'ın Dünü Bugünü ve Yarını Üzerine Nuri Gürgür.....	24
Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası Ahmet Emin Dağ.....	30
Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim Dr. Erkin Emet.....	34
Doğu Türkistan Gezisi ve Düşünceler Hamdi Özdamarlar	40
Türkiye'nin Gururu "Büyük Öğrenci Projesi" Birol Dok	47
Uygur Türkçesi	49

Değerli Okuyucular

Uzun bir aradan sonra 71. sayımız ile yine sizlerle beraberiz. Dergimiz yeni yayın hayatına başladığında, bir bölümü Uygur Türkçesi ile yayınlanıyordu. Daha sonraki yıllarda çeşitli nedenlerle Uygur Türkçesi yayınlanamadı. Kazakistan'da yıllardan beri Uygur Türkçesi ile neşredilen *Uygur Avazi*, *Yeni Hayat* vb. birçok Uygurca gazete ve dergi kapanmıştır. Biz bu boşluğu bir nebze olsa de gidermek ve dergimizin yeniden eski muhtevasına kavuşmasını sağlamak için bu sayımızda 16 sayfalık bölümünü Uygur Türkçesi ile yayınladık. Uygurca bölümünün hazırlanmasında emeği geçen kardeşlerimize çok teşekkür ediyoruz.

İnşaallah gelecek sayılarımızda daha güzel, daha mükemmel ve doyurucu yazılarla huzurunuzda olmayı ümit ediyoruz.

Milletimiz ve özellikle Doğu Türkistanlılar ve Doğu Türkistan davası açısından çok büyük bir kaybımız olmuştur.

1978 yılında Liderimiz merhum İsa Yusuf Alptekin tarafından kurulan Doğu Türkistan Vakfı'mızın yeniden ihya edilmesi için Yurttaşlarımızın "*Vatan hizmetinin bitişi ve ana vatanın hizmetine başlaması*" yolundaki çağrılarını uyararak 1986 yılından beri 25 yıl süre ile aralıksız Vakfımız Mütevelli Heyeti başkanlığını yürüten Em. General M. Rıza Bekin Paşa'mız uzun süredir tedavi gördüğü Ankarada 16 Şubat 2010 tarihinde hakkın rahmetine kavuşmuştur.

Merhum **M. Rıza Bekin Paşa**'mız hariçteki Doğu Türkistan mücadelesinde kalıcı ve çok önemli izler bırakan seçkin büyüklerimizden biri olmuştur. Vakıf Başkanlığını üstlendikten hemen sonra yaptığı ilk iş, Doğu Türkistanlı gençlerin Türkiye'de eğitim öğretim görmesi faaliyetine başlamak olmuştur.

1930'lu yıllarda Kabil'de öğrenci iken, dost bir çok devlet yetkililerinin ısrarla kendisinin de aralarında bulunduğu Doğu Türkistanlı gençlerin o ülkelere götürülüp okutulması tekliflerine Liderimiz merhum **Mehmet Emin Buğra**'nın nasıl şiddetle karşı çıktığını bize anlatmıştır.

Mehmet Emin Buğra Doğu Türkistanlı gençlerin mutlaka Türkiye'de yetişmeleri gerektiğini ısrarla savunmuştur. Kendisi de bu görüşün canlı kanıtı ve tanığı olmuştur. Onun, hayatı Türk milletine hizmetlerle doludur. Bu hizmetleri ifa ederken, özgürlük ve demokrasinin korunması, mazlumların savunulması amacı ile Kore cephesinde savaştı. Bazen ise, Aziz Devleti adına Afganistan'da olduğu gibi mayın tarlalarında, bazen ise, sevgili yurdu Doğu Türkistan'ı ve mazlum milleti için dünyanın dört bir tarafında milli ve milletlerarası platformlarda, davasını savunmuştur.

28 Şubat 2010 günü kendisini anmak amacı ile bir toplantı düzenledik. Doğu Türkistanlıların ve mazlumların Atası, Sayın **Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş** Hocamız, bizleri daima kollayan ve destek olan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı **Prof. Dr. Turan Yazgan** Hocamız, bizleri yalnız bırakmayan, yaptığı hizmetlerle gönülümüzde taht kuran Devlet eski Bakanı **Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet Çay** Hocamız, Türkistan-İdil Ural Vakfı'ndan Paşamın dava arkadaşı ve kadim dostu değerli hemşehrimiz Devlet eski Bakanı **Prof. Dr. Ahat Andican**, vefakar gönüldaşımız hemşehrimiz **Prof. Dr. Salih Aynural**, merhum Paşamızın çok sevdiği dostu, gönül eri Şair-Yazar **Orhan Kiverlioğlu** bu toplantımıza teşrif ile Paşamızla ilgili anı ve düşüncelerini bizlerle paylaştılar. Paşamızın değerli evlatları **İlter Bekin**, kızları **İdil Gögen** ve damatları **Prof. Dr. Hakan Gögen**, torunları ve aile mensupları Anma toplantımıza teşrif ettiler. Kendisini hep birlikte ve bir kez daha minnet ve rahmetle yad ettik.

Anma Toplantımıza iştirak eden, hazırlanmasında emeği geçen bütün herkese minnet ve şükranlarımızı arz ediyoruz.

72. sayımız Paşamız için özel sayı olarak yayınlanacaktır. Hazırlıklarımız sürmektedir.

Yeni sayılarımızda buluşmak üzere, sağlık ve esenlik dilekleriyle saygılarımı sunuyorum.

Hamit GÖKTÜRK

Doğu Türkistan Vakfı Mü. Heyeti Başkanı

Uluslararası İlişkiler Çerçevesinde Doğu Türkistan'ın Durumu

■ Prof. Dr. Abdulhaluk ÇAY

İnsanlık tarihinde soykırım kadar acı bir olguya rastlamak oldukça güçtür. Kelime anlamı "ırk imhası" olan ve Yunanca'da soy anlamına gelen "genos" ile Latince'de öldürmek anlamına gelen "caedere" kelimelerinin birleşmesinden oluşan bu kavram (jenosit) ilk defa, Hitler Almanya'sının II. Dünya Savaşı sırasında Yahudiler'e uyguladığı planlı katliamları tanımlamak için 1944'de hukuki bir kavram olarak ortaya atılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonunda, Müttefikler, savaş suçlusunu Nazi liderlerini yargılamak için Uluslararası Askeri Mahkeme'yi kurmuştu. Bu mahkeme, yetkisini ABD, İngiltere, SSCB ve Fransa geçici hükümeti temsilcilerinin 8 Ağustos 1945'te imzaladığı Londra Antlaşması'ndan alıyordu. Sanıklar hakkında düzenlenen iddianame dört esasa dayanmaktaydı:

1) Uluslararası antlaşmaları ihlal edici saldırı savaşları planlamayı, başlatmayı ve sürdürmeyi içeren barışa karşı suçlar;

2) Toplu kıyım, toplu sürgün ve soykırım gibi insanlığa karşı işlenen suçlar;

3) Savaş yasalarını ihlal eden suçlar;

4) İlk üç maddede belirtilen suçları işlemek üzere ortak bir anlaşma içine girme.

Toplam 216 duruşma sonunda 22 sanık hakkında hüküm verildi. Sanıkların üçü suçsuz bulunurken, on ikisi asılarak idam, üçü ömür boyu hapis, dördü de 10-20 yıl arası çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.

Nürnberg'de davalarda ortaya çıkan gerçeklerin etkisiyle 1946'da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu soykırımın, uluslararası hukuka göre uygar dünyaya karşı işlenmiş bir suç olduğunu, bu suçu işleyenlerin ve başkalarını bu suça teşvik edenlerin cezalandırılması ge-

rektiğini belirten bir karar aldı. "Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme" 1951'de yürürlüğe girdi. Sözleşmenin en önemli özelliği, ister barış, ister savaş zamanlarında gerçekleştirilmiş olsun soykırımı suç saymasıdır. Sözleşmeye göre ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grubu tümüyle ya da kısmen yok etmek amacıyla girişilen eylemlerden herhangi biri soykırımdır:

a) Topluluk üyelerini öldürmek,

b) Topluluk üyelerinde ağır bedensel ya da zihinsel zarara yol açmak,

c) Topluluğa, bütünüyle ya da kısmen yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını kasıtlı olarak dayatmak,

d) Topluluk içinde doğumları engellemeye yönelik önlemler almak,

e) Topluluğa bağlı çocukları başka bir topluluk içinde yaşamaya zorlamak.

Soykırım suçu zaman aşımına uğramaz. Suçu işleyen insanlar ister anayasa ile görevi belirlenmiş devlet yöneticisi, ister siviller olsun cezalandırılırlar. Sözleşmenin önemli getirilerinden biri ise, soykırım suçunun hiçbir devlet tarafından -kendi toprakları üzerinden işlenmiş olsa da- bir iç sorun sayılamayacağı, aksine uluslararası nitelikte bir sorun sayılacağı getiril-

miş olmasıdır. Bu, soykırım suçunun uygar dünyaya, yani insanlığa karşı işlenmiş olarak kabul edilmesinden doğmuştur. Soykırım gerçekleştiren bir devlet, sadece kendi ülkesi için değil, bütün insan uygarlığı için bir utanç kaynağıdır ve bu sebeptendir ki soykırım hiçbir zaman bir iç sorun olarak kabul edilemez.

Genelde uzun bir dönem süren kitlesel öldürme operasyonlarını kapsayan fakat sadece bunlardan ibaret olmayıp, bir etnik veya dinsel grubun top yekûn tasfiyesine yönelik eylemler de soykırım sayılmaktadır. Soykırımları anlamak için karşılaştırmalı analizlerden kristalize olmuş soyut birkaç dış hat çizmek mümkündür. Bir soykırımın gerçekleşmesi kolay değildir, tarihteki meşhur örnekler sayısı da 8 ile 10 arasındadır. Bir grup insanın uğradığı takibat sürecinin veya katliamın 'soykırım' sıfatını kazanması için birtakım koşulların ve olguların olması gerekmektedir. Herşeyden önce aktörler genelde iki grup olur: bir tarafta güçlü ve büyük bir devlet, öbür tarafta o devletin topraklarında yaşayan güçsüz ve küçük bir azınlık. Bu iki kutuplu yaklaşım her zaman geçerci olmasa bile (örneğin Kızılderili soykırımında), genel anlamda bu tablo geçerli oluyor. Yani yüz binlerce, genelde milyonlarca insan söz konusu. Fakat soykırımın kriterleri nicel değil niteldir, kaç kişinin öldürülmüş olması önemsizdir. Bahsi geçen devlet-azınlık senaryosunda takibat ve zulmün artması sonucu, devleti teşkil eden insanların azınlık sorununu çözmek için fiziksel imhayı seçmeleri soykırıma denk düşmektedir. Devlet elitinin bu seçimi neden tercih etmesi ayrı bir konudur, fakat soykırımların nedenleri genelde iki kategoriye ayrılır: ideolojik güdüler ve pragmatik güdüler. İdeolojik nedenlerin en çarpıcı örneği milliyetçiliktir. Rummel bu anlayıştan yola çıkarak, Çin'in soykırım yaptığını söylemektedir.

Görüldüğü gibi soykırım uluslararası sistemi oluşturan tüm devletler açısından bireylerin veya devletlerin işleyebileceği en büyük suçtur. Bu nedenle söz konusu bu suç, herhangi bir devlette cezalandırılabilir evrensel bir suç olarak kabul görmektedir. Birçok insanlık dışı eylem uluslararası kamuoyunun ve özellikle de çıkarlarını etkilemeyen devletlerin gündemine hiç gelmemişse de soykırım suçlarına genel olarak kayıtsız kalınmamıştır. Nitekim soykırım suçu işleyen bireyler geçici uluslararası ceza mahkemelerinde yargılanmışlardır; Miloseviç gibi kimseler de halen yargılanmaktadır. Evrensel olarak suç olduğu kabul edilen ve şimdiye kadar faillerinin en azından ciddi biçimde yargılandığı bilinen soykırımın şimdi uluslararası toplumca göz ardı edildiğini düşünmek çok zor. Ayrıca soykırım suçu işlemek için her şeyden önce yüksek idari mekanizmalarda alınmış bu yönde bir kararın alınmış olması gerektiği düşünülürse, Çin'in bir devlet

politikası olarak böylesi bir yola başvuracağını düşünmek sadece öfke ve infielle açıklanabilir.

Bu çalışmada, Çin'in insan haklarına bakışı açısından yola çıkarak, Doğu Türkistan sorununun gelişimi, sorunu günümüze taşıyan etkenler, Doğu Türkistan'da soykırımın söz konusu olup olmadığına ilişkin araştırmacılar ve bazı bilim adamlarının farklı görüşleri, Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik asimilasyon politikası ve 11 Eylül 2001 sonrası siyasi, insan hakları, sosyal ve kültürel açılardan Doğu Türkistanlıların özellikle (UYGURLARIN) barbarca ve feci bir şekilde toplu katliamlara, baskılara ve inanılmaz zulüm ve işkencelere tabi tutulmasına neden olan tüm olaylara değinilecektir. Özetle Çin'in Doğu Türkistan politikasının ne anlama geldiği sorusuna cevap aranmakla beraber, Doğu Türkistan Sorunu'nun genel yapısına, Doğu Türkistan-Çin arasındaki kriz ve çevresini etkileyen faktörleri ve bu faktörleri etkileyen olayların önemi ve niteliği incelenerek ortaya konulacaktır. Ayrıca bu önemi etkileyen faktörler açıklanarak, Çin'in Doğu Türkistan'a soykırım yapıp yapmadığına dair iddia ile ilgili rolü için gereken bilgi birikimine katkıda bulunacaktır.

Doğu Türkistan Sorunu

Doğu Türkistan, 5 milyon km² olan Uluğ Türkistan'ın bir parçasıdır. 'Uluğ Türkistan' deyince, Batı ve Doğu Türkistan birlikte hatıra gelir. Doğu Türkistan; güneyinde Pakistan ve Hindistan, doğu ve kuzey doğusunda Çin ve Moğolistan, güneybatı ve batısında Afganistan ve Batı Türkistan, kuzeyinde Sibiryaya gibi ülkelerle sınırlıdır. "Dünya Türkleri'nin İlk Anayurdu" olarak bilinen Doğu Türkistan, 1.828.418 km²'den ibarettir. Bu haliyle Almanya'dan 4, Ürdünden 25, Pakistan'dan 3, Türkiye'den ise 2.5 defa daha büyüktür. Yüzye şekilleri tabii tezatlarla ifade edilen bu ülkede vahalar, çöller, yüksek tepeler açık şekilleriyle göze çarpar. Asya'da Batı Türkistan'ın doğusunda yer alır. Çin, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet gibi ülkelerle komşudur.

Doğu Türkistan; Tanrı Dağları, Altay ve Kurum Dağları arasındaki Cungarya Havzası, Tarım ve Turfan Havzasını da içine alan 1.828.418 km² yüzölçümündedir. Doğu Türkistan, bütün Çin toprağının 1/5'ini (beşte birini) teşkil eder. Avrupa'nın en büyük devletlerinden Fransa'nın 3 katı, Macaristan'ın 17 kat büyüklüğündedir. Toprak büyüklüğü bakımından dünya ülkeleri içinde 19.ncu sırada yer alır.

Dünya Medeniyeti'nin Altın Beşiği diye anılan Taklamakan Çölü, Tabiat'ın Cenneti olarak bilinen Altundağ Parkı, Avrasya Köprüsü olarak anılan İpek Yolu, dünyanın en yüksek göllerinden olan Tanrı ve Buğda

gölleri, dünyanın deniz seviyesinden en düşük çukurluğu olan Aydınköl, ayrıca Kiruvan Antik Şehir Harabeleri, Miren, Çerçen Uzuntat, Hanöy (Hanevi) Eşşar, Subaş, Üçkat Rumtay Kadım Şehri, Kumtura, Kızıl, Onbaş Togtuz, Hücre ve Bezeklik Mingöy (Binev) Harabeleri gibi daha dünyada sırrı açılmayan medeniyet merkezleri Doğu Türkistan'dadır.

Lopnor, Boğraş, Barsköl Buğda, Sayram, İbnur ve Ulunkur gölleri ile Tarım, Yarkent, Hoten, Konci, İli, Manas ve İrtiş ırmakları vardır.

Sınırsız nehir vadilerinde, göllerin sahillerinde, dağların ve ormanların etrafında yaşayan Müslüman Türkler, bilinen tarihten beri bu topraklarda tarım ve hayvancılık yaparak yaşaya gelmişlerdir.

Günümüzde Doğu Türkistan'da 16 şehir ve 86 ilçe mevcut olup, Çinliler bu toprakları 1 merkezi şehir, 8 vilayet ve 5 özerk ilçeye bölerek idare etmektedir. Büyük Türkistan Avrasya'nın olduğu kadar dünyanın da odak noktası. Çünkü kültürlerin harman olduğu bu coğrafya, Rus, Çin ve Hint toplumlarının düğüm noktası. Avrasya ekseninde İstanbul dışında Semerkant, Almatı ve Kaşgar üçgeni kadar stratejik öneme sahip başka bir coğrafya yok. Bu yüzden, Osmanlı toprakları gibi Turan ülkesi de yapay sınırlarla bölündü. Haritalarda Büyük Türkistan'ın yerinde Doğu Türkistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kuzey Afganistan olmak üzere yedi ülke görülür. Ancak Doğu Türkistan, 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti tarafından işgal edildi. Doğu Türkistan'daki bugünkü "Sinkiang Uygur Özerk Yönetim"i işgalden altı yıl sonra kuruldu. Geçmişte Çinliler'e kendilerini savunmak için büyük duvarlar yaptıran Türkler, şimdi Doğu Türkistan'daki Uygurlar'ın temel hak ve özgürlüklerini gündeme getirmekten korkar hale geldi. Taşkent'ten Semerkant'a giderken, Doğu Türkistan'ı diğer Türk Cumhuriyetlerinden Tanrı Dağlarının ayırdığı görülür. Bir yanda Kaşgar bir yanda Semerkant vardır. Doğu Türkistan zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla yalnızca Çin'in değil bütün Asya'nın California'sı. Bunun için Çin ve Doğu Türkistan arasındaki çatışma 1759'dan beri devam ediyor. Sultan Abdulaziz 1863'de kurulan bağımsız devlete el uzattı ve onları yalnız bırakmadı. Doğu Türkistan Anadolu, Anadolu Doğu Türkistan'dır. Asya'nın Avrupa'ya yürüyüşü Doğu Türkistan'dan başlar.

Sorunun Gelişimi

Doğu Türkistan toprakları üzerinde tarih boyunca birçok Türk İmparatorluğu, devleti ve beylikleri kurulmuştur. Bunlar; Hun İmparatorluğu, Göktürk İmparatorluğu, Uygur Devleti, Karahanlılar Devleti, Kara Hitaylar Devleti; Uygur İdikut Devleti ve Moğollar'ın is-

tilasından sonra kurulan Çağatay Devleti, Saidiye Hanlığı v.b. birçok beylik ve devletlerdir. Bu beylik ve devletler 19. asrın ikinci yarısına kadar devam etmiş, yabancı güçlerin çeşitli saldırılarını bertaraf ederek, kendi bağımsız ve bütünlüğünü korumuştur. Türk Milleti'nin Anayurdu olan Türkistan 19. asrın ikinci yarısında Çarlık Rusya ve Mançu-Çin Hanlığı'nın çeşitli saldırılarına maruz kalmıştır. 5.340.066 km² yüzölçümüne sahip olan Büyük Türkistan'ın batı kısmı Çarlık Rusyası tarafından tamamen işgal edilmiş, 1.828.418 km² yüzölçümüne sahip olan Büyük Türkistan'ın doğu kısmı ise Mançu-Çin İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Bu tarihten başlayarak Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çinliler tarafından işgal edilen taraf Doğu Türkistan, Ruslar tarafından işgal edilen kısmı ise Batı Türkistan diye anılmaya başlamıştır. Batı Türkistan bugünkü yerinde Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan'ı içine almaktadır. Bugün bu Türk kavimler bağımsızlığını kazanarak ayrı ayrı devlet kurdukları için Batı Türkistan kavramı işlemekten kalkmış, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri olarak anılmaya başlamıştır. Onun ayrılmış bir parçası olan Esir Doğu Türkistan şimdiye kadar bağımsızlığına kavuşamamış, Kızıl Çin'in bir sömürge eyaleti olarak yaşamına devam etmiş ve etmektedir. Tarihte birçok Türk İmparatorluğu, devlet ve beylikleri kurup dünya medeniyetine büyük katkıda bulunan bu Türk vatanı 1864'de başlayan Mançu-Çin saldırısının sonucunda işgale maruz kalmış ve 18 Kasım 1884'de Çin'in 19. Eyaleti ilan edilmiştir. Ülkenin tarihi ve coğrafi adı olan Doğu Türkistan kelimesi, Çince "Yeni İşgal Edilen Toprak" anlamına gelen Xinjiang olarak değiştirilmiştir.

Tarih boyunca İmparatorluk ve beylikler kurarak hür yaşayan Doğu Türkistan Türkleri bu tarihten itibaren Çin egemenliğine girmiştir. Ama hiçbir zaman Çin boyunduruğuna baş eğmemiş, Çinlilere karşı büyük mücadelesini sürdürmüştür. 1884'e kadar olan zaman zarfında Çinliler Doğu Türkistan'ın tamamına hakim olamamış, bazen batı kısmına bazen de doğu kısmına hakim olmuştur.

Çin'i yöneten Mançu İmparatorluğu'nun 1911'de sona ererek yerine Cumhuriyet kurulmasıyla, Doğu Türkistan'daki Çinli Genel Valiler Çin'den bağımsızlık istemeye başlamış, Doğu Türkistan'ı istediği şekilde sömürmeye devam etmiştir. Bu işgalci-sömürü yönetimine karşı büyük ayaklanmalar olmuş ve 12 Kasım 1933'de Doğu Türkistan'ın ilim ve kültür şehri olan Kaşgar'da "Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti" kurulmuştur.

Batı Türkistan'ı elinde bulunduran Sovyetler Birliği ve faşist Çin komutanı Şeng Şisey'in ortak saldırısı so-

nucunda Doğu Türkistan tekrar Çinli faşist General Şeng Şisey'e iade edilmiştir. Bu işgale karşı Doğu Türkistan Türkleri 11 senelik çetin bir mücadeleden sonra Doğu Türkistan'ın Kuzey kısmını kurtararak 12 Kasım 1944'te Gülca'da "*Şarkî Türkistan Cumhuriyeti*"ni kurmuşlardır.

Bu Cumhuriyetin kurulmasından çok rahatsız olan Sovyetler Birliği hemen müdahale ederek, Doğu Türkistanlıların Doğu Türkistan'a tamamen hakim olmasına engel olmuştur. Ancak Komünist Çin ile Milliyetçi Çin arasında yapılan İç savaş (1945-1949), Komünist Çin'in zafer kazanmasıyla sona erince durum değişmiştir. Komünist Çin ordusunun Doğu Türkistan sınırına gelip dayanmasıyla bugün hala devam eden işgali başlatan saldırılar başlamış, Doğu Türkistan'daki Milliyetçi Çinliler Komünist Çinlilerle birleşmişler Stalin'in yardımıyla da 5 sene devam eden bu birliktelik sonucunda Doğu Türkistan Cumhuriyeti yıkılmıştır. Komünist Çin ordusunun en son saldırısı sonucunda Doğu Türkistan, Komünist Çin'in resmi bir sömürgesi haline gelmiştir.

Sorunu Bugünlere Taşıyan Tarihsel Etkenler

Çinlilerin son iki bin yıllık tarihine baktığımız zaman Çinliler genellikle orta düzlük denilen, bugünkü Çin'in doğu bölgesinin iç kısımlarında yoğun olarak yaşamışlardır. Bugün Çin'in Çince adı olan 'Zhongguo' kelimesi de, orta düzlüğün Çince adı olan "*Zhong Yuan*" kelimesinden gelmektedir. Yani Çinliler'in kendi tarihlerinde nadir ve kısa süreli olarak kısmi de olsa, kendi coğrafyası dışındaki Türk, Moğol, Mançu ve Tibetleri idaresi altında tutabilmesine karşı, Moğollar ve Mançular yüzlerce yıl Çinlileri yönetmiş, Moğollar, Türkler ve Tibetler Çinlilere karşı mücadelede ve Çinlileri idare etmede genelde çok başarılı bir işbirliği ve dayanışma sergilemişlerdir. Çinliler 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayarak, 300 yıllık Mançu idaresinden kurtulduktan sonra, kendi kendini yönetmeye ve iktidar olmaya başlamışlardır.

19. yüzyılda Batılılar, Ruslar ve Japonların Çin'e empoze ettiği anlaşmalar ve bölgeye ait ekstra düzenlemeler Çin'i devlet olarak alçaltmış, Çinlileri de insan olarak aşağılık duygusu geliştirmelerine sebep olmuştur. Çinliler bu aşağılık komplekslerinden hala kurtulabilmiş değillerdir. Kendi kendini yönetmekten yoksun olan Çinlilerin, 1955'e kadar, Doğu Türkistan'la, Moğolistan ve Tibet'i gerçekten yönetsel anlamda yönetip yönetmediği son derece tartışılır bir konudur. Şubat 1945'te müttefik ülkelerin Yalta'da bir araya gelerek Doğu Türkistan'dan Japonya'nın kuzeyine kadar olan kuzey Asya'nın 'sorunlu' bölgelerini, Sovyetler'in insafına bırakması sonucunda Stalin, Milliyetçi Çin hükü-

meti ile 'sorunlu' bölgelerin paylaşımı konusunda bir dizi anlaşma yapmak için, Ağustos 1945'de bir araya geldiler. 14 Ağustos'ta imzalanan bir dizi belge ile Sovyetler, sonuçlarının kimin çıkarına hizmet ettiğinden hiç kimsenin kuşku duymadığı bir plebisit sonucunda bağımsızlığını ilan eden Dış Moğolistan'ın Milliyetçi Çin tarafından tanınmasını sağladı.

Yalta Konferansı ve Çin-Sovyet anlaşması sadece Dış Moğolistan ve Mançurya ile ilgili değildir. Hem de 'Doğu Türkistan Sorunu' ile yakından bağlantılıdır. Ama bu anlaşmaların içeriği günümüze kadar açıklanmış değildir. Çinliler 1950'lere kadar önce Çarlık Rusyası sonra Sovyetlerin desteğini almadan Doğu Türkistan'ı idaresi altında tutamamışlardır (1950'deki Çin Sovyet anlaşması ve Doğu Türkistan'da kurulan Çin-Sovyet anonim şirketi bunun ispatıdır). ÇKP'nin hizmetindeki Çinli tarihçilerin araştırmalarına dayanan batılı Çin uzmanları, Çin'in iki bin yıllık tarihi boyunca Doğu Türkistan'ı kısmi olsa da dönem dönem olarak 425 yıl civarında idare ettiğini söylemektedirler.

Bu mantık ve zihniyeti dikkate aldığımız zaman, 462 yıl Portekiz sömürgesi olan Makau için yıllar sonra, Portekizliler Çinliler'den hak iddia edebilir mi? Oysa Çinliler değil, Qing Mançu imparatorluğu 1759'dan itibaren bu bölgeye işgal girişiminde bulunmuştur. Ancak, 1884'e kadar kendi idaresini pekiştirememiştir. Hatta milliyetçi Çin hükümeti bile son dönemlerinde 'Xinjiang' adı yerine 'Çin Türkistan'ı deyimi kullanmayı kabul etmiştir. Fakat Çinliler ilk defa 1958'de ortaya çıkan Çin-Sovyet anlaşmazlığından sonra bölgeyi fiili olarak tek başına kendi idaresi altına alabilmişlerdir. Bu zamana kadar bölgede Ruslar'ın hatta İngilizler'in etkisi yoğun olarak hissedilmiştir. Bugün bile Çinli yetkililer bölgede istikrarın sağlanması için Batı Türkistan'daki Türk Cumhuriyetlerinin ve Rusya'nın desteğinin olmazsa-olmaz bir koşul olduğunu gördüğü için, dış politikada bu devletlere büyük önem vermektedirler.

İşte Nisan 1996'da kurulan 'Şanghay Beşlisi' (daha sonra 'Şanghay İşbirliği Örgütü'ne dönüşmüştür) bunun en önemli göstergesi olup, Çin'in Doğu Türkistan'da hakimiyetini sağlayabilmesi için kritik öneme sahiptir. Çin'in, Doğu Türkistan başta olmak üzere 'özel' olarak yürüttüğü politikasını siyasi, ekonomik, eğitim ve kültürel yönleri ile değerlendirecek olursak; Çinli komünist liderler diğer komünist ülkelerden farklı olarak, Çinlilerin kültürel ve sosyal geleneklerine uygun Çin milliyetçiliğine hizmet eden "*Çin'e özgü*" bir komünist rejim benimsediği gibi, "*Çin'e özgü*" sözde "özerklik" ve "*milli özerk bölgeler yasası*"nı (sadece kağıt üzerinde olsa) da yürürlüğe koymuştur. Uluslararası ilişkilerde 'özerklik' herhangi bir birimin kendi ken-

disini yönetmesi, kendisine ilişkin kararları kendisinin alabilmesi durumudur.

Özerklik en genel anlamda, bir birimin diğer birimlerden tamamen bağımsız olmasıyla, onlara doğrudan bağımlı olması arasındaki bir duruma işaret etmektedir. Siyasi anlamda özerklik, ulusal ve uluslararası olmak üzere başlıca iki anlamda söz konusu olmaktadır. "Ulusal düzeyde özerklik, bazı kuruluşların, bazı baskı gruplarının iktidardan tamamen bağımsız olmakla beraber, doğrudan ona bağımlı olmadan belirli bir serbestlikten yararlanabilmeleridir. Uluslararası düzeyde ise eskiden daha çok kendi kendini yönetme durumunda olan sömürge altında olan milletler için söz konusudur" olarak tanımlanmasına rağmen, Çin yönetimi içerik bakımından tamamıyla bu tanımdan yoksun 'sahte' özerkliği, yıllarca denemiş, ÇKP'ye istenmediği kadar 'sadık' olan yönetim kadrosuyla 'özerklik' adı altında yönetmektedir. Öte yandan, Çin BM'nin 10 Aralık 1948'de ilan ettiği ve BM'ye üye olan her devletin zorunlu olarak imzaladığı "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"nin 2. madde, 4. fıkrasında "grup içinde (Azınlık grubu içinde) doğumların engellenmesine matuf önlemlerin alınması yasaklanmıştır" deniliyor.

Ama Çin yönetimi bu yasayı sürekli olarak, özellikle de Doğu Türkistan'da ihlal ederek ağır yaptırımlar, hatta cezayı işlemler tehdidiyle 'mecburi kürtaj' siyasetini yürütmektedir. Aynı beyannamenin 9. maddesi 'Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonamaz ve sürgüne gönderilemez' denmektedir. Buna rağmen Çin yönetimi, Doğu Türkistan'da çok yoğun keyfi tutuklamalar ile terör estirmekle anlaşmayı yine ihlal etmeye devam etmektedir.

Diğer yandan uluslararası insan haklarıyla yakından ilgilenen çeşitli kuruluşlar ise Çin'i sadece uyarlamakla yetinmektedir. Örneğin Uluslararası Af Örgütü 1999'un sonunda kendi web sitesinde Doğu Türkistan'da keyfi tutuklanarak cezaevine konulan yüzlerce kişiyi isimleri ile yayınlayarak Çin hükümetinden bu kişilerin serbest bırakmasını istemiştir. Bütün bu girişimlere rağmen Çin yönetiminin değişik 'özerk' bölgelerdeki politikası da belirli farklılıklar arz etmektedir. Bu da azınlıklar arasında eşitsizliğin hızlanarak, güvensizliğin artmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla devletin iki yüzlülüğüne karşı, azınlık konumundaki milletlerin tepkisi artmaktadır. Mesela 'mecburi kürtaj' politikası Tibet'te pek ciddi uygulanmamaktadır. Bunun nedeni Dalay Lama'nın uluslararası saygınlığının getirdiği Çin'e karşı baskılardan kaynaklansa gerek; başka bir örnek daha verecek olursak, Çin yönetimi 1992'de "Tibet'in asıl sahibi ve insan hakları", "Çin'in suçluları eğitime durumu", 1955'de "Çin'de insan haklarının gelişmesi" gibi raporlar hazırlayıp

dünyaya duyurmuştur. Ama günümüze kadar Doğu Türkistan'la ilgili böyle bir girişimde bulunmadı. Çünkü Doğu Türkistan davasını gerçekten destekleyen hiçbir devlet, yahut güçlü bir uluslararası teşkilat bulunmamaktadır. Ayrıca 'özerk' bölgeler, Çin yönetimi tarafından 31 Mayıs 1984'de ulusal halk kongresinden geçerek, yürürlüğe konulan 67 maddelik "Milli Özerk Bölgeler Yasası"nda, "özerk" bölgelere tanınan siyasi haklar uygulanmaya konmadan merkezi hükümetin yayınladığı siyasi haklar uygulanmaya konmadan, merkezi hükümetin yayınladığı siyasi genelgeler ile yönetilmektedir. Bu yasalardan ÇKP'nin yetkililerinin yaptığı siyaset çok daha etkin ve güçlü olduğu için, hiçbir işe yaramamakla beraber, hatta bu yasaların uygulanmasını istemek "bölücülük" suçu sayılmaktadır. Çin'in 1982 anayasasının 4.ncü maddesinde, çeşitli azınlıkların yoğun olarak yerleştiği bölgelerin kendi özerkliklerini yürütür, özerk kurumlarını tesis eder, kendi kendini yönetme hakkını gerçekleştirir. "Bütün bu özerk bölgeler Çin Halk Cumhuriyeti'nin ayrılmaz parçasıdır" denilerek özerk bölgelerin olağanüstü durumlardan istifade ederek bağımsızlıklarını ilan edebilmelerinin mümkün olamayacağına işaret etmektedir.

Oysa Sovyetler'in ve Tito Yugoslavya'sının anayasasında diğer cumhuriyetlerin istediği zaman bağımsız olabilecekleri belirtiliyordu. Örneğin Sovyetler Birliği'nin anayasasında 15 cumhuriyetinin kendi haklarının istemesi halinde, Sovyetler Birliği'nden ayrılarak bağımsızlıklarını ilan edebileceğini belirtmekteydi.

Doğu Türkistan'ın Gulca şehrinde 29 Mayıs 1962'de vuku bulan Çin yönetimine karşı ayaklanmadan sonra yaşanan Kazakistan'a kaçış olayından bir yıl sonra Krusçev, Pravda gazetesine verdiği demeçte, "Xinjiang ve İç Moğolistan'daki Çinli olmayan halka (self-determination) hakkının tanınması"nı istemesi de sadece, politik karşılıkları suçlama için söylenmiş söz değildir. Bu sözün altında bu bölgelerin daha önce nasıl vaatlerle paylaşıldığının gerçeği yatmaktadır. Bundan böyle Sovyetler 1980'lerin ortasına kadar bölgedeki bağımsızlık hareketlerinin pek çoğunu gizli olarak desteklemişlerdir. Çin'de buna karşılık Afganistan'ın yanında yer almıştır. Sovyetler'de Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkanı olarak bir Uygur'u atamış ve böylece Doğu Türkistan'daki Uygurlar'ın bağımsızlık isteklerini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Buna karşılık Çin yönetimi bölgede çok sert ve çok yoğun güvenlik önlemleri almışlardır.

Doğu Avrupa'daki komünizmin çöküşüne paralel olarak Nisan 1989'da Tien'anmen Meydanı'nda 150 bin öğrencinin demokrasi isteyerek geniş halk kitlesinin desteğiyle yaptığı gösterinin, Deng'in "bu karışıklığı

durdurmak ve buna engel olmak için, güçlü tedbirler ve kesin tutum almalıyız. Öğrencilerden korkmayınız. Çünkü milyonlarca askerimiz var", sözleriyle kanlı bastırılması milyonlarca insanı umutsuzluğa götürmüştür. Kendi insanına bunca vahşeti uygun gören bu cuntacı rejiminin, yıllardır azınlıklara uyguladığı dehşetin ve soykırımın ne kadar zalimce olduğuna dünya kamuoyu bu olaydan sonra daha fazla inanmaya başlamıştır. Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'ın bağımsızlık mücadelesi, olanlara rağmen alevlenerek devam etmektedir.

Özellikle 1991'in sonunda Sovyetler'in çökmesi Doğu Türkistan halkında çok büyük etkiler doğurdu. İnsanların bağımsızlık istekleri giderek derinleşti. ÇKP yönetiminin Uygur halkına karşı yürüttüğü ekonomik açıdan zayıflatma ve eğitimi, "sindirme politikası"na hizmet eden araç haline getirme çabaları ve kültürel olarak küçük düşürme politikası çok daha titizlik içinde "kuvvet kullanımı" ile gerçekleştirilmekte, ekonomi de bölgedeki göçmen Çinlileri söz sahibi, Uygurları ise ihtiyaç sahibi haline dönüştürme politikasını yürütmektedir. Böylece Uygurları ister bireysel yönden, ister toplumsal olarak sıkı kontrol altında tutma ve Uygurlar'ın nispeten zayıf olan sosyal dayanışma ve toplumsal, hatta bireysel iç güvenini de daha fazla yıpratmaya çaba harcamaktadırlar. Uygurların kültürel açıdan çok daha zengin, tarihsel olarak parlak bir geçmişinin yanında yakın tarihe kadar süregelen siyasi geçmişe sahip olması ve insanlığın yüzkarası zulümlerine rağmen, kendi kimliklerini iyi koruyabilen bir Türk boyu olarak kalmasında büyük önem taşımaktadır.

Çin'in siyasi, ekonomik ve kültürel durumuna baktığımız zaman 1978'te yapılan Milli Kongre'de "Dört modernizasyonu" programını kabul ederek bu çerçevede sosyalist pazar ekonomisine geçtikten sonra yapılan ekonomik reformlardan belirli bir başarı elde edip, bir piyasa ekonomisi yolundaysa hala zayıftır ve yapılması tamamlanmamıştır. Ne bir piyasa etiği, ne de bir piyasa kültürüne sahiptir. Piyasa ekonomisine geçiş sonucunda işsiz kalacak olan çürük parti kadrolarını azaltmak hemen hemen imkansızdır. Siyasal reformu henüz başlatamamıştır ve bir hedef yoksulluğu hala mevcuttur. Yapılan ekonomik reformların eşitsiz ve düzensiz olması da büyük problem olmaya devam etmektedir.

Örneğin Çin'in iç bölgeler, yani deniz kıyısı devletin tanıdığı imkanlarla, hatta ÇKP yönetiminin tanıdığı avantajlar sonucunda çok hızlı kalkınmış ve diğer bölgelerle olan fark öylesine büyümüştü ki, özerk bölgelerde özellikle Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan orta ve batı bölgeler yoksulluk sınırı artında ezilirken,

bu kalkınmamış bölgelerin merkezi yönetimle arası pek iyi olmamaktadır. Devletin sıkı kontrolü altındaki bölgeler, reformun kendi bölgelerinde de yapılmasını istemektedirler.

Ortaya çıkan bölgesel ve toplumsal farklılığın büyük olması ve yapılan iyi-kötü ekonomik reforma karşı, siyasal reformun yapılmaması, hatta bazı bölgelerde yoksulluğun kritik olması sosyal iktidarsızlık ve sosyal patlamanın yaşanabileceğine dair zaman zaman sinyal vermektedir.

Öte yandan giderek ağırlaşan vergi kaçakçılığı, ÇKP üyelerini rüşvetleri ve ÇKP'nin kendi içinde (üst kademedeki) "reformcu" ve "tutucu" olarak ikiye ayrılması devleti ağır ekonomik ve güven kaybına uğratmaya devam etmektedir.

Son yıllarda artan merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki baskıları bazen tırmanışa geçmektedir. Bu kırılğan dengelerin genel bir kriz çıkıncaya dek büyüyerek devam etmesi beklenmektedir. Üstelik gelecek itibarıyla önümüzdeki bu yıllarda Çin'in büyüme hızını sürdürüp sürdüremeyeceği kesin olmaktan çok uzaktır.

20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan Doğu Avrupadaki komünist bloğun çöküşü ve buna müteakip Sovyetler Birliği ve Tito Yugoslavyası'nın dağılması sadece ABD'nin başını çektiği kapitalist dünyanın komünist bloka karşı yürüttüğü amansız mücadelenin galibiyetle sonuçlanması değildir.

Bu aynı zamanda hızla gelişen, endüstri teknoloji ve küresel iletişimin yaygınlaşmasına paralel olarak gelişen demokrasi ve insan hak-özellikleri fikrinin galibiyetidir. Bu galibiyet öylesine güç kazanarak devam ediyor ki, ona karşı koymak yahut koymayı düşünmek hiç de akıllıca ve mümkün değildir. Çünkü bu bir tarihi gelişim sürecidir.

Bu sürece katılmamak ve soyutlanmak mümkün değildir. Böyle bir uluslararası süreçte hiçbir ülke, kendi halkını dış gelişmelerden soyutlayarak anti-demokrat rejimlerini devam ettiremeyeceklerdir. Çin'de bu gelişim sürecinin içindedir. Çin kendini bu gelişim sürecinden soyutlarsa da, demokratikleşme sonunda kaçınılmazdır.

Tüm bunlarla beraber Tibet olmak üzere, Doğu Türkistan ve başka halklar bağımsızlık istekleri, dünya kamuoyunun desteğini arkasına alarak, ÇKP yönetimine baskılarını artıracaktır.

Bu bölgelerde Çin yönetimi, kendi otoritesini koruyabilmek için, sürekli ağır baskı uygulama gereği duymaktadır ve böyle devam ettirmeye de kararlı gözükmektedir.

Doğu Türkistan ve Dünya

■ Prof. Dr. Ahat ANDİCAN

Doğu Türkistan târihte ilk Türk Devleti olarak bilinen Hun İmparatorluğu'ndan itibaren birçok büyük Türk Devleti'nin çekirdeğini teşkil eder. Göktürk Devleti, Uygur Devleti, Karahanlı Devleti bunların en meşhurlarındandır. Siyasî, ekonomik ve askerî yönden Asya'nın en stratejik bölgelerindedir. Doğu Türkistan'ın doğal kaynakları bu toprakları önemli kılmaktadır.

Doğu Türkistan tarih boyunca Çin için hem siyasî hem de ekonomik bakımdan önemli bir bölge olmuştur. Çin, Hunların sağ kolunu kesmek için bölge ülkeleri ile siyasî ilişkiler kurarak M.Ö.112'den sonra Hunlara ağır darbe indirmiş ve Hun devletinin çöküş sürecini başlatmıştır. İmparatorluk hevesi olan eski Çin devletleri Batı'ya açılmak ve İpek Yolu'nu kontrolleri altına almak için tarih boyunca Türkler, Moğollar, Sasanîler ve Ruslarla savaşmıştır. Bu olayların hepsi Doğu Türkistan dahil Orta Asya'da gerçekleşirken en son Mançur İmparatorluğu komutanı Zuo Zongtang "Bedeni korumak için Moğolistan ve Doğu Türkistan gibi kollar muhafaza edilmeli" stratejisiyle 1884'ten sonra Doğu Türkistan'ı işgal etmesi ile bu bölge, Xinjiang adıyla Çin'in iç sömürge bölgesi haline dönüştürmüştür. Aynı dönemde Çarlık Rusya'sının da Türkistan'ın batı kısmını işgal etmesiyle Türkistan ikiye ayrılmıştır.

Çinlilerce "Doğu Türkistan tarihten bu yana Çin toprağının bir parçasıdır" denilen bu bölge, siyasî bakımdan Pekin'e bağlıdır. Ancak, tarih, dil, din, etnik ve diğer gelenekleri Orta Asya ile bir bütündür. Bu bağlamda Doğu Türkistan Çin'i hem Orta Asya'ya hem de Orta Asya'dan ayıran stratejik bir bölgedir. Çin'in kuzeybatı ve güneybatı bölgesini oluşturan ve 1.828.418 km² büyüklüğüyle Çin toprağının 1/6 km²'sini teşkil eden

bu bölge, Moğolistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi ülkelerle sınırı vardır ve komşu ülke nüfuslarının çoğu Müslüman'dır. Bu ülkelerle komşu olan Doğu Türkistan, Çin için stratejik bir mihver noktasıdır. Bu nedenle Orta Asya'da meydana gelen herhangi bir kargaşa ve çatışma doğrudan Doğu Türkistan'ı etkilemektedir. Dolayısıyla bu coğrafya Çin'in siyasî güvenliği açısından fevkalade önem kazanmaktadır. Bu suretle Çin, Doğu Türkistan'ı dış tehlikelere karşı kendisini koruyacak stratejik bir tampon bölge olarak görmektedir. Yine Doğu Türkistan'ın konumundan dolayı Çin Orta Asya devletleri ile ekonomik ilişkilerini arttırmak istemektedir. Ayrıca bu bölgede Pakistan'a giden Karakorum yolunun tamamlanmış olması, 1988'de Ürümçi ile İstanbul arasında doğrudan havayolu bağlantısının başlatılması ve 1990'da Ürümçi ile Almatı arasındaki, "Avrasya Kıtalararası Kara Köprüsü" denilen Çin'in doğu sahili ile Rotterdam'ı bağlayan tren yolunun son eksik parçasının tamamlanmış olması, Doğu Türkistan'ı "Uzakdoğu'nun arka kapısı olmaktan çıkarıp, Batı'ya açılan Ön kapısı" haline getirmiştir. Ülkenin en büyük pamuk üretimi Doğu Türkistan'da gerçekleştirilmektedir. Bölgeye yaptığı yatırımlarla pamuk üretiminden doğan ekonomik refah yine Çinlilere aktarılmaktadır. Bu durum da Doğu Türkistan'ın stratejik önemini daha da arttırmaktadır.

Çin'in ihtiyaç duyduğu petrol ve doğalgazın %25'ini ithalat yoluyla karşılamaktadır. 2010 yılında ise bu ihtiyaç %45 oranına yükselecektir. Yer üstü ve yer altı zenginlikleri bol olan Doğu Türkistan bölgesi, Çin'in büyümesinde ayrı bir önem kazanmaktadır. Orta Asya ve Hazar havzasına kadar köprü rolünü üstlenen Doğu Türkistan, bu bölgelerden Çin'e enerji aktarılması için

vazgeçilmez bölgedir. Bu da Körfez bölgesinden deniz yoluyla Çin'e enerji taşınmasında karşılaşılabilecek stratejik tehditler (Hindistan kontrolündeki Hint Okyanusu, ABD kontrolündeki Pasifik Okyanusu ve Malaka Boğazı) ve zorlukların risklerini azaltmaktadır. Bu anlamda Doğu Türkistan, Çin'in ekonomik güvenliğini sağlayan önemli faktörlerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Çin yetkililere göre, Doğu Türkistan ekonomik olmaktan ziyade stratejik öneme sahiptir.

Mançur İmparatorluğunun komutanı Zuo Zongtang'ın dediği gibi, Doğu Türkistan'ın kaybedilmesi Çin'in güvenliğinin tehdit altında kalması demektir. Doğu Türkistan ve Çin'i ayıran Xinxin Xia geçidi ve onun yanındaki büyük çöl jeostratejik konumundadır. Yani bağımsız bir Doğu Türkistan ve ya bir başka gücün Doğu Türkistan'da bulunması Çin'i tehdit edebilir. 19. yüzyılın Büyük Oyununun merkezi Doğu Türkistan olmuştur. Önce Rusya, İngiltere ve Çin bu bölge için mücadele etmişlerdir, sonra Japonya da oyuna iştirak etmiştir. Çin, Doğu Türkistan'ı kaybettiği takdirde hem Pekin'in Orta Asya ve Kafkasyadan enerji aktarma yönündeki stratejik planı boşa gidecek, hem de ülke güvenliği tehdit altına girecektir. Bu bağlamda Doğu Türkistan Çin'in ulusal güvenliği için vazgeçilmez bir konumdadır.

Doğu Türkistan'ın Çin için vazgeçilmez olmasının stratejik ve ekonomik pek çok sebebi vardır. Üstelik Çin'in Doğu Türkistan'a duyduğu ilginin geçmişi bundan binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Tarih boyunca Türkistan toprakları sık sık Çin istilasına uğramış, bazen ülkenin tamamı bazen de topraklarının bir kısmı işgal altına girmiştir.

250 yıldan bu yana Doğu Türkistanlılar, bağımsız olmak için sürekli mücadele etmiş ve bağımsız devletler kurmalarına rağmen (1863'teki Yakup Bek Devleti, 1933 Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, 1944'teki Doğu Türkistan Cumhuriyeti) bu devletler kısa ömürlü olmuş nihaî başarı kazanamamışlardır. Çin hükümetleri tarih boyunca Doğu Türkistan'ın bağımsızlık faaliyetlerini şiddetle bastırmıştır. Bunların sebebi de bölgenin fevkalâde stratejik konumudur.

Çin için Doğu Türkistan'ı kaybetmek ülkeyi her yönüyle bozguna uğratmak demektir. Bu nedenle, Çin yönetimi bölgede meydana gelen herhangi bir başkaldırıya ağır cevap vermektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrası Doğu Türkistanlıların akrabası olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsız olması, dünyanın yeni bir düzen arayışı ve ekonomi ile teknoloji alanındaki küreselleşme süreci Doğu Türkistanlılar için yeni bir fırsat yaratmıştır. Küreselleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları ve çevrenin korunması gibi değerler, Doğu Türkistanlılar için yeni bir mücadele zemini hazırlamıştır. Doğu Türkistan sorunu artık Çin'in iç işi

olmaktan çıkmış gözükmemekte ve uluslar arası bir sorun haline dönüşmektedir.

Çin Doğu Türkistan'a Soykırım Yapıyor Mu? Soykırım Sözleşmesi

İnsanlık tarihinde soykırım kadar acı bir olguya rastlamak oldukça güçtür. Harfen "ırk imhası" anlamına gelen bu kavram ilk defa, Almanya'nın Yahudilere uyguladığı soykırımı tanımlamak için 1944'de kullanıldı. İkinci Dünya Savaşı'nda, milyonlarca insana eşsiz bir imha politikası uygulayan Naziler, inşa ettikleri imha kamplarında 5 milyondan fazla Yahudi'yi ve 1 milyona yakın Çingeneyi bilimsel bir özenle öldürdü. Soykırım kavramının fikir babası Raphael Lemkin'dir. Polonya doğumlu bir Yahudi olan Lemkin, Naziler'in elinden zor kurtularak ABD'ye kaçmış, orda soykırım kavramını icad etmişti. Ona göre 'soykırım', kısaca bir etnik veya dinsel azınlığın güçlü bir devlet veyahut fiili bir iktidar tarafından sistematikken yok edilmesini içerir.

Soykırım (Genocide) kelimesi, Yunanca ırk, ulus ya da soy anlamına gelen "genos" kelimesi ile Latince öldürme anlamında kullanılan "cide" son ekinin birleşmesiyle oluşmuş, iki ayrı dilden alınmış kelimelerle yapılan birleşik bir kelimedir. Bu kelime, 1945 Nuremberg Şartında açıkça bir suç olarak tanımlanmamasına karşın, kıdemli Nazi subayların duruşmasının iddianame ve açılış konuşması sırasında Nuremberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi huzurunda insanlık karşıtı bir suç olarak zikredilmiştir. Bağlı Taraflar, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 11 Aralık 1946 tarihli ve 96(I) sayılı kararında soykırımın, Birleşmiş Milletlerin ruhu ve amaçlarına aykırı olan ve uygar dünya tarafından lanetlenen, uluslararası hukuka göre bir suç olarak beyan edilmesini dikkate alarak, tarihin her döneminde soykırımın insanlığı büyük kayıplara maruz bıraktığının kabul ederek ve böyle nefret uyandırıcı acılardan ve felaketlerden insanlığı kurtarmak için uluslararası işbirliğinin gereğine inandıklarından 19 maddelik hükümler üzerinde anlaşmışlarının ardından, "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 tarihli toplantısında 260 A (III) sayılı kararı ile kabul edilmiş ve 11 Ocak 1951'de yürürlüğe girmiştir.

Soykırım, bir grup insanın tamamını veya bir kısmını yok etmeyi amaçlayan birtakım eylemlerin her biridir, bu yok etme maksadı soykırımı diğer insanlık karşıtı suçlardan ayırır. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma Statüsü'nün 6. maddesi, 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 2. maddesinde tanımlanan soykırım suçunu yargılama yetkisini Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne vermiştir. Bu tanımlama uluslararası örf ve adet hukuku-

nun bir parçası olarak kabul edilmiştir, bu nedenle Soy-kırım Sözleşmesini onaylamış olsun olmasın, tüm devletler için bağlayıcıdır. Ruanda ve Eski Yugoslavya için kurulan Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Statüleri de aynı tanımlamayı kullanmışlardır.

Bu sözleşmede, soykırımın anlamı, aşağıya sayılan fiillerin, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, bu niteliği yüzünden, kısmen veya tamamen yok etmek kasıtlı işlenmesidir: a) Grup üyelerinin öldürülmesi; b) Grup üyelerinin fiziki ve zihni sağlığını bozucu eylemler; c) Grubun, kısmen veya tamamen fiziksel varlığının yok olmasına neden olacak yaşam koşullarına tabi tutulması; d) Grup içi doğumları önleyici önlemler alınması; e) Gruba ait çocukların zorla başka bir gruba transfer edilmeleri. Bu eylemlerin sürekli gerçekleştirilmesi, soykırım politikası uygulandığı anlamına gelmektedir.

Yukarıdaki tanımın oturduğu ana kavram, "grup"-tur. Soykırım; etnik, dinsel, ulusal ve ırksal bakımdan bir grup özelliği gösteren kişilere karşı uygulanan bir eylem olarak tanımlanmıştır. İkinci ana kavram da, bu gruba karşı bir ortadan kaldırma eylemi gerçekleştirilmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, o grubun grup faaliyetlerini zarara sokmak, ayrımcılık yapmak ya da azınlık hakları ihlalleri yapmak değil, onları ortadan kaldırmanın hedeflenmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi, işkence soykırımın veya insanlığa karşı işlenmiş bir suçun parçası olarak yaygın ve sistematik bir saldırı şeklinde uygulandığında ya da 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesine göre bir savaş suçu söz konusu olduğunda, bu iddiaları yargılama yetkisine haiz olacaktır. Roma Sözleşmesine göre işkence "gözetiminde veya suçlananın kontrolü altında bulunan bir kişiye, kasıtlı olarak fiziksel veya ruhsal acı verilmesi" olarak tanımlanmaktadır.

"Çin, Doğu Türkistan'a Soykırım Yapıyor" İddiası

Timur Kocaoğlu'na göre, Çin Doğu Türkistan'da 1949'dan bu yana biri ırksal, diğeri kültürel olmak üzere iki çeşit soykırım yapmaktadır. Bunun objektif unsuru da, Çin'in 50 yılı aşkın bir dönem içerisinde Doğu Türkistan'ın ulusal varlığı ve kültürünün tamamen yok edilmesine yönelik kültürel soykırım'ın yanı sıra, bölgenin ulusal ve tarihsel adı olan (Doğu Türkistan'ı (Xinjiang) olarak adlandırmaktan vazgeçmeyerek soykırım politikası uygulamasıdır.

Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu Başkanı Dr. Ahmet Türköz'e göre, "Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesinde belirtilen etnik gruba yönelik olarak uygulanan doğum kontrolü soykırım tabirine girmekte, bu nedenle Çin'in Doğu Türkistan'da yaptığı açıkça bir soykırımdır". Birleşmiş Milletler'in Soykırım

Sözleşmesi'nde soykırımın tarifinin, "etnik bir halkı bilerek ölüme sürüklemek" olmasıdır. "Çin'in 1964'ten 1996'ya kadar Doğu Türkistan'da yaptığı nükleer denemelerin sonuçlarını dünya kamuoyu halen bilmemektedir. Bu nükleer denemeler sebebiyle birçok insan ölüme sürükleniyor ve dolayısıyla soykırım uygulanıyor".

Selim Demirtürk'e göre, Çin hükümetinin Doğu Türkistan'da yaşayan Türkleri yok etme politikaları çerçevesinde, insanlık dışı soykırım süreci giderek hız kazanmaktadır. R. J. Rummel, Cenevre Antlaşmasına atıfta bulunarak, Çin'in Doğu Türkistan halkını tamamen yok etmeyi hedeflediğini, söz konusu fiillerin Çin hükümeti tarafından işlendiğini belirterek bunun bir soykırım olduğunu özellikle vurguluyor.

Sokrat Saydahmat ise, Çin'in Doğu Türkistan halkına uyguladığı kültürel soykırım politikasının toplumsal sorun yarattığını ve buna bağlı olarak da, Uygur dili ve kültürünün büyük saldırıya maruz kaldığını, Çin hükümetinin düşüncelerine aykırı olan Uygurca kitapların yasaklanması ve yakılmasının arkasında yatan temel amacın Doğu Türkistan'ı yer yüzünden silmeye yönelik olduğunu belirtiyor. Kısaca, kimi araştırmacılar ve bilim adamlarına göre, Çin Doğu Türkistan'da soykırım yapıyor, kimi yazar ve hukukçulara göre, her hangi bir uluslararası mahkeme kararı olmadığından dolayı soykırım iddiası söz konusu olamamakla birlikte Çin, Doğu Türkistan'da insan haklarını ağır derecede ihlal ediyor.

Biz bu çalışmamızda son 60 yıllık zaman zarfında komünist Çin'in Doğu Türkistan'da sürdürmekte olduğu insanlık dışı politik uygulamaları sonucu ortaya çıkan bazı problemleri ortaya koymaya çalışacağız. Aslında toplumun her sahasında bir ulusun toptan yok olmasına yönelik baskıları anlatmak için bu birkaç sayfalık çalışmanın yeterli olmayacağı açıktır. Fakat biz burada zikredeceğimiz birkaç ana başlık çerçevesinde, görüşlerimizi hep birlikte ortaya koymak suretiyle, ileriye dönük bir çalışma planı çıkarabiliriz diye düşünüyoruz. Böylece Doğu Türkistan sorunu ile ilgilenen şahıs ve kuruluşları bir birleri ile uyumlu bir çalışma zemini üzerinde birleştirme umudunu taşıyoruz.

Bu çalışmada problemleri olabildiğince küçük parçalara ayırmaya dikkat ettik. Her konunun bitiminde de çözüm önerilerimizi dile getirdik. Bunu yapmamızın nedeni, topyekûn bir Doğu Türkistan meselesini halletmenin, bir çırpıda ve bir faktörle mümkün olmayacağını bilmemizdir. Problemlerimizi ne kadar küçük parçalara ayırırsak o kadar net çözümlerde ortaya koyabiliriz düşüncesindeyiz. Bunu yapabildiğimiz ölçüde, her alt problemi çözebilme fırsatına erebilme niyetindeyiz.

Bir sorunun tümünü çözemiyorsak da en azından bir kısmını halletmekten de vazgeçmemek gerekmektedir.

Kutadgu Bilig'e Göre Uygur Türkü Sultan Alâeddin Eratna'nın Devlet Adamlığı

■ Prof. Dr. Kemal GÖDE*

“Doğumunun 990. yılında Büyük Türk bilgini Yusuf Has Hacib, eseri Kutadgu Bilig ve Anayurdu Doğu Türkistan” adıyla düzenlenen bu güzel sempozyuma ben de *“Kutadgu Bilig'e Göre Uygur Türkü Sultan Alâeddin Eratna'nın Devlet Adamlığı”* konulu bir tebliğle katılmayı uygun buldum.

Doğu Türkistan'ın Balasagun şehrinde 1018'lerde doğmuş olan Yusuf Has Hacib, günümüze kadar ulaşan büyük eseri Kutadgu Bilig'i doğduğu yerde yazmaya başlamış ve Kaşgar'da tamamlamıştır. 1069 tarihinde Kaşgar'da, Karahanlı hükümdarı Hasan Buğra Han'a sunmuş ve huzurunda okumuştur. Buğra Han onu ve eserini takdir ederek, yanına almıştır. Hasan Buğra Han, Yusuf'a, Has Hacib (Mabeyinci) veya Ulug Has Hacib (Baş Mabeyinci) ünvanlarını vererek ödüllemiştir.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de “Kanun, kut, akıl ve akibet üzerine sözümü söyledim” dedikten başka, asıl gayesinin devlet ve teşkilatı ile ilgili hususları anlatmak olduğunu ifade etmiştir. “Siyasetname” ve “Öğütname” olarak değerlendirebileceğimiz Kutadgu Bilig herkese yararlıdır. Özellikle ülkeyi, şehirleri ve devleti idarede hükümdarlara, devlet ve hükümet adamlarına yararlıdır. Devletin yıkılması veya devamının neden ileri geldiği, hâkimiyetin nasıl elden çıktığı, ordunun nasıl toplanacağı, konak ve sefer yollarının nasıl seçileceği, hükümdarlarla halkın karşılıklı hak ve vazifeleri bu eserde ayrı ayrı açıklanmış ve bütün bunlar: Adalet, devlet, akıl ve kanaat olan dört temel üzerine kurulmuştur.

Uygur Türklerinden olup, önce Sivas, sonra Kayseri merkez olmak üzere adına “Eratnalılar” adıyla bir dev-

let kurmuş olan Sultan Alâeddin Eratna'ya ilham kaynağı olduğu anlaşılan Kutadgu Bilig'e göre bir beyin, bir devlet ve hükümet adamının özellikleri şöyle sıralanmıştır: *“Bey, cesur, kahraman, güçlü, yürekli, bilgili, akıllı, cömert ve yumuşak huylu, gözü tok, gönlü zengin olmalı, iyiye el uzatmalı, merhametli, şefkatli ve adil olmalı, gınahtan sakınmalı ve temiz olmalı, yanlış hareket etmemek için daima titiz davranmalı, sabırlı ve sakin olmalı, aceleden kaçınmalı, ölçülü davranmalı, uyanık olmalı ve sözünde durmalı. Çıkardığı kanunlar doğru olmalı, zalim olmamalı, vefakâr olmalı, cefakâr olmamalı, cimrilikten kaçınmalı, öfkeli ve inatçı olmamalı. Ağzından çıkan söz şekerden tatlı olmalı, kendi vücutça güzel ve güler yüzlü olmalı, saç sakalı düzgün, yakışıklı, orta boylu olmalı, iyi ad ve ün sahibi olmalı, boyu çok uzun olmamalı, içki içmemeli, vaktini oyuna vermemeli, kibirli olmamalı, gelenek, görenek ve yasayı gözetmeli, siyasette mahir olmalı, Tanrı'ya kulluk etmeli, misafirperver olmalı, kan dökmemeli ve fakat kılıcı elden bırakmamalı. Dünya malına değer vermemeli, harama el uzatmamalı ve fani olduğunu unutmamalıdır.”*

Yusuf Has Hacib, eserinde bu ve buna benzer iyi hasletleri uzun uzadıya anlatmıştır. Bir Uygur Türkü olan Sultan Alâeddin Eratna da muhtemelen aynı kültür ve medeniyet çevresinde doğmuş, büyümüş, iyi eğitim almış İlhanlı sarayında sultanın hizmetinde bulunmuş ve ikinci derecede önemli komutanlar arasına girmeyi başarmıştır. Sonra İlhan Ebu Said Bahadır'ın eyalet nazırı olan Eratna, İlhanlıların Anadolu genel valisi Çobanlı Temurtaş'a kız kardeşini vermiş ve ona naib olmuştur. Böylece birinci derecede komutanlar

arasına girmiş ve eniştesi Temurtaş'ın yanında Anadolu Türk insanı üzerinde önemli bir etki yapmıştır.

Genel Vali Temurtaş, 1327 yılında Kayseri'den Mısır'a iltica etmek üzere ayrılırken yerine genel vali sıfatıyla Eratna'yı vekil bırakmıştır.

Anadolu'da önce İlhan Ebu Said Bahadır'a vekâleten ve sonra İlhan'ın 1335'te ölümü üzerine müstakilen hüküm süren Sultan Eratna Oğuz Türkmen beylerinin arasında tutunarak ve Müslüman Türk insanı tarafından da sevilerek Eratnalı Devletini kurmuş ve "Alâeddin" ünvanıyla adına hutbe okutup, Sikke kestirmiştir.

Görülüyor ki, 745'te anavatan Doğu Türkistan'da kurulan ilk Uygur devletinden 582 yıl sonra bir Uygur Türkü olan Sultan Alâeddin Eratna tarafından anavatanından kilometrelerce uzakta Anadolu'da Sivas-Kayseri merkez olmak üzere 200.000 km²'ye yakın bir toprak üzerinde Eratnalılar adıyla bir Türk devleti daha kurulmuştur. Konya ve Ankara havalisinden Erzurum'a ve Samsun'dan Malatya'ya kadar uzanan Anadolu topraklarında yarım yüzyıldan fazla devlet olan Eratnalı Devleti'nin kurucu Sultanı Alâeddin Eratna, güzel ahlakından ve aynı zamanda sakalının seyrek oluşundan dolayı Anadolu insanı tarafından takdir edilerek; "Köse Peygamber" lakabıyla anılmış ve adı unutulmayanlar arasına girmiştir.

Sultan Alâeddin Eratna'nın idaresindeki şehirler, ona sıkı sıkıya bağlı emirler tarafından idare edilmiş ve ülkede tam bir huzur ve güven ortamı doğmuştur.

Eratnalı Sultanı Alâeddin Eratna'nın idaresinde Oğuz-Türkmenleri, Moğollar, Uygur Türkleri ve diğer unsurlar bir arada karşılıklı sevgi ve saygı içinde yaşamışlardır. Özellikle 14. yüzyılda Kayseri ve yöresine yerleşmiş olan Uygurlar, medeni ve ticari hayatın gelişmesinde rol oynamışlardır.

Ben burada Sultan Alâeddin Eratna'nın devlet adamlığını, kişiliğini, yüksek ahlâkını Kutadgu Bilig'e göre değerlendirerek sözlerimi bitirmek istiyorum. Çağdaş kaynaklar Sultan Alâeddin Eratna'nın ölümü üzerine ülke içinde ve dışında duyulan üzüntüyü, hüznün verici mersiyelerle şöyle dile getirmişlerdir: "Eratna çok hayırlı, iyi bir insandı. Dinine, diyanetine bağlı, fisebilillah islamiyetin koruyucusu ve savunucusuydu. Vatansever ve milliyetperverdi. İlim adamlarını sayar ve severdi. Âlimleri meclisine alır, onların karşılıklı konuşma ve tartışmalarını dinler ve fikirlerinden istifade

ederdi. Eratna'nın eşi de bu ilmi toplantıları perde arkasından takip eder, yapılan tartışmaları dinler ve bunlardan büyük bir haz duyardı. Müslümanlar onun iyilik ve lütfuna nail olmuşlardır. Sultan Alâeddin Eratna derecesi yüksek, müsamahası geniş, iyilikseverdi. Akıllı, siyasi, tedbirli, bilgili idi. Zamanı saadet içinde geçti. İyi bir müslümandı. Adil, fukaraperver, müşfik, dindar ve merhametliydi. O âlim ve faziletliydi. Medeni davranışlı ve tahsilliydi. Arapçayı iyi bilirdi. Eratna ve hatunları ilme ve ilim adamlarına değer verirlerdi. Misafirperverdi." Eşine ender rastlanan bir idareci olan Sultan Alâeddin Eratna, 1327 Ekiminden 1352 Şubatı ölümüne kadar yürüttüğü emirlik, valilik ve sultanlık görevleri sırasında takip ettiği usta siyaseti, adaleti, şefkati, cesareti ve yüksek otoritesi sayesinde İlhanlıların Anadolu'da sebep olduğu anarşiyi ortadan kaldırmış ve arzu

edilen birlik ve beraberliği kurmayı başarmıştır. Sultan Alâeddin Eratna böylece, ülkesine gelmiş ve gelebilecek iç ve dış tehlikelerden korumasını bilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı kendisine bağlı halk, emir ve beylerinden hiçbiri, herhangi bir itaatsizlik içinde bulunmamışlar, ülke tam bir

uyum içinde yönetilmiştir. Bu sebeptendir ki, Sultan Alâeddin Eratna'nın bugün Kayseri köşk medrese içindeki türbesi, halk tarafından daimi ziyaretgâh haline getirilmiştir¹.

Sonuç olarak denilebilir ki; Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* isimli eserinde sıraladığı, bir devlet adamında bulunması gereken hususlar, Sultan Alâeddin Eratna'nın kişiliğine ve idaresine yansımış ve sanki bu eser onun anayasası olmuştur.

Sözlerimi bitirirken, bu sempozyumu düzenleyen Doğu Türkistan Vakfı yetkililerine teşekkürlerimi, takdirlerimi, başarı dileklerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Dipnotlar

* Emekli Öğretim Üyesi, kemal@fef.sdu.edu.tr

1- Bakınız: Kemal Göde, Eratnalılar (1327-1381), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, s. 17-84; Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig I, metin, Reşid Rahmeti Arat (TDK) Ankara 1979; çeviri R.R. Arat, Kutadgu Bilig, (TTK), Ankara 1974; A. Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi (TDK), Ankara 1972, s. 13-39; İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, İstanbul 1980, s. 3-48; Kemal Göde, Türk-İslâm Kültür ve Medeniyeti Tarihi, 1. baskı, Kayseri 1992 ve 2. baskı Isparta 1997.

* * *

Çin'in Doğu Türkistan Politikası

■ Prof. Dr. Salih AYNURAL

Doğu Türkistan'ın Kaderi Çin'e Terk Edilmiş

Doğu Türkistan, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve tarihte iz bırakmıştır. M.Ö. 8-3 yıllarında İskitlere, M.Ö. 300-M.S. 93 arasında Hunlara, 522-744 arasında Göktürk İmparatorluğu'na; 744-840 yılları arasında Uygur Devleti'ne, 751-870 yılları arasında Karluk ve Karahanlılar İmparatorluğu'na ve 1509-1679 yılları arasında Saidiye Hanlığı'na ev sahipliği yapmıştır.

1877 yılında Çin-Mançu Devleti'nce işgal edilen Doğu Türkistan, 1884 te Şinciang (Sincan) "Yeni Toprak/Kazanılmış Topraklar" adıyla Çin İmparatorluğu'na bağlandı. Doğu Türkistan halkının mücadelesi sonucu, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti 1933 yılında Kaşgar'da kuruldu. Ancak bu Cumhuriyet çok geçmeden, komünist Çin kuvvetleri ve Stalin'in ortak hamlesi ile ortadan kaldırıldı. 1949 yılında komünist Rus yönetiminin askeri yardımları ile Doğu Türkistan'ın kaderi Çin yönetimine terk edildi.

Katliamlar ve Doğu Türkistan Gerçeği

Doğu Türkistanlılar, kısa süreli bağımsızlık dönemleri yaşamışlarsa da uzun yıllardır Çin'in etnik asimilasyon politikaları ile ezilmektedirler. Komünist Çin Halk Cumhuriyeti'nde sistem, ulusal çıkarlar doğrultusunda şekillenmiş; Çin'in 1949 yılından bu yana yürüttüğü politikalar Doğu Türkistanlıları asimilasyon ve etnik temizliğe maruz bırakmıştır.

1949-1952 yılları arasında 2 milyon 800 bin, 1952-1957 yılları arasında 3 milyon 509 bin, 1958-1960 yılları arasında 6 milyon 700 bin, 1961-1965 yılları arasında 13 milyon 300 bin kişi ya Çin ordusu tarafından öldürülmüş ya da rejimin politikaları doğrultusunda oluşan

katlik sonucu hayatlarını kaybetmişlerdir. 1965'ten sonraki katliamlarla birlikte, öldürülen Doğu Türkistanlı sayısı 35 milyon gibi inanılmaz bir rakama ulaşmıştır.

Doğu Türkistan'da meydana gelen insan hakları ihlalleri, zaman zaman kimi insan hakları örgütleri tarafından dillendirilmiş olsa da, bu girişimler, yaşanan zulmün engellenmesinde etkili olamamıştır.

Etnik Temizlik

Uygur Türkleri şiddetli olarak yürütülen bir nüfus planlamasına da maruz kalmaktadırlar. Uygur Türklerinin nüfusu Çin nüfusuna oranla %1,5 civarındadır. Çin Devleti Doğu Türkistan'da yaşayan ve azınlık olan halkı doğum kontrolü adı altında, büyük-küçük, kız-erkek ayrımı yapmadan öldürmeyi planlamaktadır. Normal durumda iki, nadiren üç çocuk doğurmasına müsaade edilen Doğu Türkistanlı kadınlar, "plan dışında" hamile kaldıklarında hamileliklerinin son günleri dahi olsa mecburi kürtaja tabi tutulmaktadırlar. Kadınlar nüfus planlaması dışında olan çocuklarını gizli olarak doğurdıkları takdirde çok yüksek maddi cezalara maruz kalmakta, doğum yapan kadın veya eşi memur ise bu kişinin görevine son verilmektedir. Bu uygulamalar, Çin kanunlarında açık olarak yer almaktadır.

Yerel Halkın Menfi Tavrı ve Irki Ayrımcılık

Çin'in içeri eyaletlerinde Çin vatandaşlarının Uygurlara yönelik tavrı da devlet bazında yürütülen ayrımcılık siyasetinin açık bir yansımasıdır. Çinli halk, bir Uygur gördüğünde ona kin ve nefretle bakmakta, polisler Uygurları keyfi olarak arayabilmekte ve sorguya çekebilmektedirler. Bir dükkâna Uygur girecek olsa bütün Çinliler ona tıpkı bir hırsıza bakar gibi şüphe ile bakmaktadırlar. Hatta dükkân görevlileri mikrofon-

dan “Dükkânımıza Sincanlı girdi ceplerinize dikkat edin” diyerek açıktan açığa anons yapabilmektedir. Taksiciler ve Otobüs şoförleri Uygur yolcuları almayı reddeder hale gelmiştir. Bu örnekler, ırki ayrımcılığın tipik ifadeleridir.

Çin hükümetinin Uygurları “terörist, katil, hırsız, bölücü, radikal İslamcı” olarak yaftalama çabası, “Devletimize en büyük tehlike Doğu Türkistan teröristlerinden gelir”, “Uygurlar ihtiyatlı olunması gereken, gözetilmesi gereken düşman millettir” anlayışını yaygınlaştırması ırki ayrımcılığı tırmandırmaktadır.

Seyahat Özgürlüğü Yok

Doğu Türkistan'da seyahat önünde de ciddi engeller bulunmaktadır. Bazen bir köyden diğerine giderken dahi yerel güvenlik kurumlarından belge almak gerekmektedir. Reşit bir insanın bile yurt dışına çıkmak için pasaport alabilmesi neredeyse imkansızdır. Son günlerde yaşanan bir gelişmeyle de seyahat özgürlüğünün kısıtlanmasında yeni bir uygulamaya geçilmiştir. Zira, daha önce kendilerine pasaport verilen kişilerin pasaportlarına devlet el koymaya başlamıştır. Devlet memuru da olsa, pasaport müracaatında bulunan Doğu Türkistanlılar, çok büyük ücretler ödeyerek pasaportlarını alabilmektedir. Oysaki bir Çinli pasaport müracaatında bulunduğu anda talebi en geç 15 gün içerisinde yerine getirilmektedir.

Hayati Tehlike Günlük Hayatın Bir Parçası

Doğu Türkistan'da hiç kimsenin hayati güvencesi yoktur. Devlet, istediği zaman istediği kimseyi tutuklayabilir ve istediği şekilde cezalandırabilir. Bu noktada tutuklamak istediği kimsenin yabancı olması da önemli değildir. Binlerce kişi Çin hükümeti tarafından sudan sebeplerle tutuklanıp yerleri belli olmayan zindanlara götürülmekte, oralarda çürüyüp gitmektedir.

Tutukluların geride kalan çocuklarının ve ailelerinin durumu ise içler acısıdır. Dahası, bu kişilere yardım etmek dahi Çin kanunlarına göre suç sayılmaktadır. Çin, Doğu Türkistanlılara esir muamelesi yapmakta ve onlara türlü zulümleri reva görmektedir.

Din ve Vicdan Özgürlüğü Bir Hayal

Doğu Türkistanlılar düşünce, ifade ve din hürriyeti alanlarında tamamıyla kuşatılmış durumdadır. Barışçı örgüt kurma, toplanma, siyasi haklar, kanun önünde eşitlik, azınlık hakları, eğitim hakkı, çalışma hakkı, mülkiyet hakkı, serbest seçimler, eşitlik, adalet, haysiyet ve ünü koruma, göç ve iltica gibi haklar bu halk için söz konusu değildir.

Bu bağlamda hiçbir özgürlük sunulmadığı için, Doğu Türkistanlıların gerek ferdi gerekse ailevi ve top-

lumsal mahremiyeti hiçe sayılmaktadır. Çünkü mahremiyet, insanın insanca muamele gördüğü yerde vardır.

Doğu Türkistan'da devlet memurlarının, işçilerin ve öğrencilerin ibadet yerlerine gitmeleri ve ibadetle meşgul olmaları yasaklanmıştır. İbadet yaptığı tespit edilen kişiler işten ve okuldan atılmaktadır. Bu kişiler keyfi olarak gözetim altına alınmakta ya da para cezalarına çarptırılmaktadır. Dini eğitim almak isteyenlerin herhangi bir şekilde gidebileceği bir eğitim kurumu bulunmamaktadır. Camilerde ise, dini değerler değil, devlet yasaları tebliğ edilmektedir. Evlerinde dini kitap bulunanların kitaplarına el konulmakta; hatta evinde dini kitap bulundurma, bir suç unsuru olarak kabul edilmektedir.

Bu tür kişilere para cezasından hapis cezasına varan birtakım cezalar verilmektedir. Aynı zamanda hükümet, bölgedeki Müslüman nüfusun dini haklarına getirdiği kısıtlamaları artırarak Ramazan ayında devlet kademelerinde ve bütün eğitim kurumlarında oruç tutmayı yasaklamaktadır.

Doğu Türkistan'da ibadet olarak vasıflandırılacak her şey yasaklanmış durumdadır. Birçok cami kapatılmış, Müslüman din adamları üzerindeki resmi denetimler artırılmıştır. “Yurtsever olmayan” ya da “yıkıcı” olarak görülen dini liderler gözaltına alınmakta ve tutuklanmaktadır. Halka önder olabilecek kapasitedeki bazı aydınlar zehirlenerek öldürülmektedir.

Periyodik Tutuklamalar

Doğu Türkistan'da medya kuruluşları ve bazı devlet dairelerini “istenmeyen unsurlar”dan kurtarmak için “temizlik” amacıyla periyodik tutuklamalar yapılmaktadır. Bununla ilgili sayılamayacak kadar çok örnek vardır.

Doğu Türkistan halkının çok sevdiği ve saydığı Abdulahad Mahdum, söz konusu durumun mağdurlarından biridir. Mahdum, yaşı 75'in üstünde olmasına rağmen, tam olarak suç teşkil etmeyen zanlara dayanılarak beş sene hapis cezasına çarptırılmış durumdadır. Hapishanelerde 1,5 m²'lik hücrelerde tutulan kişiler tüm ihtiyaçlarını burada görmekte, dış dünya ile hiçbir irtibatları bulunmamaktadır.

Çin Nüfusu Artırılıyor

Çinli nüfusun Doğu Türkistan'a çok hızlı bir şekilde yerleştirilmesi sonucunda, yerli halkın asimilasyonu hızlandırılmaya çalışılmaktadır. Bu uygulamanın bir parçası olarak yürütülen bir durum da şudur:

Doğu Türkistan'daki Çin nüfusunu artıran Çin yönetimi, kimi zaman da Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerindeki kimsesiz kız çocuklarını Çin'in muhtelif bölgelerine götürüp türlü işlerde kullanmaktadır. Eğitim

amacıyla Çin'e götürüldükleri iddia edilen çocukların durumu da benzer şekildedir.

Kültürel Asimilasyon

Farklı Türk lehçelerinde konuşan yerli halkın Çinceyi kullanmaya zorlanması gibi meseleler de bir çeşit zulümdür. Doğu Türkistan'da yaşayan milletlerin gelenek-göreneklerini, dini inançlarını, kendilerine özgü dillerini ve toprak bütünlüklerini ellerinden kaybetmeleri demek, bir milletin tarihten silinmesi demektir. Eylül 2002'den itibaren Sincan Üniversitesi'nde birçok derste Uygur dilinde eğitim yapılmasını yasaklayan bir resmi politikanın dayatılması, zulmün açık tezahürlerinden biridir.

Zoraki Geri Dönüş

Çin yönetimi, türlü yöntemlere başvurmak suretiyle sürgündeki Uygurları geri dönmeye zorlamaktadır. Uluslararası Af Örgütü, son yıllarda Nepal, Pakistan, Kazakistan, Kırgızistan ve bazı komşu ülkelerden Çin'e zorla geri gönderilen Uygur mültecileri ile ilgili dikkate alınması gereken raporlar yayımlamıştır. Bu ülkelerin hemen hepsi Çin'in taleplerine hayır dememiş ve kendilerine sığınan Doğu Türkistanlıları teslim etmiştir.

Sürgündeki Uygurların Doğu Türkistan'da bulunan aile üyeleri ve yakın akrabaları, Çin yönetimi tarafından tutuklanabilmekte, mal varlıklarına el konulmakta, telefon görüşmeleri dinlenmektedir. Çin, sürgündeki Uygurların ailelerini sürekli olarak sorguya çekerek onlara psikolojik baskılar yapmaktadır. Devlet yönetimi ile barışık olmayan ve yurt dışında yaşamayı tercih eden Doğu Türkistanlıların aile fertlerine, hatta uzaktan akrabalık bağları bulunan kişilere dahi pasaport verilmemekte, devlet kurumlarında iş imkanına sahip olmaları engellenmekte ve bu kişiler adeta toplumdan tecrit edilmektedirler. Bu tür uygulamaların deşifre edilmesi, hatta uluslararası hukuk normlarının hiçe sayıldığı ilan edilmesi dahi o topraklarda suçtur.

Fabrikalar Toplama Kamplarına Benziyor

Çin hükümeti, Uygurlara yönelik olarak günlük hayatın her alanında farklı bir yıldırma politikası uyguluyor. Bu siyasetin temel hedeflerinden biri ise, Doğu Türkistan'da Uygur nüfusunu azaltarak bölgeyi Çinleştirmek. Bu bağlamda, Çin hükümetinin 2003 yılından beri uygulamakta olduğu "İşgücü fazlasını başka memleketlere yönlendirme" projesi ile Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlar özellikle genç kızlar zoraki olarak vatanlarından koparılıp Çin'in iç eyaletlerine çalışmaya gönderiliyor. Haziran ayında oyuncak fabrikasında saldırıya uğrayan Uygurlar da bu proje kapsamında, zoraki olarak Guandong'a sürülmüştü.

Çinli patronlara teslim edilen genç Uygurlar, ağır derecede aşağılanmakta, ucuz işçi olarak kullanılmakta ve sömürülmekte. Doğu Türkistanlı gençler, kendi milli kültür ve geleneklerinden uzaklaştırılırken, bir taraftan da Çin milliyetçiliği ve yerel halkın baskıları ile karşı karşıya kalmakta. Doğu Türkistanlı kuruluşların raporlarına göre günümüzde Çin'in içeri eyaletlerinde mecburi olarak çalıştırılmakta olan Uygur kız ve erkeklerinin sayıları tahmini olarak 500 binin üzerinde. Uygurlar, kalitesiz atölye ve fabrikalarda, iş güvenliği ve sağlık sigortası yapılmaksızın, fiziki güç gerektiren işlerde çalıştırılmakta. Atölyelere zorunlu olarak getirilen ve çoğunluğunu bayanların oluşturduğu Uygur gençlerinin, hareketleri kısıtlanmakta ve fabrika kompleksinden ayrılmalarına izin verilmemekte. Genç kızların maaşları eksik verilmekte, hatta kendilerine verilmemekte geldikleri köy veya nahiyelerin idarecilerine gönderilmekte. Fabrikalarda çalışan genç kızlar, itilip kakılmakta, adeta sıkı yönetim altında idare edilmektedirler. Uygurların çalıştırıldığı fabrikalar toplama kamplarını andırmaktadır.

Urumçi'deki Kitlesele Katliamlar

Yıllardır Çin hükümetinin baskı ve asimilasyon politikası altında yaşayan Uygurlar içinde bulunduğumuz günlerde yeni bir katliama maruz bırakılmaktadır. 2009 Haziran'ı sonunda Guangdong eyaletindeki bir oyuncak fabrikasında Uygur Türklerine yönelik saldırılar gerçekleşti. Özelde oyuncak fabrikasındaki saldırıları genelde ise kendilerine yönelik baskı siyasetini protesto etmek için Urumçi'de 5 Temmuz'da sokaklara dökülen Uygurlar da kitlesele bir katliama maruz bırakıldı.

Guandong'da Uygurlara yönelik gerçekleşen bu saldırıyı kınamak üzere 5 Temmuz günü Urumçi'de meydanlara dökülen 10 binlerce Uygur, Çin polislerinin sert müdahalesiyle karşılaştı. Çin polisi, miting başlar başlamaz Uygurların etrafını sardı; üzerlerine ateş açarak gösteriyi bastırmaya çalıştı. Mitinge katılan, yaşlı, kadın ve çocuklar da polisin ateşine maruz kaldı. Çatışma sonunda en az 140 kişinin öldüğü, 816 kişinin ise yaralandığı bildiriliyor. Gayri resmi kaynaklar ise ölü rakamının çok daha fazla olduğunu belirtmekte. Halen, şehirdeki bazı yolların ulaşımına kapalı olduğu ve enkaz kaldırma çalışmalarının devam ettiği belirtiliyor. Bölgenin dış dünya ile bağlantısı tamamen kesilmiş durumda. 5 Temmuz Pazar günü yaşanan kitlesele kıyımın ardından Urumçi'de sıkıyönetim ilan edildi. Halihazırda, Çin askerlerinin keyfi olarak ev baskınları düzenlediği, sorgu bahanesiyle tutuklamalarda bulunduğu ve Uygur halkına türlü şekillerde zulmettiği belirtiliyor. Yani, 5 Temmuz Pazar günü başlayan kıyım halen devam ediyor.

Çin'in Doğu Türkistan'da Uyguladığı Asimilasyon Politikası

■ Prof. Dr. Alimcan İNAYET

1. NÜFUS KONTROLÜ

Çin hükümeti Uygurları hedef alan aile planlama siyasetini 1988 yılından bu yana sürdürmektedir.

Çin kaynaklarının gösterdiği resmi rakamlara bakıldığında Doğu Türkistan coğrafyasının büyüklüğü 1 milyon 600 bin km², toplam nüfus 20.500.000'dir. Bu nüfus içinde Uygurlar 9.413.796, Çinlilerse 8.121.588'dir. Geriye kalanlar da diğer azınlıklardır (2006). Bunlar Çin'in gösterdiği resmi rakamlar olup, resmi olmayan kaynaklara göre Doğu Türkistan'ın yüz ölçümü 1.823.418 km², gerçek Türk nüfusu ise 30 milyon civarındadır.

1991 yılında Hoten vilayetine bağlı Karakaş ilçesinde zorunlu kürtaja tabi tutulan kadınların sayısı 18 bin 765'tir ki, bu sayı ilçedeki anne adaylarının % 49'unu teşkil etmektedir. Şincang gazetesinin 12 Eylül 1992 tarihindeki sayısında verdiği bilgilere göre Doğumu Yasaklama Kanunu'nu tam olarak uygulamak için hükümet tarafından bu ilçeye 432 kişilik Çinli memur kadrosu tayin edilmiştir.

Yapılan kürtaj ve zorla kısırlaştırma uygulamaları yüzünden her yıl on binlerce kadın ve çocuk ölmekte; hamile kadınların eşleri devlet memuruysa işten atılmakta ve bütün sosyal haklardan mahrum edilmektedir. Örneğin, 180 bin nüfusa sahip Çapçal ilçesinde sadece 100 kadına doğum izni verilmiş, devlet dairelerinde çalışmakta olan 40 kişi, eşleri hamile kaldığı için işinden atılmıştır. 200 bin nüfusa sahip başka bir ilçede ise, hamile kalan 35 bin kadının 686'sı zorla kürtaja tabi tutulmuştur. Direnen 993 kadın zor kullanılarak ameliyat masasına yatırılmış ve çocukları öldürülmüştür. 10 bin 705 kadın zorla kısırlaştırılmıştır.

Doğu Türkistan'da zorunlu kürtaj politikası o kadar dramatik bir noktaya varmıştır ki, kaldırım kenarlarında yasa dışı doğduğu için ölüme terk edilmiş yeni doğmuş bebekler görmek mümkün hale gelmiştir.

Örneğin: Turfan şehrinde yaşayan Hayrunnisahan adında 32 yaşında bir Uygur kadın, Kasım 1999 yılında Ahmet Can adında 36 yaşındaki bir kişi ile evlenmiş. Kadının önceki evliliğinden bir çocuğu varmış, Ahmet Can'ın da daha önceki evliliğinden bir çocuğu varmış. Her ikisinin de çocukları yanlarında değilmiş. Onlar "İkimiz yeni evlendik, üstelik yanımızda bakacağımız çocuğumuz da yok, hükümet bize çocuk yapma izni verir" umuduyla bir çocuk dünyaya getirmeye karar vermişler. Ama Hayrunnisahan'ın hamileliğinden bir ay sonra doğum kontrol memuru incelemeye gelerek "plan dışı hamile kalmışsın, çocuğu derhal aldır" demiştir.

Karı koca ikisi ilgili yerlere giderek durumu anlatmış ne kadar yalvarmışlarsa da hiçbir fayda elde edememişler. Doğum kontrol memurları her gün gelerek aileyi çocuğu aldirmaya zorlamış, Ahmetcan'ın çalıştığı devlet dairesindeki yöneticiler de "eğer çocuğu aldirmazsan seni işten çıkaracağız" demişlerdir. Ahmet Can çaresizlikten çocuğu aldirmaya karar vermiş. Fakat Hayrunnisahan bu durumdan kurtulmak ve eşinin işine devam edebilmesi için resmi olarak boşanmaya, başka bir yere giderek gizlice doğum yapmaya ve olay yatıştıktan sonra yeniden resmi olarak evlenmeye karar vermiştir. Bu şekilde hem çocuğu, hem de kocasının işine devam etmesini sağlamayı planlamıştır. Hayrunnisahan, tüm zorluklara sabrederek çocuğu sağ-salim dünyaya getirmeye karar vermiştir. Aile gerçekten boşanmış ve Hayrunnisahan gizlice doğum yapmak

için Piçan ilçesindeki bir akrabasının evine gitmiştir. Bir ay sonra Turfan'daki doğum kontrol memuru, Hayrunnisahan'ı Piçan ilçesinde gizlendiği yerde bulmuş ve derhal Turfan'a giderek çocuğu aldirmaya zorlamıştır. Hayrunnisahan oradan da kaçıp, Toksun ilçesindeki bir akrabasının evine sığınmıştır.

Aradan bir buçuk ay geçtikten sonra yine durum fark edilince çaresiz kadın, Turfan'dan 300 km uzakta bulunan Karaşehir'e bağlı bir dağlık kasabada çobanlık yapan başka bir akrabasının evine giderek saklanmıştır. Hayrunnisahan'ın doğum zamanının yaklaştığı bir günde, söz konusu, Turfan'lı doğum kontrol memuru burasını da bulmuştur. Kontrol memuru ile beraber gelen iki polis, Hayrunnisahan'ın içten yalvarmalarına, feryat etmelerine kulak asmadan, onu bir suçlu gibi zorla Turfan'a götürerek hastanenin ameliyat bölümüne teslim etmiştir. Doktorlar da onu yatağa bağlayarak, karnındaki bebek düşene kadar iğne yapmışlardır. Bebeğin doğmasına sadece 5-6 gün kaldığı için iğne etki etmemiş ve bütün çabalara rağmen bebek sağ olarak doğmuştur. Doktorlar erkek olarak dünyaya gelen bebeğe bir iğne daha yaparak, onu annesinin gözleri önünde öldürmüşlerdir.

Çocuğunu aydınlık dünyaya göz açtırmak için, sayısız bedeller ödedikten sonra yine de arzusuna ulaşamayan biçare anne bu dehşet verici faciaya dayanamayıp aklı dengesini kaybetmiştir.

Çin'in aşağı yukarı 20 senden beri uygulamakta olduğu, doğamamış bebeklere karşı yaptığı katliam yüzünden ölenlerin sayısının, hangi boyutlara ulaştığını tahmin etmek zor değildir. Örneğin, Gulca ilçesindeki küçük bir hastanede çalışan bir hemşirenin verdiği bilgilere göre 2008 yılında kürtaj sonucu öldürülen çocuk 200'den fazladır.

2. EĞİTİM

Çin hükümeti, Doğu Türkistan'ı ele geçirmesinin ardından, 1958 yılının Nisan ayında Pekin'de düzenlenen Millî Medeniyet toplantısında, azınlıkların yazılarını kullanımdan kaldırarak Çinli ve azınlık milletlerin okullarını birleştirmeye karar vermiştir. Bu karar birçok sebepten dolayı 1963 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak 1980'li yılların başında, faklı milletlerin okullarını birleştirme politikası tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde Çinlilerin eğitim durumunun Türklerin eğitim durumundan düşük olması sebebiyle, Çin hükümeti bu kararını tekrar değiştirmeye mecbur olmuştur. İlerleyen süreçte ise Çin'in eğitim kalitesi hızlı yükselirken, Doğu Türkistan'ın eğitim kalitesi düşüş kaydetmiştir. 1990 yıllara gelindiğinde iki ulusun eğitim durumunun tamamen yer değiştirdiğine şahit olmaktayız.

1990'lı yılların sonlarına doğru eğitim verme bahanesiyle, Doğu Türkistan'ın köy ve ilçelerinden ortaöğ-

retim ve lise seviyesinden en iyi öğrenciler seçilerek, Çin'in iç bölgelerine götürülmeye başlanmıştır. Buradaki amaç eğitim üzerinden kültüre müdahaledir. Öğrenciler Çinli nüfusun yoğun olduğu şehirlere götürülmekte ve okul dışındakilerle ilişki kurmaları engellenmektedir. Ailelerinden gönderilen yemekler kabul edilmemekte, anne babası ziyarete gelirse okulun görüşmeye tahsis etmiş olduğu yerde ve zamanda götürülmekte ve yılda bir defa ailesini ziyarete izin verilmektedir. Bu gibi uygulamalar aynı amaca yönelik olarak Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerine kurulan okullar için de geçerlidir.

Ekim 2008 tarihine kadar Çin'in iç eyaletlerindeki Çin okullarında tesis edilen "Sinkiang (Doğu Türkistan) Lise Sınıfları"nda öğrenim görmekte olan Doğu Türkistanlı öğrencilerin toplam sayısı 17 bin 500 kişiye, Doğu Türkistan'daki Çin okullarında tesis edilen "Ortaokul Sınıfları"nda öğrenim gören öğrencilerin sayısı ise 15 bin kişiye ulaşmıştır.

Konu ile ilgili bir başka problem ise, Doğu Türkistan'da yürütülmekte olan sözde "Çift Dilde Eğitim ve Öğretim Sınıfları" uygulamasıdır. Bu uygulama Doğu Türkistan halkının millî varlığını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Tiyanşan Haber Sitesi'nin 12.12.2008 tarihinde verdiği bilgiye göre, bu yıl Ekim ayına kadar azınlık İlköğretim ve Orta öğretim okullarında tesis edilen sözde "Çift dilde öğretim Sınıfları"nda öğrenim görmekte olan öğrencilerin sayısı 853 bin kişiye ulaşarak, bölge genelindeki okullarda eğitim görmekte olanların %36.5'ini teşkil etmektedir.

Çin merkezi hükümeti bu planını 2012 yılına kadar Doğu Türkistanlıların daha yoğun olarak yerleşik buldukları Aksu, Kaşgar ve Hoten başta olmak üzere 7 ilde yerli gençlerin Çift Dilli bölümlere giriş oranını %85'in üzerine çıkarmayı planlamıştır. Bu planı gerçekleştirmek için de bütün bölge genelinde ciddi bir seferberlik başlatmıştır. Bu amaca yönelik olarak son 3 yılda Çin, Doğu Türkistan genelinde Çift Dilli Sınıf inşaatları için bölge maliyesinden 200 milyon yuandan fazla, merkezi hükümet tarafından, 3 milyar 750 milyon yuan tahsis etmiştir (580 milyon \$).

Çin hükümeti Çift Dilde Öğretim okullarında Çince ders verecek öğretmen açığını kapatmak için çok sayıda Çinliyi bölgeye yerleştirmektedir.

Öte yandan Çin, yukarıda bahsettiğimiz özel uygulamalar dışında, Uygur dilinde eğitim veren yüksek eğitim kurumlarında bütün derslerin Çince olmasını zorunlu hale getirmiştir. Dersleri Çince olarak anlatma yeteneği bulunmayan öğretim elemanlarına yerlerini boşaltmaları yönünde baskı yapılamaktadır.

Aynı zamanda bu yasa Çince bilmeyenleri toplumdan dışlamayı hedeflemektedir. Diğer yandan Doğu

Türkistan halkına kişiliğini, milletini, bağımsızlığını, dini inancını ve ana dilini unutturarak, daha sonra gelecek nesli tamamen Çinileştirmek amaçlanmaktadır.

Doğu Türkistan'da Çince yayınlanan bir dergide ayne şöyle yazmaktadır: *"Doğu Türkistan 200 seneden beri Çin'in kontrolü altındadır, son 50 sene de komunizmin yönetimindedir. Aradan bu kadar uzun yıllar geçmesine rağmen bunlar neden hala bağımsızlık istemektedir? Bunun tek nedeni, bu halkın kendi dili, kültürü ve dinine bağlı kalmasıdır. Bu da bizim geçmişte yaptığımız en büyük yanlıştır."*

3. SAĞLIK

Genel olarak Doğu Türkistan hastanelerinde alt yapı problemleri vardır. Herhangi bir hastalığın tedavisi için büyük şehirlere gitmek gerekmektedir. Buna imkânı olmayan çok sayıda hasta ölüme terk edilmiştir. Diğer yandan tedavi de ücretlidir. Ekonomik durumu iyi olmayan hastalar bu konuda büyük sıkıntılarla karşılaşmaktadırlar. Doğu Türkistan'da çalışan doktorların çoğunun Çinli olması başka bir problemdir. Çince konuşmayı bilemeyen hastalarla Çinli doktorlar arasında ciddi iletişim problemleri yaşanmaktadır.

Doğu Türkistan'daki çocuk ölüm oranı 1000'de 200'dür. Tıbbi müdahale eksikliği nedeniyle hastalıkların neredeyse %70'i ölümlerle sonuçlanmaktadır. Çin Sağlık Bakanlığı İstatistik Bürosu'nun 2003 Mart ayında yayımladığı yıllık rapora göre, Doğu Türkistan'da yaşanan ölüm vakası oranı, Çin eyaletleri içindeki en yüksek orandır.

Doğu Türkistan'da yaşanmakta olan söz konusu sıkıntılar dışında aşağıda bahsedeceğimiz hususlar dik-kate değer mahiyettedir.

a. Çin'in Yeni Silahı: AIDS

Çağın vebası olarak gösterilen AIDS hastalığının son zamanlarda Doğu Türkistan'da hızla yayılmaya başlamasının altında Çin oyununun olduğu tahmin edilmektedir. Çoğunluğu Müslüman olan ve gayri meşru ilişki konusunda oldukça duyarlı olan Uygur Türkleri arasında bu hastalığın yayılmasının en önemli sebebi Çinlilerin, kan ihtiyacı olan hastalara AIDS'li kan vermeleridir. Hasta sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Ayrıca bu konuda bir önlem de alınmamaktadır. Bu hastalığa yakalanmış olanların tedavisi ihmal edilmektedir.

Türk neslini yok etme konusunda kararlı oldukları için AIDS'in Türkler arasında yayılmasına sessiz kaldıkları, buna karşılık Çinlileri uyardıkları bilinmektedir. Zira aldığımız habere göre Doğu Türkistan'da AIDS hastalarının en yoğun olduğu yerler olan Ürümcü ve Gulca başta olmak üzere hiçbir şehirde AIDS tedavi merkezi bulunmadığı bildirilmiştir.

Medyada yer alan haberlere bakılırsa; Çin Hükümeti'nin Doğu Türkistan'da AIDS hastalığının yayılmasını engellemeye yönelik çabaları çok fazladır. Ancak Çin Hükümeti'nin propaganda amacıyla yayınladığı bu haberler gerçeği yansıtmamaktadır.

Medyada yer alan haberlere göre Doğu Türkistan'da AIDS hastalığının hızlı yayılmakta olan bölgelerden birine dönmesi ile Çin ve Uluslararası AIDS Araştırma ve Yardım organizasyonları, Doğu Türkistan'a, AIDS hastalığının engellenmesi için bütçe ayırmıştır. Ancak AIDS'e harcanacak olan paralar, AIDS'ten korunmak için değil medyada propaganda amacıyla kullanılmıştır.

2008 yılı verilerine göre Doğu Türkistan'da toplam 90.000 AIDS hastası olduğu görülmüştür. Gulca'da kontrolden geçen şüpheli 12.000 kişiden, 3.000'inde AIDS virüsüne rastlanmıştır.

b. Doğu Türkistan'da Eroin Tehlikesi

Çin yönetimi Doğu Türkistanlı genç kuşakların eroine olan ilgilerini arttırma yoluna girmiştir. 1990'lı yıllardan bu yana Çin'de eroin kaçakçılığının artmasının yanı sıra eroin mafyasının en önemli pazarı haline gelen bölgelerinden biri Doğu Türkistan'ın başkenti Ürümcü'dür. Mafyanın seçtiği kurbanlar yolsuzlukla zenginleşmekte olan yerli yöneticiler ve zengin esnaf çocukları olmaktadır. Dinî ve ahlakî yönden yeterince aile terbiyesi olmayan ailelerin çocuklarının çoğu eroine alıştırılmıştır. Alışana kadar bedava verilen ve daha sonra çok pahalı satılmaya başlanan eroin, bu yolla aileleri servetlerinden etmekte, anne babalar ise çaresizliğe düşmektedir.

Eroin hastalarından bir haftalık tedavi ücreti olarak 8 bin Yuan Çin parası alınmaktadır. Bu para orada bir memurun 8 aylık maaşı karşılığıdır. Hükümet bu durum karşısında hiçbir tedbir almamakta, aksine gizli teşvik yapmaktadır. Eroin satan veya içen Doğu Türkistanlı olursa polis, suçluyu rüşvetle bırakmaktadır. Küçük bir siyasi suç bahanesiyle çok ağır cezalara çarptırılmakta olan Doğu Türkistanlılar, eroin içmeleri durumunda, suçlu gibi görülmeyip, tutuklanmaları da üç günden fazla sürmemektedir. Hatta, Çinlilerin gizli resmî gazetelerinde belirtildiğine göre, *"Eroin meselesinde azınlıkların peşine pek takılmayın"* denildiği ifade edilmektedir. Oysa daha 1990 yılına kadar 200 gram eroin bulunduranlar idam edilmekteydi.

Yukarıda belirtildiği gibi Çin hükümeti eroine alışmış olanların tedavisine önem vermediği gibi, eroin üretimi ve onun yayılmasına karşı da ciddi bir önlem almamakta, gizli teşvik yapmaktadır.

c. Kürtaj ve Kısırlaştırmadan Kaynaklanan Sağlık Problemleri

Kürtaj ve kısırlaştırma uygulamaları, kadın sağlığının bozulmasına davetiye çıkaran bir sorundur. Birçok

tanığın ifadelerinde belirtilen sağlık problemlerinin, kürtaj ve kısırlaştırmaya bağlı olarak meydana geldiği görülmektedir.

Kürtaj ve Kısırlaştırma operasyonları, sağlıksız yöntemler ve koşullarda yapılmaktadır. Ameliyat sonrası kadınlara her hangi bir tedavi veya bakım yapılmamasından dolayı ölümcül ve kalıcı hastalıklar meydana gelmektedir.

Bölge hastanelerinde tedavi gören veya şikâyetlerle başvuru yapan kadınların üzerinde yapılan basit bir araştırmada elde edilen bilgi şu şekildedir: "Hastaların %90'ı kürtaj ve kısırlaştırma operasyonuna maruz kalmışlardır".

Hastalardan alınan bilgiye göre kürtaj ve kısırlaştırma operasyonuna maruz kalanlara birkaç şık sunulmaktadır. Rahmin tamamen alınması ve diğer çocuk edinmeyi tamamen engelleyen yollar dışında; geri dönüşü olan kısırlaştırma (spiral) yöntemi daha fazla tercih edilmektedir. Hastalar belki bir çocuk daha sahip oluruz ümidiyle bu yöntemi tercih etmektedirler. Ancak sağlıksız koşullar ve yöntemde kullanılan malzemenin kalitesizliği sonucu birkaç yıl sonra hastalanmaktadırlar. Ümitleri bir yana sağlıklarını da kaybetmektedirler.

İHH'nın hazırladığı rapora göre, Komünist Çin rejiminin kuruluşundan bugüne, Uygur sürekli soykırımı uğruyor.

Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Uygur Türkleri'ne yönelik şiddet uygulamaları devam ediyor. Son günlerde doruk noktasında ulaşan saldırılarla birlikte dünya gündemine oturan Doğu Türkistan sorunu aslında birkaç yıllık bir sorun değil.

Neredeyse Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte ortaya çıkan bu sorun giderek büyüyor. Ancak, Çin devleti bu süre içerisinde sorunlara yaklaşımını daha da sertleştiriyor. Öncelikle asimilasyon politikalarını uygulamaya çalışan Çin devleti diğer taraftan da sistematik bir soykırım uyguluyor. Bunun en önemli kanıtı ise İHH'nın da hazırladığı raporda yer alan 35 milyon Doğu Türkistanlı'nın katledilmesidir. İHH'nın raporunda da yer alan bilgide Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar 35 milyon Uygur Türk'ünü öldürdüğü belirtiliyor.

Çin'in uygulamaları, sadece öldürmeyle sınırlı değil. Kültürel, dini ve sosyal olarak da Uygur halkının hiçbir hakkı yok.

Çin devletinin Uygurlara uyguladığı baskılar ve asimilasyon politikalarının yanı sıra, artık patlama noktasına gelen olayların daha başka birçok nedeni var.

İşte İHH'nın hazırladığı raporda bu sorunlardan sadece bazıları yer alıyor.

İHH İNSANİ YARDIM VAKFI DOĞU TÜRKİSTAN ÖZET RAPORU

Başkent: Urumçi

Nüfus: 40 milyon

Yüzölçümü: 1.828.418 km²

Komşuları: Moğolistan, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan, Pakistan, Keşmir, Tibet ve Çin.

Şehirleri: Kaşgar, Hoten, Kumul, Gulca, Aksu, Korla, Turfan.

Din: İslamiyet, Lamaizm (Tibet Budizmi), Budizm, Taoizm, Hristiyanlık (Katolik ve Ortodoks).

Dil: Uygurca, Çince.

Etnik Durum: Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar Türkleri, Huiler (Çin Müslümanları), Han milletine mensup Çinliler, Moğol, Şibe milleti (Çinli), Tacik, Mançu, Rus, vs.

İklim: Karasal

Doğu Türkistan gerçeği, dünyanın ve Türkiye'nin görmezden geldiği, görse de siyasi çıkarlar uğruna feda ettiği bir gerçek. Dini, milli ve kültürel köklerinden kopartılmak istenen ve gözlerini açtığı andan itibaren "Sincanlı" olduğuna inandırılmaya çalışılan bir tutsaklar ülkesi Doğu Türkistan.

Doğu Türkistanlılar şimdi Kur'an okuduklarında dayak yiyor, Kur'an öğrenmek istediklerinde hapse giriyorlar. Daha doğmadan yasaklarla karşılaşılıyor, eğer devlet tarafından "fazlalık" olarak addedilirlerse annelerinin karınlarından zorla çıkartılıp öldürülüyorlar. Kendi dillerini, tarihlerini öğrenme hakları yok. İstedikleri üniversiteye girmek, istedikleri işte çalışmak onlar için hayalden de imkansız. Hayatlarının her aşamasında kimlikleri soruluyor onlara. Aidiyetleri sorgulanıyor, üstelik sorgulanmakla da kalmıyor, kendilerinden çalınıp yerine bir başkası konmaya çalışıyor.

Suçları bir hak talep etmeksiz, bunun bedelini fazlasıyla ödüyorlar. Hesapsızca işkence görüyor, hapislerde ölümüne terk ediliyorlar. Hapis hayatından ve dolayısıyla işkenceden evlerine dönenlerse normal hayatlarına bir daha asla dönemiyorlar: Çünkü artık ya psikolojik bozukluk ya da fiziksel sakatlıkla yaşamak zorunda kalıyorlar.

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'ı hakimiyeti altına alıp bölgeyi "Şincang/Kazanılmış Topraklar" olarak adlandırdığı tarihten bu yana, Doğu Türkistanlılara yönelik etnik temizlik ve asimilasyon politikası uyguluyor. Nitekim, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana 35 milyon Doğu Türkistanlı katledildi. Yıllardır Çin zulmü altında olan Doğu Türkistan, Çin, Tibet, Keşmir, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Moğolistan ve Rusya ile sınırı olan, 1.828.418 km² toprağa sahip bir ülkedir. Zengin yer altı kaynakları ve stratejik konumu ile Doğu Türkistan, Çin'in siyasi ve ekonomik nüfuz altına almaya çalıştığı bir bölgedir.

Günümüz Doğu Türkistanı

■ Dr. Meryem HAKİM

Tarihin başlangıcından beri Türklere vatan olan Doğu Türkistan son dönemlere kadar dünya kamuoyunca *terra incognita* yani bilinmeyen topraklar kategorisinde yer almıştır. Dünya kamuoyunu bir tarafa bırakırsak bu bölgenin binlerce yıllık tarihi bilim adamlarının son derece az bir kısmı tarafından derinlemesine araştırılmış bir sahadır. Buna rağmen Doğu Türkistan'ın sosyal, siyasi, askeri ve ekonomik tarihi ile bu bölgenin asıl halkı olan Türklerin kendilerine kardeş ve komşu bölgeleriyle ilişkileri, daha da ileri giderek Doğu Türkistan'ın Afganistan, Hindistan ve Uzak Doğuyu mekan tutmuş ve vaktiyle Çin seddinin gerisinde yaşamakla hayatta kalmış bir uygarlık olan Çin medeniyetiyle ilişkileri ciltler dolusu çalışmalara konu olacak kadar zengindir. Uzak Doğu ülkelerinin arşivlerinde bu konunun geçmişini binlerce yıl geriye götüren arşiv malzemeleri bulunmaktadır. Orta asrın yüksek İslam medeniyetinin parlak alimlerinin eserlerinde ve son yüzyıllarda Rus çarlık alimlerinin çalışmalarında, en son olarak da çağımız batılı yazar ve araştırmacılarının çalışmalarında Doğu Türkistan hakkında bilgiler

hep vardır. Bütün bu eserler, çalışmalar ve araştırmalarda Doğu Türkistan bölgesinde genel olarak Türk adıyla, özelde değişik Türk boylarının çeşitli gruplarının adıyla anılan toplumların varlığına değinilir. Tarih boyunca Tokuz Oguz-On Ogur, Şiyongnu, Juan Juan ya da Avarlar, Göktürkler, Karahanlılar, Moğol ya da

Doğu Türkistan bölgesinde genel olarak Türk adıyla, özelde değişik Türk boylarının çeşitli gruplarının adıyla anılan toplumların varlığına değinilir. Tarih boyunca Tokuz Oguz-On Ogur, Şiyongnu, Juan Juan ya da Avarlar, Göktürkler, Karahanlılar, Moğol ya da Çengizi gibi birçok isimlerle tarihte rol oynamış halkların hepsi uçsuz bucaksız Orta Asya, Bozkırlar veya İç Asya veya Türklerin anavatanı olan o kutsal topraklardan çıkmışlardır.

Çengizi gibi birçok isimlerle tarihte rol oynamış halkların hepsi uçsuz bucaksız Orta Asya, Bozkırlar veya İç Asya veya Türklerin anavatanı olan o kutsal topraklardan çıkmışlardır. Türkler batının bildiği en eski medeniyetlerden antik Yunan'ın Büyük İskender'inin zamanında çok daha önceleri, bugünkü Çin seddinden batıya kadar olan o muazzam alanda var olmuşlardır. Türklerin çeşitli boy, kağanlık ve devlet isimleriyle var olmalarının kanıtı olarak bu konudaki en kayda değer tarih kaynakları

Çinlilerin Ming, Tang veya Şing gibi hanedanlarına ait arşivlerinde saklıdır. Türklerin bu farklı topluluklarının hepsi de farklı isim, şekilde olsalar bile tartışmasız şekilde aynı kökten Türklerden türemişlerdir.

Tarih var olduğundan beri birbirlerine yakın yerleşim alanlarını paylaşan bütün uygarlıklarda üstünlük

savaşı hep olmuş ve her zaman da olmaya devam edecektir. Asya'daki bu üstünlük mücadelesinde tarihin değişik çağlarında her iki tarafın üstün geldiği dönemler olmuştur. Unutulmaması gereken bir başka gerçek de, tarihi, medeniyeti, kültürü ve diliyle bugünün Doğu Türkistanlı Türkünün Doğu Türkistan'da var olması yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca Türkler Orta Asya'nın batısında ve doğusunda yaşamayı sürdürebilme güçlerini ispat etmişlerdir. Doğu Türkistan'da bugün Türk ve Müslüman çoğunluğunu teşkil eden Uygur halkının tarihi de bunun en belirgin örneğidir. Uygurlar tarih boyunca asırlardan beri Çinli komşularının çeşitli entrika ve siyasetlerine karşı hala daha Türklerin bu kadim anayurdunda yaşamayı becerebilmek temel özelliklere sahip bir bünyeleri olduğunu hala oradaki hayatlarıyla ispat etmektedirler. Bu yüzden bugün itibarıyla Doğu Türkistan'da yaşayan Türk ve Müslümanların, büyük çoğunluğunu teşkil eden Uygur Türklerinin ve daha az miktardaki Kazakların Doğu Türkistan mücadelesi, yaşadığımız yüzyıllar itibarıyla hali hazırda üstün konumda olan Çin idaresi altında devam etmektedir. Her ne kadar bundan yarım asır kadar önce Doğu Türkistan'daki Müslüman ve Türk toplumunun nüfus yüzdesi çoğunlukta iken, bugün bu yüzde gittikçe azalmakta ise de, Doğu Türkistan'ın geleceği konusunda ümitsiz olmak tarihi inkar etmek anlamına gelecektir. Doğu Türkistan'ın asıl sahibi olan Türklerin de milli, dini, sosyal, kültürel ve ekonomik savunma mekanizmalarının toplum problemlerine çare bulmak için harekete geçtiğini idrak etmek gerekir. Tarih bu hareketin yavaş da olsa ilerleyeceğini ve hedefe varmadan durmayacağını göstermektedir.

Yirminci asrın ikinci yarısında Doğu Türkistan, dünya kamuoyu tarafından kendi özüne yabancı bir isimle tanınmakta ve kendi iradesine muhalif bir rejim tarafından yönetilmektedir. Son dönemlere kadar, dünya kamuoyu da Doğu Türkistan'ı kontrol altına alan merkezi Çin idaresinin baskıcı politikaları neticesinde, geleneksel yaşam tarzını adet-gelenek ve inanç prensiplerini yitirmek tehlikesi altında yaşayan bu halkın problemlerinden bihaber yaşamıştır. Son birkaç on yıllar süresinde, yer altı ve yer üstü kaynakları ile zen-

gin olan bu Türk toprakları günümüz itibarıyla merkezi Çin idaresinin sorumsuz politikaları sonucunda etnik, kültürel ve ekonomik mücadelenin kaynayan cadı kazanına dönüşmüştür. Doğu Türkistan halkının on binlerce yıllık milli kimliği ve en azından on asırlık dini inancı, günümüz Pekin politikası çıkarılınca bölgedeki kontrolün sağlanması açısından tehdit olarak görülmekte ve hiçbir anlayışa mahal verilmeden en baskıcı politikalarla yok edilmeye çalışılmaktadır. Doğu Türkistan'daki bu mücadelenin son örnekleri bundan altı aydan az bir süre önce dünya kamuoyunun gözleri önünde de cereyan etmiştir.

Bugüne kadar Doğu Türkistan konusundan, mücadelesinden ve probleminden habersiz olan dünya kamuoyu için de, Doğu Türkistan'ın Türk ve Müslüman halkı içinde ve en önemlisi Doğu Türkistan'ı o bölge-

nin asıl sahibinin muhalefetine rağmen zorla kontrol altında tutan merkezi Çin idaresi için de artık dengelerin değiştiği bir döneme girilmiştir. Özellikle insan haklarına saygı, insanca yaşama hakkını tanıma ve kendi kaderini tayin gibi temel prensiplerin güçlendiği, artık dünya siyasetine sadece devletlerin egemen olduğu dönemler geride kalmıştır. Uluslararası toplumun merkezi Çin idaresi-

nin Doğu Türkistan halkına karşı kullandığı baskıcı idaresinden haberleri vardır. Bu konuda sessiz kalmayacağı da belli olmuştur. Buna bir örnek olarak, *National Geographic* dergisinin son sayısında, bu derginin baş editörü Steve John'un mesajına dikkat çekmek gerekir. Steve John, bütün dünyaca okunan bu dergideki editörlük mesajında geçtiğimiz yaz Doğu Türkistan'da vuku bulan olaylar hakkında şöyle yazmıştır. "Shooting of Uygur men by Chinese security forces.. an done of China's most deadly uprising since the Tiannanmen.." diye başladığı mesajında bütün dünya insanlarını Doğu Türkistan'da olabilecek insan hakları ihlallerini tespit etmeye çağırılmaktadır. Bu sebepten dolayı artık Doğu Türkistan'daki mezalim dünyanın dikkatinden saklanamayacaktır. Böyle bir mezalimin devam etmesi de dünya kamuoyunun prensip sahibi toplumunca kabul edilmeyecektir.

Doğu Türkistan'daki bu mücadelesinin son örnekleri bundan altı aydan az bir süre önce dünya kamuoyunun gözleri önünde de cereyan etmiştir. Böyle bir mezalimin devam etmesi de dünya kamuoyunun prensip sahibi toplumunca kabul edilmeyecektir.

Kaşgar Yok Edilmeden...

■ Akif EMRE

Orta Asya'daki "büyük oyun"un jeostratejik ayrıntılarına dalanlar muhteşem medeniyetimizden elde kalanlara yönelik saldırıyı umursamıyor bile. Hayatı stratejik hesaplarla okumaya alıştığımız günlerden beri tarih, kültür ve medeniyet meseleleri konuşmak dünyanın gerçeklerinden kopuş olarak algılanır oldu ne yazık ki. Her türden 'değer'in tecime elverişli hale geldiği oranda kıymet atfedildiği küresel çağda yaşıyoruz ne de olsa.

Kaşgar, medeniyetimizin kadim şehirlerinden biri. Bağdat, Şam, İstanbul, İsfahan, Gırnata neyse Kaşgar da en az bunlar kadar medeniyet birikimimizi bugünlere kadar taşıyan ve yaşatan merkez şehirlerden biri. Batıda Gırnata, doğuda Kaşgar. Gırnata düştü ama Kaşgar hâlâ direniyor.

Kaşgar, 19. yüzyılın sonlarında bir Alman oryantalistin verdiği isimle "İpek Yolu" üzerinde bir şehir olmaktan önce Kaşgarlı Mahmut'la bize daha yakın bir kültür vahası. O kadar yakın ki, Halil İnalıcık'ın tespitine göre İstanbul'un fethine kadar Anadolu'da konuşulan Türkçe Uygur Türkçesi'ydi.

Artık bize çok uzak gibi bu şehrin duran, aslında, dili "varlığın hanesi" olarak gören Martin Heidegger'den mülahem söyleyecek olursak; Türkçe'nin en önemli kaynağı olan *Divânü Lûgati't-Türk* isimli eseri bize kazandıran Kaşgarlı Mahmut'tan dolayı da 'öz hanemiz' olduğu yeniden hatırlanmalı.

Doğu Türkistan'ın yerine Sincan'ı tanıyan Türk bakışının ne Kaşgarlı Mahmud'u ne de Kaşgar'ın "şehir-i kadim"inin başına gelenleri takip etmeye mecali yok. Çin mallarının çöplüğüne boğulan tüketim iştihamızın kör ettiği okumuşlarımız bir medeniyeti temsil eden bu kadim şehrin Çin yönetimince yok edilmesini bile görecektik ilgiden, dikkatten, bilinçten mahrum.

Yine Amerikan basınında çıkan yazılardan haberdar olabildiğimiz kadarıyla Kaşgar Çin'in sömürgeci iştihasına kurban edilmek üzere. Çin kapitalizmi şovenizmle senteze giderek bir tarihi yok ediyor.

Bunca asimilasyona, baskıya direnen Uygurları sindiremeyen Çin, yıllardır doğudan göç eden Çinlilerin hakim olduğu, modern tüketim toplumunu yerleştirmek ve Uygur kimliğini yok etmek için Kaşgar'ın tarihi ve sembolik değerlerine göz dikmiş görünüyor. Kolonyalizmin tipik uygulaması olarak İslam dünyasındaki tarihi şehirler bir tür terk edilmişliğe mahkum edilerek, sömürge yönetimlerince inşa edilen modern şehirlere kıyasla köhne, geri, fakir bırakıldı. Sömürgeci ile yerli olan arasında bir tür kıyas olması için. Fakir de olsa Kuzey Afrika'dan, Balkanlar'a ve Orta Asya'ya kadar eski şehirler hayatın kenarına itilerek ama onurlu direnişi sürdürerek tarihi mirası ayakta tutabildiler.

Kaşgar özelde Uygur Müslümanlarının kimliklerini korudukları, kendilerini bu şehirle tanımladıkları bir yer.

Gelen haberlere göre, Çin işgal yönetimi bu tarihi şehrin dokusunu bozmaya karar vermiş. Dev plazaları yükseltmek için yıkılmak istenen tarihi Kaşgar (şehir-i kadim) aynı zamanda Uygurların toplumsal ve kültürel dokularını tahrip edecek. Yapılan hesaplara göre en az 13 bin Uygur aile yeni imar nedeniyle tarihi şehirden göç etmek zorunda kalacak. New York Times'in verdiği habere göre şimdiden 900 aile göç etmiş durumda.

Bu yıkımı durdurmak için özellikle internet ortamında imza kampanyası düzenlenerek dünya çapında bir duyarlılık geliştirilmeye çalışılıyor.

Türkiye'nin bir Çin, özelde de Doğu Türkistan politikasının olup olmadığı net değil. Türkiye'nin 3. olduğu Dünya Futbol Şampiyonası'ndaki maçta Türkiye lehine tezahürat yapan Uygurların bile cezalandırıldığı bu ülke Kaşgar'ı yok etmeye karar vermiş görünüyor.

Jeostratejik hesapları aşan, "varlığımızın hanesi"ne yönelik saldırıya karşı duyarlılığı olmayanların küresel aktör olma iddiası olabilir mi?

Geç olmadan, tarihi Kaşgar yerle bir edilmeden bir şeyler yapalım.

Kaynak:
Akif Emre, 4.6.2009 tarihli Yeni Şafak Gazetesi.

Doğu Türkistan'ın Dünü Bugünü ve Yarını Üzerine

■ Nuri GÜRGÜR

Çin, 5 Temmuz'da Doğu Türkistan'ın Başkenti Urumçi'de Uygur Türklerinin protesto gösterisini fırsat sayarak bilinçli ve planlı bir katliam yaptı. Yüzlerce Uygur vahşice katledildi. Kaç kişinin öldürüldüğü muhtemelen hiçbir zaman öğrenilemeyecek. Çin resmi makamlarının açıklamalarının gerçeği yansıtmadığını herkes biliyor. Katliamın yapıldığı Urumçi başta olmak üzere, Uygurların yaşadığı bölgeler Dünya'ya sımsıkı kapatılmış durumda.

*Yığlama yurdum, eğerci bu küninde yok bahar
Gelgüsi günlerninde baht yıldızı parlap kalar*

Çin, 5 Temmuz'da Doğu Türkistan'ın Başkenti Urumçi'de Uygur Türklerinin protesto gösterisini fırsat sayarak bilinçli ve planlı bir katliam yaptı. Yüzlerce Uygur vahşice katledildi. Kaç kişinin öldürüldüğü muhtemelen hiçbir zaman öğrenilemeyecek.

Çin resmi makamlarının açıklamalarının gerçeği yansıtmadığını herkes biliyor. Katliamın yapıldığı Urumçi başta olmak üzere, Uygurların yaşadığı bölgeler Dünya'ya sımsıkı kapatılmış durumda. Dışarıya bilgi sızmasını engellemek amacıyla alınan tedbirler, bu olaylardan sonra pekiştirildi. Haberleme araçları tümüyle susturuldu, yabancılar bölgeden çıkarıldı. Dışarıyla bağlantı kuracağından kuşkulanan Uygurlar tutuklandı.

Çin, Devlet politikasının ayrılmaz parçası haline getirdiği psikolojik hareket ve dezenformasyon yöntemlerini kullanarak olaylarının sorumluluğunu Uygurlara yıkmaya, Dünya kamuoyunu yanıltmaya çalışıyor. Ancak propaganda imkanları ne kadar güçlü olursa olsun, gerçekler gizlenemiyor. Yüzlerce Uygur Türkü'nün can verdiği bu olaylar, Doğu Türkistan'ın

açık bir hapisane haline getirildiğini, Uygurlara esir muamelesi yapıldığını, bir milletin acımasızca yok edilmeye çalışıldığı bir kere daha ortaya koydu.

Doğu Türkistan'ın Dünü

Çin'in Doğu Türkistan'ın işgal ederek koloni haline getirme girişimi Mançur Hanedanı döneminde, 18. yy ortalarında başlar. Doğu Türkistanlılar Çin istilasına karşı koymaya çalıştılar; ellerindeki imkanlar ölçüsünde mücadele ettiler.

Mançurlar silah ve asker sayısı bakımından çok üstün durumda olmalarına rağmen, Doğu Türkistanlıların sert direnişi karşısında zor durumda kaldılar. Direnci kırmak için sık sık katliamlar yaptılar. 1763'den başlayarak 1850'lere kadar uzanan bu ilk mücadele döneminde binlerce Doğu Türkistanlı can verdi. Her başkaldırı girişiminde sonra Çinlilerin zulmünden kurtulmak isteyen on binlerce Türk, Batı Türkistan'a sığınmak zorunda kaldı.

1863 yılında başlayan yeni direniş hareketi öncekilerden daha değişik özellikler taşıyordu. Bu defa belli bazı şehirlerde değil, bütün bölgelerde aynı zamanda harekete geçilmişti. Çin güçleri genel karakterli bu ayaklanmaya karşı koyamadılar. Bu başarıda direnişin önderi konumuna gelen Yakup Beğ'in iyi yönetiminin ve toparlayıcı özelliklerinin büyük payı vardı.

Yakup Beğ ufku geniş bir liderdi. Çin güçlerini püs-kürterek Doğu Türkistan'ı kısa bir süre de olsa esaret-ten kurtarınca yaptığı ilk iş payitahta bir elçilik gön-dermek, padişah Sultan Abdülaziz ile temas kurmak oldu. Halife'ye hürmet ve bağlılığını arz ederek, Os-manlı Devleti'nin Doğu Türkistan'ı himayesi altına al-masını, asker ve silah yardımı yapmasını talep etti. Bu-nun da ilerisinde mümkün olabilirse bir Osmanlı şeh-zadesinin Doğu Türkistan'daki yeni devletin başına geçmesini arzu ediyordu.

Osmanlı Padişahı bir miktar silahla, askeri eğitim verecek elemanlardan oluşan bir askeri heyeti Doğu Türkistan'a gönderdi. Böylece Türkiye'den gelen yar-dımlarla seksen bin kişilik bir ordunun kurulması sağlandı. Sultan Abdülaziz'in bu tarz yardımları ile-riki yıllarda da devam etti. Doğu Türkistan'da Os-manlı Padişahı adına hutbe okundu, gümüş para bas-tırıldı.

İki Türk Devleti arasında kurulan bu ilişkiler, Rus-ya ve İngiltere tarafından yakından izleniyordu. İngi-liz Hükümeti Yakup Beğ'in kurduğu hükümeti tanı-yarak bir elçilik heyeti gönderdi. Amaçları bu yeni oluşumu kontrolleri altına alarak, Rusya'nın Hindis-tan'a yönelik muhtemel bir girişimi engellemektir. An-cak Yakup Beğ idealist bir insandı; bağımsız hareket etmekle kararlıydı. Bekledikleri tavrı görmeyen İngi-lizler desteklerini bir süre sonra çekip izleyici olmayı tercih ettiler.

Bu gelişmelere ilişkin olarak Sinolog Eberhard şun-ları yazıyordu: "*Osmanlı Devleti, sırf teknik sebeplerden ve sonra dâhili vaziyetten dolayı yardımda bulunamadı. Rusya ile İngiltere, vakia Türkistan'da Çin hâkimiyeti-nin zayıfladığını görmek istedi. Fakat ne Rusya, ne de İngiltere Yakup Beğ'i kontrolleri altına alamadıkların-dan, yeni kuvvetli bir devletin kurulmasını da istemi-yorlardı. Böylece her iki büyük devlet, Türkistan'ın Çin hakimiyeti altına girmesini tercih ediyorlardı.*"¹

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sonucu, en fazla yardıma ihtiyacı olduğu bir dönemde, Doğu Tür-kistan'la kurulan ilişkiler kesildi. Oysa Mançurlar Do-ğu Türkistan'dan vazgeçmek niyetinde değillerdir. Ha-zırlıklarını yaptıktan sonra 1875'de yeni bir istila hare-keti başlattılar. Yakup Beğ çok kalabalık Çin ordusuna karşı kahramanca direndi. Ancak muharebenin en kri-tik günlerinde büyük bir talihsizlik yaşandı. Yeni Doğu Türkistan Devleti'nin yiğit ve başarılı yöneticisi aniden hastalandı ve vefat etti. Bu acı haber Doğu Türkistanlı-ları doğal olarak olumsuz etkiledi. Yüzyıllık bir müca-dele döneminde zorlukla sağlanmış olan birlik, merke-zî sevk ve idare olmayınca Mançurlara karşı konula-madı ve Doğu Türkistan bir kere daha Çin esaretine girdi.

Çin, stratejik bakımdan büyük değer verdiği ve ül-ke savunması açısından vazgeçilmez saydığı Doğu Türkistan'ı ele geçirmek ve direnişleri kırmak için son derece acımasız davrandı; sık sık katliamlar yaptı. Si-nolog **Dr. Wolfran Eberhard** şöyle diyor: "Mançur is-tila devrinin diğer isyanları hakkında oldukça fazla bilgimiz varken, Çin kaynakları Müslüman isyanların-da susmaktadırlar. Yalnız pek az ve kesin olmayan bilgi veriyorlar. **Resmi olmayan kaynaklarda, bu isyanlar bastırılırken pek çok zulüm yapıldığı bildirilmekte-dir. Kansu'da nüfus 15 milyondan 1 milyona düşer-ken, Türkistan ihtilâlı 10 milyon ölüye mal olmuş-tur**"²

Doğu Türkistan Şincan Yapılıyor

Mançurların ikinci istilasından sonra Çin, Doğu Türkistan politikasını kökünden değiştirdi. Buraya ko-loni haline getirmek yerine, doğrudan İmparatorluğu bağlı bir eyalet yapmaya karar verdi. Adını da "**yeni toprak**" anlamına gelen Çince "**Shin Chiang**" (Şincan) olarak değiştirdi. Aynı işlem şehir adları için de yapıldı. Genel valilik merkezi ili şehrinden Urumçi'ye nak-ledildi. Bir süre sonra Çin'de yönetim değişikliği oldu. 1911 yılında Mançur Hanedanı devrildi, Cumhuriyet ilan edildi. Ancak Uygurlara yönelik asimilasyon poli-tikasında herhangi bir gevşeme olmadı.

Doğu Türkistanlıları ezip sindirmek, kültürlerin-den, dillerinden, dinlerinden uzaklaştırmak, Çince öğ-renmeye mecbur bırakılarak asimile etmek istiyorlardı. Bölgenin nüfus yapısını değiştirmek üzere Çin'den kitleler halinde Çinli getirilip yerleştiriliyor, ekonomik kaynaklar ve devlet imkanları bunlara tahsis ediliyor-du. Uygurlar ikinci sınıf vatandaş sayılıyor , yönetim-den uzak tutuluyor, kenarda yaşamaya mecbur bırakılıyorlardı. Önceki dönemden tek fark, baskı ve eziyetin Bölge Genel Valisi tarafından yapılmasıydı.

Devrik Mançur Hanedanı'na sempati duyan genel valinin, merkezi hükümetle ilişkisini alt düzeye çekerek bölgeyi kendi iradesine göre yönetmesi sonucu baskı-lar daha da şiddetlendi. Halkın soyulup ekonomik var-lıklarının keyfi şekilde talan edilmeye çalışılması memnuniyetsizliklerini arttırdı. Sonunda bu zulüm ve baskılara dayanamayan Doğu Türkistanlılar Kumul şehrine Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga'nın yöneti-minde hareket geçtiler; Çin kuvvetlerini bozguna uğ-rattılar. Bu başarı diğer şehirleri de etkiledi. Ayaklan-ma kısa zamanda bölgenin geneline yayıldı. Sadece Urumçi'de Çinlilerin hâkimiyeti devam ediyordu. 1933'de Kaşgar'da bağımsız Doğu Türkistan Devleti kuruldu. Hükümetin başına Cumhurbaşkanı olarak Hoca Niyaz Hacı getirildi ve Kaşgar yeni devletin baş-kenti oldu.

Doğu Türkistan'da ikinci defa millî ve bağımsız bir devletin kurulması Çin'de olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de endişeyle karşılandı. Sovyet Rusya Urumçi'deki karmaşadan yararlanarak bölgeye asker sevk etti. Sovyet askerleri ile, Çin birlikleri arasında çatışmalar yaşanırken, Kaşgar'da kurulan yeni bağımsız devleti ortadan kaldırmak için bu iki devlet ortaklaşa hareket etti. Sovyetler Birliği Doğu Türkistan'da kurulacak bağımsız bir devletin, kendi bünyesindeki Türk halklarına örnek olmasından endişe ediyor, buna mutlaka engel olmak istiyordu.

Kaşgar'da ilan edilen devletin ne askeri bir gücü, ne de idari yapılanması vardı. Direnmenin imkânsız olduğunu ve mevcut kazanımları da tehlikeye sokacağını gören Hoca Niyaz, Sovyetlerin teklifini kabul ederek, Kaşgar'dan ayrılmayı, Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti Başkan Yardımcılığı görevine gelmeyi kabul etti.

Ruslar Doğu Türkistan'daki askeri güçlerin takviye ederek, bölgeyi tümüyle kontrollerine aldılar. Kısa süre sonra Hacı Niyaz Bey başta olmak üzere, Doğu Türkistan liderlerinin tamamını ve onbinlerce insanı tutukladılar. O kadar ki hapishanelerde insanlar üst üste yığılı kalıyorlardı. Tutuklananlardan binlercesini ve Hacı Niyaz Bey'i kurşuna dizdiler.

Birkaç yıl sonra başlayan 2. Dünya Savaşı'nın ilk yılları Sovyetler Birliği için tam bir faleketti. Alman orduları Sovyet hatlarını kolayca yarmış, kuzeyden ve güneyden ikili kol halinde Rusya içlerine doğru hızla ilerliyorlardı. Stalingrad'da kadar süren bu ilerleyiş karşısında Sovyetler Birliği'nin yıkılma ihtimali gündemdedi. Bu durumu fırsat sayan Doğu Türkistan'ın Çinli genel valisi 1943 yılı başlarında Rusların buldukları bütün idari kademeleri boşaltıp bölgede çalışan tüm elemanlarıyla birlikte çekilmelerini istedi. Batı cephesinde can derdine düşmüş olan Sovyet Rusya'nın bu ultimatoma uymaktan başka çaresi yoktu. Kendilerine verilen süre içerisinde bölgenin tamamından çekilip gittiler. Elverişli bir pozisyon kollayan milliyetçi Çin Hükümeti birlikleri Doğu Türkistan'ı kolayca işgal etti.

Çin askerlerinin bölgeye girmeleriyle birlikte asimilasyon girişimleri yeniden başladı. Buna karşı ilk tepki İli'de meydana geldi. Ali Han Töre'nin liderliğinde 1944 yılının Eylül ayında ayaklanma başladı. 1940 yılından beri silahlı mücadele veren ve Uygurlar tarafından çok sevilen Osman Batur bu harekete katıldığını bildirdi. Aynı yılın Aralık ayında bağımsızlık ilan edildi ve Ali Han Töre Cumhurbaşkanı oldu. Ayaklanma kısa sürede diğer şehirlere de yayıldı. Çinliler Urumçi dışında kontrolü kaybettiler,

Doğu Türkistan'daki bu gelişmeler Batı Türkistan'a egemen olan Sovyetler Birliği'ni doğal olarak tedirgin

etti. İlk başlarda milliyetçi Çin yönetimine karşı ayaklanmayı teşvik ederken İli'de Cumhuriyet'in kurulması üzerine tutumunu değiştirdi. Türklere Çin'le uzlaşmaları için çağrı yapmaya başladı. Uygurlar bir kere daha Çin ile Rusya'nın kısıkcı altında kalmışlardı. Çaresizlik içinde hükümeti dağıtarak Çin ile barış yapmayı, böylece durumu kurtarmayı uygun gördüler,

Bu sırada Ruslar Ali Han Töre'yi kaçırmaya baskı yapmaya başladılar. Sonunda Çin hükümetiyle yapılan anlaşma çerçevesinde Uygurların da içinde yer aldıkları ortak bir yönetim yapısı kuruldu. 1947 yılının Mayıs ayında öğrenimini Türkiye'de yapan Dr. Mesut Sabri Baykuzu, Doğu Türkistan Eyalet Başkanı oldu. Bu önemli bir gelişmeydi. Yeni hükümet vakit geçirmeden Doğu Türkistan Türkleri'nin kültürel ve sosyal ve ekonomik çıkarlarına hizmet etmek amacıyla girişimler başlattı. Bu durum hem bölgeyi kontrolleri altına tutmaya çalışan Rusları, hem de milliyetçi Çin hükümetinin tepkilerine yol açtı. İki taraf arasında yıpılın işbirliği sonunda Dr. Mesut Sabri görevden alındı; yerine Sovyetlerin sadık elemanı Burhan Şehidi getirildi. O sırada Çin'de rejim değişmiş, Mao Tse Jung yönetimindeki komünistler iktidara gelmişlerdi. Komünist birlikler 1949 yılının sonbaharında Doğu Türkistan'a girdiler ve kısa zamanda bölgenin tamamını işgal ettiler. İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra gibi bazı Türkistanlı liderler, mücadeleyi dışarıda sürdürmek, meseleyi Dünya'ya duyurmak amacıyla ülkeyi terk etmeye karar verdiler. Tibet üzerinden Himalayalar'ı aşarak önce Hindistan'a, daha sonra Türkiye'ye intikal ettiler.

Şehadeti Bilerek Seçtiler

Doğu Türkistanlılar Komünistlerin işgaline kahramanca karşı koydular. **Osman Batur, Canım Han, Dr. Mesut Sabri, Oraz Beğ, Davut Kadı, Abdülgâfur Sabri, Gani Bahadır, Nuri Beğ, Rozi Muhammed Beğ** gibi Uygur liderlerinin yönettiği Doğu Türkistanlılar olağan üstü elverişsiz şartlara rağmen, akıbetlerinin şehadet olduğunun bilinci içerisinde yiğitçe direndiler. Komünist Çin yönetimi o günlerde de şimdiki gibi gaddar ve zalimdi. Binlerce Doğu Türkistanlıyı gözlerini kırpmadan kurşuna dizdiler. Osman Batur başta olmak üzere direnişin önderlerine özel işkence yaptılar. Uygur halkının üzerinde korku ve dehşet havası oluşturmak amacıyla yaptıkları vahteşi meydanlarda sergilediler ve eserlerini günlerce insanlara izlettirtiler.

Komünist rejim Çin'in geleneksel asimilasyon girişimlerine ilave olarak zihinlerde ideolojik bir değişim sağlamak, vicdanlara egemen olmak maksadıyla baskılarını çok daha yoğunlaştırdı. Bir süre sonra Mao'nun

ülke genelinde ilan ettiği “Kültür Devrimi”nin pilot uygulamaları Doğu Türkistan’da yapılmaya çalışıldı. Bütün bu insanlık dışı baskılara rağmen Doğu Türkistan Türkleri kültürel kimliklerini, dillerini, dinlerini korumayı başardılar. İnançları. Allah’a olan tevekkül ve bağlılıkları bu insanları ayakta tutan, yalnızlıklarını telafi eden, çözümlerini engelleyen en büyük dayanaklarıydı. Zaman zaman ortaya çıkan direnişler, düzenlenen gösteriler komünistleri sürekli tedirgin etti. Her yola başvurularına rağmen istedikleri sonucu alamamış olmaları nedeniyle bölgenin geleceği adına karamsar oldular, tedirginlik duydular. Çıkan olaylarda ölçsüz şiddet kullanmaları, katliama yönelmeleri biraz da bu çaresizliğin sonucudur.

Doğu Türkistan’ın Önemi ve Değeri

Doğu Türkistan Çin için hayati öneme sahip bir bölgedir. 1850 km²’lik alanı, bir taraftan coğrafi konumu, jeopolitiği, diğer taraftan büyük yeraltı zenginlikleri burayı “vazgeçilmez” yapmaktadır. Bölgede petrol ve doğalgaz başta olmak üzere, ekonomik değeri yüksek 150 civarında maden çeşidi bulunuyor. Çin kaynakları Doğu Türkistan’ın Çin’in toplam ham petrol rezervlerinin %25’ini, kömür rezervlerinin %20’sini barındırdığını belirtiyor. Son on beş yıldan beri bu kaynakları değiştirmek amacıyla çok yönlü yatırımlar yapılıyor. Yeni yollar, petrol ve doğalgaz boru hatları inşa ediliyor. Bunlar bir taraftan Pasifik sahillerine, diğer taraftan Özbekistan ve Türkistan’a kadar uzatılıyor.

Bu arada Doğu Türkistan’ın tarihi dokusunu eskিয়ে bağlantı kurulmayacak şekilde bozmak maksadıyla seri halinde yeni inşaatlar yapılıyor. Şehitlerin kimliği planlı şekilde değiştiriliyor. Bu girişimler özellikle turizme yapılan yatırımlarda göze çarpıyor. Bölgenin eskiden beri Çinlilere ait olduğunu ispatlamak maksadıyla, turistlerin ilgilendiği yerlere, tarihi kalıntı süsü verilen taşlar, Buda heykelleri, Çin mitolojisine ait eserler yerleştiriliyor.

Çin’in şimdiki çabaları aslında yeni sayılmaz. Bölgeyi koloni haline getirmek isteyen Mançurlar’dan başlayarak asimilasyon arzusu her dönemde Çin politikasının eksenini oluşturmuştur. Ancak büyük nüfus üstünlüğüne, askeri ve ekonomik güç dengesizliğine rağmen umdukları başarıyı elde edemediler. Bir milleti yok edememelerinin temel nedeni mücadelenin sadece iki toplum arasında değil, kökleri çok eskilere dayanan iki kültür ve medeniyet arasında cereyan etmesidir. Türkistan halkı sıradan bir insan topluluğu değildir. Tarihi içerisinde Türk-İslâm medeniyetinin en verimli birikimlerine sahip bulunan bir millet söz konusudur. Başka bir ifadeyle yüzelli yıldır uygulanan şiddet ve baskıya rağmen medeniyet kurmuş, buna evren-

sel bir anlam kazandırmış, cihanşümul alimler yetiştirmiş olan Doğu Türkistan halkını asimile edememelerinin şaşırtıcı bir yanı yoktur. Diliyle, diniyle, kültürüyle, bütünleşmiş bulunan Uygurlar, bir başka kadim medeniyet adına kendisini asimile etmeye çalışan komünist Çin’in ideolojik dönüştürme planlarını boşa çıkardılar.

Bugünkü Doğu Türkistan

Günümüzde Çin’in en büyük problemi 1/2 milyarlık çok kalabalık nüfusun içerisinde 55 farklı etno-kültürel kimliğin varlığıdır. Komünist Çin yönetimi faşizan yöntemlerle, zor ve şiddet kullanarak bu farklı kültürleri eğitip bir ulus inşa etmek istiyor. Buna karyı koyan Tibetlilerin Uygurların direnişini ne pahasına olursa olsun, kırmak için her yolu deniyor.

Geçen yüzyıldan beri Çinlilerin bölgeye yerleşmeleri teşvik edilmektedir. Ancak komünist rejim döneminde bu konu istek olmaktan çıktı, devletin temel politikası haline geldi. 1949’da başkent Urumçi’nin nüfusunun %70’i Uygurlar oluşuyordu. Doğu Türkistan genelinde Çinlilerin nüfusa oranı % 10’u geçmiyordu. Oysa son elli yılda güneyden getirilip yerleştirilen Han soyundan Çinlilerle demografik yapı tersine çevrildi. Tipik bir Uygur kenti olan Urumçi bugün %78 oranında Çin nüfusu barındırmaktadır. Benzer tablo daha düşük çapta olmak üzere diğer önemli şehirlerde de gözlemleniyor. Han Çinlilerinin gelip yerleşmeleri için her türlü imkân sunuluyor, maddi ve idari destekler veriliyor.

Bu çabalara Uygurların sistemli olarak asimile edilmeleri amacıyla kültürel projeler uygulanıyor. Varoşlara itilen, gettolarda yaşamak zorunda bırakılan Uygurların dillerini unutmalarını, dinlerinden uzaklaşmalarını ve çoğalmamalarını sağlamak amacıyla özenle hazırlanan planlar çerçevesinde her yola başvuruluyor. İlkokuldan başlayarak, eğitim tümüyle Çince yapılıyor. Konfüçyüs’ten esinlenen geleneksel Çin kültür politikasında dillerinin öğrenilmesi, kültürlerinin benimsenmesi Çinli olmak anlamına gelir.

Doğu Türkistan Türkleri’nin milli kimliklerini korumaları açısından büyük önem taşıyan dil faktörünü ortadan kaldırmak asimilasyon politikasının temel amacıdır. Bu maksatla medreselerin büyük bölümü kapatılmıştır. Kalanlar yönetimin kontrolüne alınarak, rejime sadık insanların yetiştirileceği ideolojik eğitim merkezleri şeklinde kullanılmaktadır.

Camilerin pek çoğu, özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra terör merkezleri oldukları iddiasıyla kapatılmıştır. Devlet memurlarının, işçilerin, öğrencilerin ibadet yerlerine gitmeleri ve ibadetle meşgul olmaları yasaklanmıştır. Buna aykırı davrandıkları belirlenen

kişiler cezalandırılıyorlar; işlerinden, okullarından atılıyorlar. Acak olan camilerde ise İslami değerler değil Çin Komünist Partisi'nin görüşleri tebliği edilmektedir.

Çin yönetimi Dünya kamuoyunu kandırmak ve insanlık dışı uygulamalarına haklılık kazandırmak amacıyla, Batı dünyasının en fazla tedirgin olduğu terör ve radikal İslam konularını sürekli kullanarak Uygurların direnişi terör eylemi şeklinde tanıtmak, onları terörist göstermek istiyor. On beş yıldan beri Şincan Komünist Partisi sekreteri olan Wang Lequan 2002'de verdiği demeçte Uygur dilinin bilim ve teknolojiye hizmet vermeyen ilkel bir dil olduğunu, Uygur gençlerinin Han Çinlileriyle eşit düzeyde olabilmeleri için Çince öğrenmeleri gerektiğini söylemişti.

Dünya Uygurlara uygulanan vahşet karşısında suskun kaldı. Dünyada barışı ve huzuru sağlamak, hukukun, insan haklarının uygulanmasına hizmet etmekle yükümlü uluslararası kuruluşlardan ses çıkmadı. Oysa Tibet için Dünya ayağa kalkmıştı. Türk ve Müslüman bir topluma reva görülen vahşete sessiz kalmak düşündürücüdür.

Komünist rejimle yönetilen Çin, uygulamalar açısından Dünyada benzeri olmayan, komünist yönetim tarihinde başka örneği bulunmayan çok farklı bir ülke. Ekonomik düzen yirmi yıldan beri liberal piyasa kurallarına göre işliyor. Özel mülkiyet ve ticaret serbest bırakılmış durumda. Buna karşılık devlet kurumları, idari ve siyasi yapı, silahlı kuvvetler, eğitim kurumları komünist ideolojiye sıkı sıkıya bağlı çalışıyor. Çin devleti toplumsal olaylarda, özellikle azınlıklar konusunda hiç çekinmeden faşist uygulamalar yapıyor. 1989'da Tiananmen Meydanı'nda özgürlük isteyen gençleri kitle halinde katlederken, Tibetlilere ayın yönteme bastırırken, Doğu Türkistanlılara karşı da yıllardır aynı yöntemi kullanıyor.

26 Haziran'da Urumçi'den 2500 km kadar uzaktaki Guangdong Eyaleti'nde bir oyuncak fabrikasında başlayan olayların hızla tırmanmasının temel nedeni, yönetime egemen olan faşizan zihniyettir. Doğu Türkistanlı gençler, birkaç yıl önce alınan bir karar uyarınca, ailelerinde koparılıyor, iç gücü ihtiyacı gerekçe gösterilerek binlerce km uzaktaki fabrikalara çalışmaya götürülüyor. Bu uygulamanın esas sebebi 16-20 yaş civarındaki Uygur gençlerini en az beş altı yıl süresince

kendi kültür ortamlarından uzaklaştırmak, ailelerinin etkilerini kılmak, Çinlilerle harmanlamak suretiyle sosyo-kültürel dönüşümlerine ortam hazırlamaktır.

Oyuncak fabrikasında çalıştırılan 600'e yakın Uygur ve Han Çinlileri arasında yaşanan gerginlik, 26 Haziran'da asılsız olduğu tespit edilen bir tecavüz haberiyle patlayıverdi. Han Çinlileri yakaladıkları iki Uygur gencini feci şekilde döverek katlettiler. Uygurlar doğal olarak olayın aydınlatılmasını, failerin belirlenip cezalandırılmasını beklediler. Çin yönetimi oralı bile olmadı. Gençlerin alınıp götürüldüğü Urumçi'de olayın duyulması üzerine çoğunluğunu öğrencilerin oluşturduğu Uygurlar, protesto gösterisi düzenlediler. Çin güvenlik güçleri serinkanlı davranarak gösterinin sakince cereyanını sağlamak yerine tam tersini yaptı. Uygurların üzerine ateş açıldı. Yüzlerce Uygur kendilerine çevrilen namlulardan çıkan kurşunlarla can verdi. Bölgenin Parti Genel Sekreteri olan Wong Lenquan'ın bir TV kanalında yaptığı şu konuşma güvenlik güçlerine katliam talimatının verildiğini gösteriyor: "Başlarını çıkardıklarında hemen vurmalyız. Saldırmalarını beklemeden hemen vurmalyız. Bu kış ve önümüzdeki baharda bütün bölgede bağımsızlık hareketine karşı ıslah faaliyeti başlatıyoruz."

Çin Devleti'nin yetkili bir yöneticisinin bu sözleri Pekin tarafından ne kınandı ne de yalanlandı. Bu tavır şiddetin Çin Hükümeti tarafından onaylandığını gösteriyor. Nitekim bu doğrultuda talimat alan Çin güvenlik güçleri doğrudan Uygurların kafasını hedef alıp ateş açtılar. Bu cinayetler yeterli görülmemiş olacak ki, ellerine çivili sopalar ve kesici aletler verilen Han Çinlileri, Uygur mahallerini bastılar. Evlerin kapılarını kırıp katliamı tamamladılar. Benzer olaylarda vakit geçirmeden etkili müdahaleler yapan ve kontrolü elinde tutan Çin güvenlik güçleri saldırganları önlemek yerine yaptıklarını beğeniyle izlediler.

Doğu Türkistan'ın Yardımı

Dünya Uygurlara uygulanan vahşet karşısında suskun kaldı. Dünyada barışı ve huzuru sağlamak, hukukun, insan haklarının uygulanmasına hizmet etmekle yükümlü uluslararası kuruluşlardan ses çıkmadı. Oysa Tibet için Dünya ayağa kalkmıştı. Türk ve Müslüman bir topluma reva görülen vahşete sessiz kalmak düşündürücüdür.

İnsan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerler sadece bazı ülkeler ve bazı kurumlar için geçerli görülüyorsa bu utanç verici bir standart farklılığıdır. Kendini Dünya'ya nizam vermekle görevli sayan G-8 zirvesinden en ufak bir tepkinin bile çıkarmaması, güçlü ülkelerin ahlakî değerlere değil, ulusal çıkarlarına öncelik verdiklerini gösteriyor.

Diğer taraftan Şanghay İş Birliği Örgütü çatısı altında Çin ile birlikte olan Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ile Türkmenistan ve Azerbaycan da sessiz izleyici olmayı tercih ettiler. İki yüzyıldan beri Çin zulmünden kaçan yüz binlerce Doğu Türkistan'ın sığındığı komşu ülkelerin, yani Batı Türkistan'ın olaylara seyirci kalmasının haklı bir gerekçesi olamaz. Bu elem verici tablo Türk Dünyası kavramının algılanmasında ne derece yetersiz ve naif kalındığını, bu hususta alınması icap eden çok masafelerin bulunduğunu gösteriyor.

Türkiye'ye gelince; uzun yıllardan beri "dış Türkler" konusunda ilk defa Türk halkı sahip çıktı. Uygur Türkleri'nin acıları içtenlikle paylaşıldı; yürekten dualer edildi. Basın ve TV'liler olaylara geniş şekilde vermeleri, yazılar yazılması konuyu bilmeyenlerin bilgilenmeleri ve öğrenmeleri bakımından çok yararlı oldu. 1997'de Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı döneminde, Çin'den gelen yoğun baskılara karşı direnilmemiş, Başbakanlı genelgesiyle Doğu Türkistan meselesine ilişkin faaliyet düzenlenmesi neredeyse yasaklanmıştı. Milletimiz Doğu Türkistanlıların acılarını paylaşarak, onları içtenlikle bağrına basarak bu utanç verici tutumun günüllerde bıraktığı pası silmiş oldu.

Siyasi çevrelerin tepkileri Türk Dünyası'na ilişkin meselelerde her zamanki gibi hazır olmadıklarını, anlık düşünüp hüküm verdiklerini gösterdi. Başbakan'ın "adeta soykırım" şeklinde değerlendirmesi, Rabia Kadir'in isterse Türkiye'ye gelebileceğini söylemesi bir cümlelik retorikten ibaret kalırsa, bazı somut adımlar atılmazsa bu hükmün fazla bir anlamı kalmaz. Hem Türkiye'nin hem de Doğu Türkistan dışında yaşayan Uygurların bir an önce sağlıklı bir strateji belirlemeleri gerekiyor. Uzun yıllardan beri Türk aydınının zihin dünyası dar bir çembere sıkışıp kalmış durumda. Ufkumuz uzun süreden beri Anadolu ile sınırlı olduğundan tarihsel hafızamız zayıflamış, kültür coğrafyamızla ilgimizi kaybetmişiz. Bu fasit daireyi yeterli saymak, rasyonel bulmak, ne siyasi ve ekonomik çıkarlarımıza, ne de tarihi ve kültürel potansiyelimize uyuyor. Öte yandan Doğu Türkistan meselesi hamasi nutuklarla örtülüp, egoların tatmininden başka anlam taşımayan, yüzeysel çıkışlarla halledilmeyecek derecede ciddidir.

Çin gibi, Dünya'nın en kalabalık nüfusuna sahip olan katı bir merkezîyetçi disiplinle yönetilen, ABD'den sonra Dünya'nın en büyük ekonomisine sahip bulunan bir güce karşı politika oluşturmanın ne derece zor olduğu ortadadır.

Vatanlarından uzakta hür dünyada yaşayan Doğu Türkistanlıların Dünya kamuoyunda sunacakları istek ve beklentiler konusunda bir an önce karar vermeleri gerekiyor. Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını mı, Doğu

Türkistan'da yaşayan Türk halkının yaşama şartlarının temel insan hakları çerçevesinde ıslahını mı önerecekler?

Son olaylar ABD'de sürgünde yaşayan Rabia Kadir'i bu hareketin lideri konuma getirmiş bulunuyor. Kadir, TV'lere yaptığı açıklamalarda son derece başarılı ve etkiliydi. Sivri bir duruştan, kışkırtıcı bir dil kullanmaktan özenle kaçındı. Çin'deki rejimi değiştirmek, düzeni yıkmak gibi bir niyetlerinin olmadığını açıkladı. Hem Amerikan toplumunun hem de Dünya kamuoyunun rahatlıkla anlayıp hak vereceği yapıcı bir üslup kullandı. Bu doğru bir yaklaşımdır. Böylece insan haklarını ve evrensel değerlerini savunan çevrelerle sıcak ilişkiler kurup, başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, ilgili uluslararası kuruluşlarda konunun gündeme alınması mümkün olacaktır. Doğu Türkistanlıların iki asırlık yalnızlığı ortadan kalkacaktır. Sivil Toplum Kuruluşları'yla, medyayla, entellektüel çevrelerle, siyasi destekler arayarak, dantelâ görer gibi özenle inşa edilmesi gereken uzun ve yorucu bir süreç söz konusudur. **Şu andaki en acil problemin Doğu Türkistan'da kapalı bir hapisane ortamında her türlü güvenlikten yoksun şekilde esir muamelesi gören milyonlarca Uygur'un, hukukun geçerli olduğu insan haklarına uygun yaşama ortamına kavuşturulması olduğu herkes tarafından bilinmelidir. Bu öncelikle hedefe ulaşmak için uluslararası planda yoğun bir işbirliği ve çalışma başlatılmalıdır.** Dikkatli ve sabırlı davranmanın, şartları doğru okumanın gerekli olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye bu vesileyle Türk Dünyası ile ilişkilerini bugünkü seviyesinin yetersiz kaldığını, çok daha yakın temaslar kurmak gerektiğini bir kere daha görmüş oldu. Doğu Türkistan meselesine beklenen duyarlık gösterilmiyorsa bunda kuşkusuz bizim de payımız var. Türkiye Türk Dünyası'na daha fazla zaman ayırsaydı, daha yakın ve sıcak temaslar kursaydı, temel meseleleri daha özel yollardan anlatma becerisi gösterseydi tablo elbette farklı olurdu.

Dipnotlar

- 1- Dr. Wolfran Eberhard, Çin Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1947
- 2- Eberhard, a.g.e., sayfa 322.

Doğu Türkistan Sorununun Çözümünde Türkiye ve İslam Dünyası

■ Ahmet Emin DAĞ

Türkiye 1990'lı yıllar boyunca yeni fırsatlar ve nüfuz alanları açmaya çalışırken, bölgedeki ağırlığının artmasına paralel olarak Doğu Türkistan sorununu da resmi ve sivil düzeyde daha fazla gündeme getirmeye başlamıştır. Uluslararası dönüşümün ilk etkisi, Türkiye'deki Uygurların çalışmalarında görülen artış ve rahatlama olmuştur.

Tarihin ilginç bir örgüsü olsa gerek; Türk Dünyasının en batı ve en doğu ucunda bulunan Türkiye ile Doğu Türkistan arasında, coğrafi uzaklığın engelleyemeyeceği bir yakınlık ve ruh birlikteliği vardır. Ancak duygusla alanda yoğun olarak hissedilen bu yakınlık, çoğu zaman siyasi ve ekonomik alana yansımamaktadır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde göze çarpan siyasi yakınlaşma girişimleri, uzun vadeli bir işbirliğine dönüşmemiştir. 19. yüzyılda, Doğu Türkistan'daki yerel yöneticiler Osmanlı idaresine biat etmiş, sultan adına hutbeler okutmuş ve siyasi bağların güçlendirilmesi yönünde çalışmıştır. Sultan Abdülaziz, Doğu Türkistan emiri Yakup Bey'e askerî bir heyet gönderip rakip devletlere karşı ona destek olurken, II. Abdülhamit döneminde bölgede bir İslam üniversitesi kurulması projesi gündeme gelmiştir. Ancak Osmanlı'nın giderek zayıflayan gücü, ilgisini uzak coğrafyalara taşımada zorlanmasına sebep olurken; Asya'da Çin'in artan gücü ve işgal süreci, bu coğrafyada bağların güçlenmesini önlemiştir.

20. yüzyılın başlangıcıyla birlikte, İslam dünyasındaki hemen her bölgede işgallerin görüldüğü bir döneme girilmiştir. Türkiye ile Doğu Türkistan arasındaki kopmanın başlangıcı, bu süreçte ortaya çıkmıştır. Türkiye, yüzünü her anlamda Batı'ya döndüğü için Türki-

ye'nin Asya'daki ülkelere ilgisinde genel bir düşüş yaşanmıştır. Sadece siyasi ve ekonomik olmakla kalmayıp kültürel alanda da hissedilen bu değişim, Asya'daki Türklere ilişkilerin azalmasına yol açmıştır. O sıralarda kendisi zaten bir varlık krizi içinde bulunan Türkiye'nin, Rusya ve Çin'in artan gücü karşısında hatırı sayılır bir direnç göstermesi mümkün olmadığından, dış Türklere olan ilgisi en alt düzeylere inmiştir. Doğu Türkistan'da istisna oluşturmadığı bu kayıtsızlıkta Türkiye, kendi yakın coğrafyasındaki bir çok olaya dahi ilgisiz kalmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan ideolojik çift kutuplu dünya, sadece Türkiye'nin değil, tüm İslam dünyasının edilgen bir konuma sürüklenmesine neden olduğundan, yukarıdaki olumsuz durum güçlenerek devam etmiştir. Konumu itibarıyla Doğu ve Batı bloklarında birine bağlanma dışında seçeneği bulunmadığı bir dönemde Türkiye, Batı güvenlik paktının etkisinde bir dış politika geliştirmiştir. Bunun sonucu olarak Doğu Bloku ülkeleri ve sosyalist dünya, Ankaradan değil Washington'dan belirlenen politikalara göre algılandığından, Türk dünyası sosyalist bloğun nüfuz alanı olarak kalmıştır.

Ancak 1991 yılından sonra Sovyetler Birliği'nin çöküşü, bölgede yeni bir jeopolitik durum ortaya çıkarmış ve Türkiye'nin Orta Asya'nın ilgisinde de dönüşüm

başlamıştır. Bu ilgi yeni bir açılımı getirirken, Asya'daki rekabet sadece Türkiye'yi bölgeye yakınlaştırmakla kalmamış, uluslararası alanda büyük bir çekişmeye de neden olmuştur.

Türkiye 1990'lı yıllar boyunca yeni fırsatlar ve nüfuz alanları açmaya çalışırken, bölgedeki ağırlığının artmasına paralel olarak Doğu Türkistan sorununu da resmi ve sivil düzeyde daha fazla gündeme getirmeye başlamıştır. Uluslararası dönüşümün ilk etkisi, Türkiye'deki Uygurların çalışmalarında görülen artış ve rahatlama olmuştur. Nitekim 1991 yılında Doğu Türkistan liderlerinden İsa Yusuf Alptekin, Ankara'da tüm siyasi partiler liderleri, milletvekilleri ve bürokratlarla görüşme imkanı bulurken, bu görüşmelerde Doğu Türkistan'daki hak ihlalleri, asimilasyon ve siyasi baskı politikası yoğun biçimde gündeme gelmiş ve iki taraf arasında yeni bir yakınlaşma başlamıştır. Dönemin siyasi parti liderleri Mesut Yılmaz, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş, Süleyman Demirel ve Erdal İnönü ile görüşen Alptekin, tüm liderlerden destek talep etmiş ve Türkiye'nin Doğu Türkistan davasının uluslararası platformlara taşıyacaklarını ve sorunun çözümü için ellerinde gelen tüm çabayı göstereceklerini vaat etmiştir.

Bu yakınlaşma sürecinde en anlamlı buluşma, dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal ile yaşanmıştır. Özal, Alptekin ile görüşüp bölgenin sorunlarını en üst düzeyde dinlerken; Uygur lider de, 60 yıldır göğsünde taşıdığı Doğu Türkistan Bayrağını Özal'a teslim ederek, sembolik anlamda bu davanın yeni liderliğinin Türkiye'de olması gerektiğinde işaret etmiş ve destek talebini yinelemiştir. Özal da diğer liderler gibi davaya destek sözü vermiştir.

Türkiye'nin bölge politikaları, gereği halklarına yönelik ilgisi, halklar arasında sürdürülen ilişkileri aşip resmi bir boyut kazanırken, dönemin liderleri sık sık Orta Asya'yı ziyaretler yaparak ilişkilerin geliştirilmesi yönünde üst düzey çabalarını arttırmışlardır. Hatta 1992 yılı Aralık ayında Türk yetkililerden bir komisyon oluşturarak Doğu Türkistan'a gidilmesi ve sorunun BM gündemine taşınması teklifleri tartışılması olsa da bu konuda ciddi bir ilerleme yaşanmamıştır.

1995 yılında İzmir'de düzenlenen Türk Dünyası Buluşması'na Doğu Türkistan temsilcileri başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinden 800'ü üzerinde delege katılmıştır.

Yayınların sonuç bildirisinde Doğu Türkistan halkının durumunda iyileştirilmesi konusunda daha fazla çaba haranması istenmiş, ancak somut adımlarla ilişkin bir ilerleme sağlanamamıştır.

Bu kadar yoğun bir istek ve kararlılığa rağmen Doğu Türkistan sorununun çözümünde gözle görülür bir gelişme olmasını engelleyen temel unsurların başında şöyle ki, Batı ve Doğu arasındaki yeni ilişkilerin boyutu, daha çok onların önceliklerine göre belirlendiğinde, Soğuk Savaş dönemi alışkanlıklarını üzerinden atmakta zorlanan Türk dış politikası da bölgeye yönelik kendi politikalarını oluşturmaktan zorlanan Türk dış politikasını da bölgeye yönelik kendi politikalarını oluşturmaktan ziyade, Batı politikalarına destek olma eğiliminde idi. Bu temel hata, Ankara'nın, problemi uluslararası alana taşımada etkin olmasını engelleyici bir rol oynamıştır. Doğu Türkistan sorununun çözümünde Batı'nın harekete geçmesini bekleyen Türkiye'nin bu hareketi çabuklaştıracak mekanizmaları kullanmadaki adaleti; Batı ve Çin arasındaki ilişkilerin dönüşümündeki Doğu Türkistan konusunu Batı'nın öncelikli gündemi haline getirememesinin de sebebiydi.

Türkiye ile Çin arasında 40'a yakın ikili anlaşma ve 20 milyar dolar düzeyinde bir ekonomik ilişki bulunmaktadır.

Bu angajmanlar, Türkiye'nin hareket alanını sınırlasa da, en azından İslam ülkelerinin ortak platformlarında problemin insani yönlerinin çözümüne ilişkin adımlarına engel olmayacaktır.

Bununla birlikte Çin yönetimi de, eski döneme oranla Türkiye kamuoyuda daha yoğun gündeme gelmeye başlamış olan Doğu Türkistan konusunda Türkiye'ye uyarılar göndermeyi ihmal etmemiştir. Doğu Türkistan konusunda Türkiye'den verilen mesajlar kendi işlerine müdahale olarak yorumlayacağını ifade eden Çin, adeta Türkiye'ye PKK'nın desteklenmesi konusunda gözdağı vermiştir. Ankara, Çin ile giderek yüksek bir düzeyde sürdürülen ikili ilişkiler ile Orta Asya'da Turani nüfuz oluşturma arasında denge kurmaya çalıştıysa da Çin baskıları en azından Türkiye'deki iç istikrarsızlık dönemlerinde etkili sonuçlar vermiştir. Örneğin, dönemin başbakanı Mesut Yılmaz, 1999 yılında Doğu Türkistanlılarının faaliyetlerine resmî katılımı yasaklamakla kalmamış; Sultanahmet'te bulunan ve Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'in ismi verilen parkın adını değiştirip, Türkiye'de Doğu Türkistan bayraklarının kullanılmasını da yasaklanmıştır. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, o sıralarda İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olarak karara şiddetle karşı

çıkması ve bu kararın sadece Uygurlara değil, tüm Türk dünyasına bir ihanet olduğunu söylemiştir.

Türkiye'nin dış politik angajmanları, Çin ile giderek yükselen ticari ve siyasi ilişkiler sebebiyle Doğu Türkistan konusunda önemli bir dezavantaja dönüşmüştür. Bu nedenle, 2000'li yıllarda birlikte Türkiye'nin Çin ile artan ilişkileri, Doğu Türkistan konusunda atılan olumlu adımları sınırlı düzeyde kalmasına neden olmuştur.

2003 yılında Türkiye'deki iktidar değişimi sadece içeride değil, dışarı da farklı bir açılım rüzgarı getirdiğinden, Doğu Türkistan sorununa dikkat çekmeye ilişkin umutlar yeniden yeşermiştir.

Müslümanları ilgilendiren hemen her konuda olduğu gibi, Doğu Türkistan konusunda da İslam dünyasının kapsamlı bir tavrı ve tutarlı bir politikası bulunmamaktadır.

Yeni dönemi eskisinden ayıran en önemli fark, Doğu Türkistanlıların Türkiye'deki faaliyetlerine serbestlik getirilmesi olmuştur. Yeni hükümet, eski dönemde alınmış olan sınırlama kararlarını gevşetmekle birlikte sorunun köklü çözümü konusunda ciddi bir ilerleme sağlayamamıştır. Türkiye'nin Doğu Türkistan sorunu konusunda oynayabileceği rol, Çin ile ilişkilerinden bağımsız düşünülemez için, öncelikle ikili ilişkilerden yararlanma yoluna gitme eğilimi gözlenmektedir. Çin'i, en azından Uygur halkının yaşam koşulları iyileştirilmesinde bazı adımlar atmaya zorlamak, en göze çarpan politika olarak görülmektedir. Bu politikanın ise diasporadaki Uygurların beklentilerinin çok gerisinde kaldığı açıktır. İki tarafın da asgari beklentilerini bir düzlemde buluşturmak, Ankara'nın yeni siyasetesinde temel hedefi oluşturmaktadır.

Türkiye ile Çin arasında 40'a yakın ikili anlaşma ve 20 milyar dolar düzeyinde bir ekonomik ilişki bulunmaktadır. Bu angajmanlar, Türkiye'nin hareket alanını sınırlasa da, en azından İslam ülkelerinin ortak platformlarında problemin insani yönlerinin çözümüne ilişkin adımlarına engel olmayacaktır.

İslam Ülkeleri

Müslümanları ilgilendiren hemen her konuda olduğu gibi, Doğu Türkistan konusunda da İslam dünyasının kapsamlı bir tavrı ve tutarlı bir politikası bulunmamaktadır.

Bu açıdan İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) üyesi 157 ülkenin tamamını görüşünü yansıtan ortak bir tutumu belirlemek yerine, İslam ülkelerinin tavrını üç farklı şekilde özetlemek mümkündür:

a) Pragmatik tutum

Bu ülkeler grubunda, doğrudan Çin'in etki ve nüfuzu altında olduğundan ya da Çin'le çıkar ilişkilerinden dolayı Doğu Türkistan davasını resmi düzeyde desteklemeyen ama sivil düzeyde sıcak bakan ülkeler yer almaktadır. Bu grubun içinde yakın çemberi Orta Asya ülkelerini oluşturmaktadır. Sovyetlerin yıkılması sonrasında bölgede oluşan stratejik boşluk, Orta Asya'ya sınır komşusu olan Doğu Türkistan'ın Pekin yönetimi nezdindeki önemini daha da arttırmıştır.

Çin yönetimi, Sovyetlerin çekildiği tüm nüfuz alanlarına kendisi yerleşmek üzere yoğun bir ilgiyle birlikte bölge ülkelerine yönelmiştir. Bu yönelme sırasında, Orta Asya'ya ulaşımında en önemli geçiş kuşağında durumundaki bölge Doğu Türkistan olduğundan, Çinli yerleşimcilerin iskânı çabalarına bu dönemde ağırlık verilmiştir.

Sovyet sonrası bölgede meydana gelen stratejik boşluğu, Şanghay İşbirliği Örgütü aracılığıyla doldurmayı hesaplayan Çin, Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve siyasi istikrarına yardımcı olacak adımlar atan bir siyaset izlenmiş ve bu ülkeler üzerinde ekonomik nüfuz kurmaya çalışmıştır.

Aynı dönemlerde oluşan siyasi istikrarsızlık ortamında, bölge ülkelerinde giderek gücünü arttıran İslami akımların bir şekilde Doğu Türkistan'daki Uygurları da etkilemesinden çekinen Çin, özellikle güvenlik ve istihbarat alanından Orta Asya devletlerini kendi çizgisine yaklaştırmayı başarmıştır. Bundan sonra bölge ülkelerinde yaşayan çok sayıda Uygur göçmen için zorlu günler başlamıştır.

Başlangıçta Orta Asya devletleri, Doğu Türkistan mücadelesine resmi düzeyde kayıtsız kalıp halk düzeyinde destek vermişlerse de, 1990'ların sonundan itibaren bu politikaya, Uygurların geri iadelerinde görüldüğü gibi Pekin yönetiminin istediği şekilde biçimlenmiştir. Kendi istikrarsız rejimlerini İslami muhalefet gruplarına karşı korumada panik yaşayan bölge ülkeleri, Uygurların yüzüstü bırakılması pahasına Çin'in koruma şemsiyesi altında girmişlerdir. Halk düzeyinde Uygurlara sempati devam ediyor olsa da, resmi politikaların kaygan zeminde, bu ülkelerdeki Uygur davasına ağır darbe vurmaktadır.

Bu noktada benzer bir siyaset izleyen İran, özellikle Batı ile yaşamış olduğu gerilimde Çin'in desteğine ve

nükleer teknoloji transferine ihtiyaç duyulduğundan, Doğu Türkistan konusunda inişli çıkışlı bir siyaset takip etmektedir.

İran basınından, Uygurların maruz kaldığı hak ihlalleri ve asimilasyon siyaseti konusunda Çin idaresine yönelik eleştiriler yer almakla birlikte, resmi düzeyde Uygurların durumlarının iyileştirilmesi konusunda somut bir siyaset görmek zordur.

Aynı şekilde Doğu Türkistan davasının stratejik hesaplara kurban gittiği bir diğer İslam ülkesi de Pakistan'dır. Ortak düşman olarak kabul ettikleri Hindistan'a karşı stratejik bir ortaklık mekanizması kurmuş olan Pakistan ve Çin yönetimi bunu Uygurlara yönelik baskı politikasında işbirliği boyutuna taşımışlardır. Pakistan ile Doğu Türkistan arasındaki ekonomik ve kültürel bağlar sebebiyle binlerce Uygur Pakistan'da yerleşmiş bulunmakta ya da iki ülke arasında gidip gelmektedir. Bunun ötesinde Pakistan'daki ufak bir istikrarsızlığın tüm bölgeyi etkileyecek olduğu gerçeği, Çin'in bu ülkeye ilgisini daha da arttırmaktadır. Bu ilişkilerin getirdiği karşılıklı tavizlerden biri, 1998 yılında olduğu gibi, birçok Uygur'un Çin'e iade edilmesi şeklinde kendini göstermektedir.

Çin, Uygur öğrencilerin Pakistan'dan gönderilmeleri konusunda Pakistan hükümetine sürekli baskı yapmaktadır.

Çin'in birçok insan hakları ihlaline ağır eleştiriler yönelten Batılı ülkeler, söz konusu İslamcılar olduğundan, Çin'in gerçekleştirdiği idamlara daha yumuşak bir anlayışla yaklaşmaktadırlar. Nitekim bölge ülkelerindeki aşırı akımların ev sahipliği ile suçlanan Pakistan'daki medreselerde çok sayıda Uygur öğrencinin de bulunması, Batılılar ile Çin arasında ortak bir tehdit algısının oluşmasına yardımcı olmuştur. 11 Eylül olaylarından sonraki gergin uluslararası atmosferde, bu eylemleri gerçekleştiren el-Kaide ile Doğu Türkistan'daki bağımsızlık yanlısı hareketi ortakmış gibi gösteren Çin, Batı'nın sempatisini kazanmayı dahi başarmıştır.

Bunda, Çin'den bağımsızlığını kazanmaya çalışan Uygurların, Taliban'ın denetiminde eğitim gördüğü propagandasının etkili olduğu da bir gerçektir. Bu sebeple Pakistan'daki medrese operasyonları sırasında binlerce Uygur öğrenci, iade edilme korkusuyla bu ülkeden kaçmış ve çoğunlukla İran üzerinden Türkiye'ye ve Arap ülkelerine sığınmışlardır.

b) Realist tutum

İslam dünyasındaki Uygur politikalarında ikinci grubu oluşturan realist yaklaşım; Çin'in artan gücünün

alternatif bir politikaya izin vermediği kanaatinden ya da kendilerini böyle bir gündemle ilgili görmediklerinden hareketle, Doğu Türkistan davasına Pekin yönetiminin gözüyle bakan ülkelerin izlediği yaklaşımı ifade etmektedir. Bunlardan biri olan Mısır, kendi top-raklarında eğitim gören binlerce Uygur öğrenci olmasına rağmen, böyle bir sorundan haberi yokmuş gibi bir tutum takınmaktadır. Bunun yanı sıra, Endonezya ve Malezya gibi ülkeler de, doğrudan Çin'in etki alanında olmalarının getirdiği bir çekingenlikle, Doğu Türkistan sorununa Çin'in mutlak gücü realitesinden hareketle çözüm önermektedirler.

c) İdealist tutum

Üçüncü yaklaşım biçimi ise idealistlerin politik argümanlarıdır. Bu tutum, özellikle diasporanın iyi lobicilik yaptığı ve Uygur davasının önemli ölçüde destek bulduğu ülkelerdeki genel yaklaşımı ifade etmektedir. Aralarında Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkelerin bulunduğu bu ülkeler, Uygur davasına İslami ya da tarihi sebeplerle sahip çıkmakta ve Doğu Türkistan'a (bağımsızlık dahil) mevcut uluslararası dengelerin izin vereceği noktanın çok daha ilerisinde çözümler getirilmesine sıcak bakmamaktadırlar. Bu tür ülkelerde Uygur tarafından yayımlanan neşriyat ve halk ihlallerinin dile getirildiği toplumsal çalışmalar rahatlıkla yürütülmektedir.

Sonuç

Sonuçta sorulması gereken soru, tüm bu farklı yaklaşım ve politikaları ortak bir hedefte buluşturmanın mümkün olup olmadığıdır. Bu noktada Avrupa Birliği'nin geçmişte yayınlamış olduğu ortak bildirilere benzer şekilde, bir blok halinde hakaret edilirse, ilk aşamada Doğu Türkistan'daki hak ihlallerinin sona ermesi, ikinci planda da Doğu Türkistanlılara kendi kaderini belirleme hakkının verilmesi talep edilebilir.

Ancak bu konuda en önemli platformlardan biri olması gereken İslam Konferansı Teşkilatı (İKT), ciddi bir destek vermemektedir. Doğu Türkistanlıların kurmuş olduğu uluslararası örgütlerden hiçbiri, İKT'nin farklı platformlarında üye ya da danışman sıfatıyla yer almamaktadır. Bu noktada atılacak ilk adım bu grupların İslami platformlara alınması olacaktır.

Ardından, İKT içindeki Uygur lobisinin öncülüğünde örgütün kısa, orta ve uzun vadeli çözüm önerileri formüle edilerek üye ülkelerin onayına sunulabilir.

Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitim

■ Dr. Erkin EMET*

Kültür ve edebiyatları çok zengin olan Uygurlar, Türk Dünyası kültürü, dili ve edebiyatının değişmesi ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Uygur Türkçesi en eski dillerden biridir. Türk tarihindeki en önemli şairlerden Ali Şir Nevayî'nin Çahardivan'ı, Hemse'si, Kaşgârlı Mahmud'un "Divan-i Lügat-it Türk"ü, Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı eserleri bu dille yazılmıştır. Uygur Türklerinin tarihte yarattığı parlak medeniyetler ve dünya medeniyet hazinesine yaptığı katkıların hepsi Uygur Türkçesinin gücüyle olmuştur.

Uygur Dil Tarihine Genel Bir Bakış

Hâlen Çin Halk Cumhuriyeti İdaresi altında bulunan ve anavatanı Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Uygur Türkleri, kadim Türk boylarından biridir. Uygur Türkleri geçmişte kurduğu devletlerle, gelişen ekonomisi, kültür, edebiyat ve sanat dallarıyla Türk tarihinde çok önemli yere sahiptir. Uygurların geliştirdiği yazı dili ve edebiyatı birçok Türk boyunun kendi lehçelerine dayalı edebi dilinin, edebiyatının şekillenmesi ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Kültür ve edebiyatları çok zengin olan Uygurlar, Türk Dünyası kültürü, dili ve edebiyatının değişmesi ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, Uygurların Orta Asya (Türkistan)'da kültür yönünden oynadıkları rolü şöyle ifade etmektedir; "Beşinci yüzyıldan başlayarak, önce-leri kendi boyları, daha sonra katılan diğer Türk boy ve uyruklarıyla siyasi bir birlik vücuda getiren Uygurların Orta Asya Türk dili ve kültürünün gelişmesinde ve yayılmasında çok önemli rolleri olmuştur. Din ve inançlarındaki tolerans, varisi buldukları daha önceki Türk dili ve kültürüne sıkı bağlılıkları, yerleşik cemiyet hayatı ile göçebe serbestliğini ayarlamaktaki kabiliyetleri, Uygur Türkü'nü Türk dili ve kültürünün yeni baştan yapılması gereken yapısının ustası kılmakta gecikmemiştir. Kelimenin tam manasıyla devrinin komşu devletlerini imrendirecek kadar gelişmiş yapılı, hukuki bir dev-

let oluşturmuşlardır. Uluslararası münasebetler kurarak, yabancı ellerde yaşayan Türk kolonileri için koruyucu kanunlar meydana getirmişlerdir. Devlet idaresi vazifelerinin yürütülmesine memur vekiller heyeti ve çeşitli mensuplar kadrosu ihdas etmişlerdir. Devlet nizam ve intizamını koruyan kanunlar çıkarmışlardır. Dış ülke ve memleketler ne zinde sefirler göndermişlerdir.

Uygur devleti fikir hayatı bakımından da ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Uygur kağanı sarayında yerli ve yabancı sanatkarlar, tarihçiler, ilim adamları himaye görmüş, ülkede kütüphaneler kurulmuştur. Uygurlar devrine göre, ileri bir musiki ve edebiyat yaratmaya muvaffak olmuşlardır.¹"

Uygur Türkleri binlerce yıllık tarihlerinde, kendi emeklerinin, akıllarının, duygularının ve dünya görüşlerinin bir ifadesi olarak edebiyat ve sanat değeri yüksek eserler ortaya koymuşlardır.

XIX. yüzyıl, Doğu Türkistan tarihinde, Uygur topraklarının tümüyle Mançu-Çine dahil edilmeye çalışıldığı, Uygur Türklerinin bağımsızlık mücadelesi verdiği çalkantılı bir dönemdir. Bazı tarihçiler bu döneme karışıklıklar yüzyılı da derler, çünkü bu yüzyıl isyanlarla doludur. Kalmuklar 1674'te Turfan, Ürümçi ve İli bölgelerinde Cungariye devletini kurdular. 1679'dan sonra 18 yıl boyunca bu devlet bölgenin güneyine de hâkim oldu. Kalmukların hâkimiyetindeki bu devir, Doğu Türkistan'da genel vali sıfatıyla hocaların hüküm

sürdüğü bir devir olmuş; bu sebeple "Hocalar Devri" olarak adlandırılmıştır².

Bu tarihten sonra bölgede yine karışıklıklar görülmeye başlandı. 1864'ün Aralık ayında Sıddık Bey Kıpçak isyan ederek Yenihisar ve Kâşgar'ı ele geçirdikten sonra, Hokand Hanı Hudayar Han'a bağlılık bildirdi. Bunun üzerine Hudayar Han, Büzrük Han Türe'yi Kâşgar valisi, Yakup Bey'i de başkumandan olarak bölgeye gönderdi. Ancak Sıddık Bey bunu kabul etmeyince bertaraf edilerek, Kâşgar resmen Hokand Hanlığı'na bağlandı. Bir süre sonra Yarkent de hanlığın topraklarına katıldı. Bu sırada Batı Türkistan Rus işgaline uğradı ve Kâşgar'a büyük göç oldu. Göç sırasında, 1865'te Yakup Bey Kâşgar valisini devirerek Hokand Hanlığı'nın sona erdiğini ilân etti ve Atalık Gazi Bedevlet Yakup Bey unvanı ile Kâşgar ve Yarkend hükümdarı oldu. Yakup Bey 1866'da Hoten'i, 1867'de Kuça'yı, 1868'de Turfan'ı, Ürümçi'yi ve Kumul'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek hâkimiyet sınırlarını genişletti³.

İngilizler Yakup Bey'in bu hareketi ile ilgilendiler. 1868'de Kâşgar'a gelen İngiliz ticarî heyeti Yakup Bey ile görüştü ve ticarî antlaşma imzaladı. Yakup Bey bir yandan İngilizlerle dostça ilişkiler kurmaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Sultanı Abdülaziz'e oğlu Seyid Yakup Han Töre (Hoca Töre)'yi yollayarak yardım talep etti. Hoca Töre, Türkistan'daki gelişmeleri sultana ve ileri gelenlere ilettikten sonra sultanın yüksek himayesine girmek istediklerini belirtmiştir. Sultan bu isteğe kayıtsız kalmayarak bir gemi ile silâh ve asker yardımı yollamıştır. Bu andan itibaren Yakup Bey, sultanın verdiği emirlik unvanını alarak, hâkimiyeti altındaki topraklarda hutbeyi Abdülaziz Han adına okutmuş ve sikkeleri onun adına bastırmıştır⁴.

Yakup Bey Petersburg'a elçi yollayarak, Rusya ile de dostça ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Osmanlı himayesine giren ve Çin'e karşı Rusya ve İngiltere arasında denge politikası yürüterek yerini bir dereceye kadar sağlamlaştıran Yakup Bey, maalesef 1877 yılının Mayıs ayında vefat etmiş; Çinliler de hiç vakit geçirmeden yaptıkları taarruzla 16 Mayıs 1878'de Doğu Türkistan'ın tamamını işgal ve istilâ etmişlerdir. Bir süre Zo Zungtang komutasındaki ordu tarafından idare edilen Doğu Türkistan, 18 Kasım 1884'te Çin imparatorunun emriyle 19. eyalet olarak Şin-Cang (*Xin-Jiang* "Yeni Toprak") adıyla doğrudan imparatorluğa bağlanmıştır.

Bildiğimiz üzere 19. yüzyılın sonlarına kadar Doğu Türkistan'da cehalet hüküm sürmekte idi. Bu dönemlerde büyük alimlerin yetiştiği Kâşgar'daki ilim merkezleri çöktürülmüştür. Bu dönemde Batı Dünyasında eğitim hızlı gelişmekte idi. Bunun etkisiyle Türkistan'da ceditçilik hareketi başlatıldı. Bu yeni eğitim şekli "*usul-i Cedit*" diye adlandırıldı. Usul-i Cedit'in Doğu Türkistan'daki en önemli temsilcileri ise, Artuş ve Gulçada Hüseyin Musabay, Abdülkadir Damolla

Kaşgari yeni okullar açmıştır, Taş Ahunum Turfan Astane'de, Maksut Muhidi Kuçar'da okul açmıştır. Hamit Hacı gibi kişilerde bunların arasındadır. Bu kişiler o yıllarda Batı ülkelerini dolaşmış, orda gördükleri yenilikleri Doğu Türkistan'a getirmeye çalışmışlardır.

Kaşgar'da Musabay Hacı'nın babası Abduresul zamanında Kaşgar'daki en büyük Hanlık Medresesini bitirmiş, daha sonra bu medreseye sürekli bir şekilde maddi destekte bulunmuştur. Şimdiye kadar Doğu Türkistan kütüphanesinde korunmakta olan o döneme ait yazma belgede Musabay'ın bütün mal varlığını milli eğitime bağışladığı kaydedilmiştir. Daha sonra Musabay'ın oğulları olan Hüseyin Bay (1844-1926), Bahavudun Bay (1851-1928) lere Uygur milli eğitiminden yardımını esirgememiştir.

Yurt dışındaki çağdaş eğitimden etkilenen Bahavudun Bay Doğu Türkistan'a döndükten sonra çağdaş eğitime önem vermeye başlamıştır. Doğu Türkistan'da ilk olarak çağdaş eğitimi başlatmıştır. 1885 senesinin son baharında eğitime başlattığı okulun adı daha sonra Hüseyiniye Mektebi olarak değiştirilmiştir. Bu okul batı standartlarında yapılmış olup, laboratuvar ve spor tesisleri de mevcut idi. Daha sonraki yıllarda bu tip okullar bütün Doğu Türkistan'a yaygınlaştırılmaya başlanmıştır. Başlangıçta, bu okullardaki en büyük sorun yetişmiş öğretmen eksikliği idi. Bunu çözmek için Musa Baylar yurt dışına öğrenci gönderme kararı alarak, ilk defa Tataristan'ın Kazan şehrine öğrenci göndermişlerdir. Bu dönemdeki okulların hepsinde eğitim Uygur Türkçesiyle yapılmış olup, Arap ve Fars dilleri seçmeli ders olarak veriliyordu.

12 Kasım 1933 tarihinde Kaşgar'da Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulduktan sonra, milli eğitim hızlı bir şekilde gelişti. Bu dönemde Uygur milli eğitiminde büyük değişiklikler yapıldı. Bu değişiklikler şunlardır:

1. Bütün Uygur milli eğitimi bir merkezden yönetilmeye başlanmıştır. Ürümçi'de Maarif Nazareti, vilayetlerde ise Maarif idarisi, nahiyelerde ise Maarif bölümlü teşis edilmiştir.

2. Bu dönemde okullar iki sistem ile yönetilmiştir. Hükümet tarafından yönetilen okullar şenli mektep, Uygur derneği (halk tarafından) tarafından yönetilenler Huili mektep diye adlandırılmıştır. Birinci çeşit okulların masrafı hükümet tarafından, ikinci çeşit okulların masrafı ise derneklerce toplanan bağışlarla karşılanmıştır. 1935 yılından itibaren kurulan Uygur dernekleri Uygur milli eğitiminin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır. Örneğin: o dönemde devlet okullarının sayısı 580 ise, Uygur derneği tarafından yönetilen okulların sayısı 1883'e ulaşmıştır. Devlet okullarında okuyan öğrencilerin sayısı 9333 iken, dernek okullarındaki öğrenci sayısı 180033'e ulaşmıştır. Sadece Aksu vilayetinin Bay nahiyesinde dernek tara-

findan kurulan 30 ilkokul ve bir tane de öğretmen yetiştirme okulu vardı.

3. Genel derslerle dini dersler birbirinden ayrılmıştır.

4. Öğrencilere verilen sosyal yardım genişletilmiştir.

5. Kızların okula gitme oranı hızla yükselmiştir.

6. Daha önce Uygur milli maarifinin merkezi Kaşgar, Gulca ve Turfanın Astanede ise, bu dönemde Ürümçi merkez haline gelmiştir.

1934 yılından itibaren Urumçi Ölkilik Darılmuallimin, Şinjiang Darılfunini, Gimnaziye, Kız Koleji, Askeri okul, Polis Okulu, Şöförlük okulu, Rus dili koleji, Havacılık okulu, Tıp okulu, Veterinerlik okulu, Ziraat okulu gibi okullar kurulmuştur. 1934 yılından başlayarak kısa zaman içerisinde Şin jiang Gazetesi (eskiden Tian shan Bao deniliyordu) ve bütün vilayetlerde yerel gazeteler yayımlanmaya başlanmıştır. Bu yıllarda ölkilik tiyatro ve benzeri tiyatro kulüpleri kurulmuştur. Bunlar Uygur Türkçesinin gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır.

Hızla gelişen Uygur milli eğitiminin en büyük sorunlarından birinin öğretmen eksikliği olduğundan ötürü, 1934 yılından başlayarak eski Sovyetler birliği 3 gurup halinde 300'e yakın öğrenciyi Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki üniversitelerde yetiştirmiştir. Bu dönem yeni Uygur milli maarifinin altın devri olup, bu dönemde pek çok mühendisler, doktorlar, veterinerler, öğretmenler, sanatkarlar, şairler, müzisyenler ve tercümanlar yetişmiştir. Bu yetişmiş insanlar bugünkü Uygur milli maarifinin gelişmesinde, Uygur Türkçesinin mükemmelleşmesinde büyük katkıda bulunmuştur. 1942 yılından sonra Doğu Türkistan'da siyasi vaziyette çok önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Pek çok aydın tutuklanarak hapse atılmıştır. Böylece Uygur milli eğitimi çok büyük yara alarak gerilemeye başlamıştır. Bunun tam tersine, 3 Vilayet İnkılâbı'nın cereyan ettiği bölgeler olan Altay, Çöçek, Gulca illerinde Uygur milli eğitimi hızla gelişim göstermiştir. Eğitimin ve buna bağlı olarak öğretmenlerin önemi gittikçe artmıştır. Öğretmenlik en sevilen ve saygın bir meslek olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu konuda Doğu Türkistan Cumhuriyetinin devlet başkanı şöyle demiştir: "*sınıfta derslerinde geri kalmış öğrenci kalmasın diyerek yürekten çalışan, çabalayan öğretmenlerin görevinin ne kadar meşakkatli olduğunu iyi biliyorum. Toplumda öğretmenin emeğinden daha kutsal bir emek yoktur. Çünkü bilim adamı, uzman, yazar, doktor, komutan, devlet adamı ve diğer bütün insanların hepsi öğretmenlerin emeğinin meyvesidir*". 3 Vilayet İnkılâbı'nın ilk dönemlerinde bu bölgelerdeki okullaşma oranı oldukça yüksek olup, kısa zaman içerisinde fen bilimleri ve sosyal bilimler dalında pek çok eleman yetiştirilmiş, bu daha sonraki yıllardaki Uygur milli eğitiminde merkezi rol üstlenmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti Milli Otonomiye Kanununda "*Azınlık öğrencileri okutmayı esas amaç yapan okullar (sınıflar) ve diğer buna şartları uygunluk gösteren eğitim kurumları azınlıkların dillerinde eğitim yapılmalıdır*"⁵ diye belirtilmiştir. Bunun dışında Çin Halk Cumhuriyeti Çift Dilli Eğitimi Araştırma Derneğinin yönetmeliğinde ve hükümet genelgelerinin hepsinde bunlar net bir şekilde belirtilmiştir. Fakat beni düşündürülen şey, bugün Doğu Türkistan'daki Üniversite, meslek okulları ve liselerde, son yıllarda Orta Öğretim hatta ilkokullarda bile peyden pey Uygurca eğitim kaldırılmaktadır. İki bin yıldan beri Uygurların kullandığı, medeniyetler yarattığı, eşsiz eserler verdiği bu dilin eğitimden kaldırılması neyin işareti? Biz bu soruya cevap vermeden önce aşağıdaki konuları aydınlık kazandırmalıyız.

1. Uygur Türkçesi

Uygur Türkçesi en eski dillerden biridir. Türk tarihindeki en önemli şairlerden Ali Şir Nevayî'nin *Çahardivan*'ı, Hemse'si, Kaşgârlı Mahmud'un *Divan-i Lügat-it Türk*'ü, Yusuf Has Hacıp'in *Kutatgu Bilig* adlı eserleri bu dille yazılmıştır. Uygur Türklerinin tarihte yarattığı parlak medeniyetler ve dünya medeniyet hazinesine yaptığı katkıların hepsi Uygur Türkçesinin gücüyle olmuştur.

Günümüzdeki duruma gelecek olursak, 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduğundan beri Uygur Türkçesi Çin hudutları içerisinde kalan Moğol, Tibet dilleri gibi her sahada işlek bir şekilde kullanılmıştır. Uygur Türkleri kendi dillerinin sayesinde eski Uygur medeniyetinin mirasçıları olarak kendi kültürlerini geliştirme fırsatına sahip olmuşlardır. 58 yıldan beri Uygur Türkçesiyle yayımlanmış olan gazeteler, dergiler ve kitaplar dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Ayrıca yüz binlerce Uygur Türkü bu alanda istihdam edilmektedir. Son 20 yıldır Doğu Türkistan'da yazılı ve görsel medya hızlı gelişmiştir.

Doğu Türkistan'daki ekonomik gelişmelere takiben Uygur Türkçesinin kullanma alanı da hızlı gelişmiştir. Bunların hepsi Uygur Türkçesinin zenginliği ve Uygurların Uygur Türkçesine olan sevgisi ile ilintilidir. Eğer bir millet kendi dilini sevmiyorsa, kendi ana dilinin kıymetini bilmiyorsa o dilin gelişmesi ve mükemmelleşmesi mümkün değildir. Uygur Türkçesinin yok olmadan sonsuza dek mevcut olmasını sağlayacak olan tek şey, Uygurların kendi diline olan sevgisidir. Eğer Uygur Türkleri ana dilini lideri, köylüsü, çiftçisi, zengini, fakiri, aydını ve yıldızları olarak severse, ona sahip çıkarsa Uygur Türkçesi ilelebet mevcut olacaktır.

Çinliler 1949 yılının sonuna doğru Doğu Türkistan'a tamamen hakim olduktan sonra eskideki eğitim sisteminde bazı değişiklikler yaparak çift dilli eğitimin temelini atmaya başlamıştır. 1950'li yıllardan bugüne

kadar Doğu Türkistan'da yürütülen çift dilli eğitimi aşağıdaki 5 döneme ayırmak mümkündür.

1. Çift Dilli Eğitimin Temelinin Atıldığı Dönem

Mayıs 1950 tarihinde Şin Jiang Halk Hükümeti tarafından "Şin Jiang Maarif Islahatı" konulu bir genelge yayınlanmıştır. Genelgede ilk ve ortaokulların ders müfredatlarında düzenleme yapılması, milli okullarda Çince ve Rusçanın seçmeli ders olarak konulması, Çince okullarda ise Uygurca ile Rusçanın seçmeli ders olarak konulması belirtilmiştir. 1959 yılında Şin Jiang Uygur Özerk Bölgesi hükümeti Şin Jiang'daki bütün yüksek eğitim kurumlarında Çince hazırlık okuma zorunluluğu getirmiş, hazırlık bittiği zaman öğrencilerden Çinceyi rahat okuma, dinleme ve yazma becerisine sahip olmaları talep edilmiştir. 1964 yılında Uygur Özerk Bölgesi yönetimi 474 sayılı genelge ile ortaokul ve liselerde çift dilli eğitim yapma kararı almış, denemeli olarak Şin Jiang Üniversitesi ortaokulu, Gulja şehri 6. lisesi, Kaşgar 2. lisesi, Börtala Moğol Otonom bölgesi 2. lisesi, Urumçi şehri 6. liselerinde denemeli olarak çift dilli eğitim yapmaya başlamıştır. Böylece Doğu Türkistan'da çift dilli eğitimin temeli atılmıştır.

2. Doğu Türkistan'da Çift Dilli Eğitimin Duraklama Dönemi

1966 yılında Çin'de başlatılan Kültür devriminin etkisiyle bütün Çin'de olduğu gibi Doğu Türkistan'da da eğitim durma noktasına gelmiştir. Böylece yeni başlanmış olan çift dilli eğitim denemeleri de durmuştur.

3. Çift Dilli Eğitimin Tekrar Gündeme Gelmesi

1976 yılında Mao'nun ölümünden sonra Çin'de başlatılan açıklık politikasının sayesinde Doğu Türkistan'daki milli eğitim canlanmaya başlamıştır. Okullarda ana dil eğitimine önem verilmekle birlikte Çince eğitime de önem verilmiştir.

Bütün Üniversitelerde hazırlık sınıfları şart konulmuştur. 6 Aralık 1982 yılında sabık Uygur Özerk Bölgesi başkan yardımcısı Baday milli okullarda Çince eğitimi güçlendirme konusunda teklif sunmuş ve bu kabul edilmiştir.

Teklif kabul edilince bütün yüksek okullarda, mesleki okullarda Çince hazırlık görmek zorunlu hale getirilmiştir.

4. Çift Dilli Eğitimi Yerine Oturtma ve Geliştirme Dönemi

12 Eylül 1985 yılında Uygur Özerk Bölgesi eğitim başkanlığı 5 senelik ilkokul eğitiminin ders müfredatı programında 1985 yılından itibaren bütün okullarda Çince eğitime başlamayı, köylerdeki okullarda ön ha-

zırlıkların yapılarak 1987 senesinde Çince eğitime başlamayı bizzat talep etmiştir.

6 Nisan 1990 yılında Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetine bağlı Barın kasabasında meydana gelen ayaklanmadan sonra Çin'in Doğu Türkistan'a yönelik politikasında köklü bir değişim ortaya çıkmıştır. Siyasi baskı artmanın yanı sıra, eğitimde de köklü bir değişime gidilmiştir. 25 Eylül 1993 yılında Uygur Özerk Bölgesi 8- halk temsilcileri kurultayının 4- toplantısında Şin Jiang Uygur Özerk Bölgesi Dil ve Yazı yönetmeliğinde azınlıkların Çinlilerle olan siyasi, ekonomi ve kültürel ilişkilerinde Çince kullanılması talep edilerek "Çince Çin devletindeki bütün halkların kullandığı ortak dildir. Bütün resmi dairelerde resmi yazılar Çince yazılmalıdır," diye şart konulmuştur. 14 Haziran 1996 yılında ilk defa HSK yani Çince Seviye Sınavı getirilmiştir.

5. Uygurca Eğitimi Bütünüyle Ortadan Kaldırıp Çince Eğitime Geçme Dönemi

Çin Komünist Partisi Merkezi Siyasi Büro Üyesi Uygur Özerk Bölgesi Komünist Partisi Genel Sekreteri Doğu Türkistan'daki çift dilli eğitimdeki problemlerle ilgili yaptığı konuşmada en büyük problemin öğretmen eksikliği olduğunu dile getirerek, aşağıdaki 3 öneride bulunmuştur.

a. Ana okulda Çince eğitime önem vermek.

b. Çin dilini iyi bilen ana okul öğretmenleri yetiştirmek.

c. Ne pahasına olursa olsun Çin'in yüksek menfaati için Çince eğitime geçişin gerçekleştirilmesi şarttır.

Bu konuşmasında şunları da dile getirmiştir: "Biz ilkokul birinci sınıftan itibaren çift dilli eğitime önem vermeliyiz. Özellikle öğretmenlerin Çince seviyelerini yükseltmeye önem vermeliyiz. Bundan böyle çift dili bilmeyenler öğretmen olamayacaktır. 2004 yılının Mart ayından itibaren ilk ve ortaokula Çince öğretmen yetiştirme çerçevesinde 55 bin öğretmene Çince öğretmek için 8 sene gerekmektedir. İki seneden beri 3791 öğretmen Çince eğitimden geçirilmiş ancak bu yeterli değildir.

İşte bu yukarıda gördüğümüz konuşmalar aynen uygulamaya geçmiş ve Çince bilmeyen öğretmenler erken emekli edilmektedir. Onlara iki seneye kadar maaş verilmekte ve daha sonra bu maaşı kesilmektedir. 2010 yılında ilkokuldan üniversiteye kadar bütün okullarda Çince eğitim hedeflenmektedir.

Gerçi bu çift dilli eğitim sözü kulağa hoş gelse de, uygulamaya bakıldığı zaman bunun hiç de çift dilli eğitim olmadığı, tamamıyla Uygur dilini ortadan kaldırmaya yönelik olduğunu açıkça görülmektedir. Çift dilli eğitim aslında kendi ana dilini çok iyi derecede bilmenin yanı sıra ikinci bir yabancı dilin öğrenilmesi demektir. Türkiye'deki özel okullar veya normal devlet

okullarında ana dil eğitiminin yanında bir başka yabancı dil eğitimi verilmektedir. Hiçbir zaman Türk dili eğitimden kaldırılmamıştır. Ama Çin'in çift dilli eğitim diye adlandırdığı bu uygulama asıl amacından sapmış olan, Uygurların ana dilini eğitim dili olmaktan çıkarmayı ve böylece bu dili peyden pey kullanımdan kaldırmayı hedefleyen bir uygulamadır. Bunun da Çin hükümetinin Uygurları asimile etme politikasının bir parçası olduğu açıkça ortadadır. Bunun yanı sıra, 2000 senesinden itibaren Çin'in Pekin ve Shang Hay kentlerinde Şin Jiang sınıfı diye adlandırılan 4 senelik lise eğitimi veren sınıflar açılmıştır. 4 senenin bir senesinde Çince eğitim verilir ve sonraki 3 senesinde dersler tamamıyla Çince yapılmaktadır.

Şin Jiang sınıfları ilk yılında deneme amaçlı olarak sadece iki sınıf olarak açılmış olmasına rağmen, bu sınıflar daha sonraki yıllarda hızla çoğaltılarak büyük kentlerden çok köy kasaba çocukları bu okula kayıt edilerek Çine götürülmüştür. Onlar götürüldükleri yerlerde haftanın sadece bir günü dışarıya çıkabilecekleri kamp şeklindeki okullarda Çin dilinde eğitim görmeye başlamıştır. Tabi bu sırada bu öğrencilerin sıkı bir beyin yıkama çalışmasından geçirildiği de herkesçe bilinen bir gerçektir.

Gerçi Doğu Türkistan'da çoğu insan ana dilin kullanılmasının bilincinde olsa da, ama Çin hükümeti tarafından planlı ve programlı şekilde yaratılan bu sistemde insanlar çaresiz kalmaktadır. Ana dil okullarında okuyan çocuklar Çincesi yeterli değil, gibi bahanelerle derslerinde istediği kadar başarılı olmalarına rağmen işe alınmamaktadır. Yani ana dilde okuyan öğrenci en baştan işsiz olarak damgalanmaktadır. Üstelik "Ana dil okullarının eğitimi yetersiz, Uygur dili artık dünyanın gelişimine ayak uyduramamaktadır" gibi laflar ilk ağzlarından söylenerek insanların beyni yıkanmaktadır. Böylece Uygur ebeveynler gelecekte çocuklarının işsiz kalmaması kaygısıyla çocuklarını mecburen Çince okullarda okutmaktadır. Eğer Çin'in bu politikası böyle devam ederse daha sonraki yıllarda okullardan mezun olacak olan Uygur gençliği ne kendi ana diline hakim, ne de Çin diline hakim olabilmiş, iki farklı kültürün arasında bocalayıp kalan vasıfsız bir nesil olarak yetişecektir.

İşte bu ilçede 5 Nisan 1990 tarihinde meşhur Barın Olayı, yani Çin Komünist Partisinin diliyle "Barın Bölücü Silahlı Ayaklanması" patlak verdi.

Bu olayla ilgili Uygur Özerk Bölgesi Komünist Partisi başkanı Song Hen Liyang Yabancı medyaya şöyle açıklamada bulunmuştur.

"Barın İlçesinde patlak veren Bölücü Silahlı Ayaklanma bir gurup bölücüler tarafından teşkilli, planlı ve maksatlı bir şekilde düzenlenmiş silahlı ayaklanmadır. Bunların amacı: Çin Komünist partisini devirip, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetini kurmaktır"⁶.

Barın Olayı nedir? Zeydin Yusuf Başkanlığındaki 200 kişi 5 Nisan 1990 günü sabah saat 6 civarında elinde ışık Allah-u Ekber diye bağırarak ilçe hükümet binasının önüne gelirler ve ilçe hükümet binasının önünde sabah namazı kıydıktan sonra, ilçe hükümetine şu isteklerini iletmek ister:

"**Hükümet insan öldüren kişileri idam eder. Kasabamızda 250 kadın kürtaj edildi. (1989-yılında bir yılda küçük bir kasabada yapılan kürtaj sayısı 250) Bu katillik sayılır mı sayılmaz mı? Neden bunu yapan kişiler idam edilmiyor? Çin'den Ürümcü'ye her 15 dakikada bir tren geliyor, bu trenle gelen kişilerin hepsi Çinliler. Biz yerli halklara aile planlaması yapmanın yerine Çinlileri getirmezsek olmaz mı? Biz mücadele edip Çinlileri bu topraklardan kovacağız. Aile planlaması durdurulsun! Şin Jianga Çin göçü durdurulsun! Halkımız üzerindeki vergiler hafifletilsin, biz demokrasi istiyoruz. Ezilmek, horlanmak, yok olmak istemiyoruz...**"⁷

Barın gençlerinin bu haklı isteklerini duyan Barın İlçesinin komünist parti başkanı Tursun bu olayı hemen merkeze telefonla bildirir. Bunun üzerine Kaşgar kol ordu komutanlığından 62 askerden oluşan özel tim gönderilir. Hemen ardından 130 takviye gücü daha gönderilir ve bu haklı isteklerde bulunan mazlum 200 gencin üzerine ateş açılır, anında 2 genç ölür. Bunu gören gençler de dağılır. Ama bu gösterici gençleri arama operasyonu düzenlenir ve aralarında çatışma yaşanır. Böylece aynı gün yaşanan çatışmada 6 genç ile 42 köylü ölür, 193 kişi yaralanır. Göstericilerin bir kısmı kaçtığı için geniş çapta operasyon düzenlenir...

Olayın ikinci günü Çin Genel Kurmay başkanlığının emriyle Kaşgar'daki Güney Kol Ordu Komutanlığından hava, kara ve topçu kuvvetlerinden oluşan 3000 kişilik özel ordu Barın'a gönderilir. Bütün yollar kapatılır. Barın ilçesine havadan, karadan askeri operasyon düzenlenir. Köy evleri hem havadan hem de karadan ağır silahlarla taranır. O gün 150 kişi acımasızca öldürülmüş, 200'e yakın kişi yaralanmıştır. 10 Nisan'a kadar devam eden bu çatışmada 3000'e yakın kişi acımasızca katledilmiştir. 200'e yakın kişi tutuklanmış olup 10 yıldan 25 yıla kadar ve bir kısmı ise müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır⁸.

Barın olayının bastırılmasına Çin devlet başkanı Jiang zemin, Çin başbakanı Li peng, Çin genel kurmay başkan yardımcısı Liu Hua Çinglar bizzat el koymuştur.

Kısacası bundan şunu görmek mümkün. Çin Halk Cumhuriyeti küçücük Barın kasabasındaki olayda 3000 kişiyi öldürdüğüne göre, Çinin Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonraki 150 yıllık süre içerisinde patlak veren 200'den fazla olayda ne kadar kişinin katledildiğini anlamak zor olmasa gerek.

Barın olayından 7 sene sonra yani 5 Şubat 1997 tarihinde Doğu Türkistan'ın kuzey batısındaki Gulca

şehrinde Kadir gecesinde evinde ibadet etmekte olan kişiler karakola götürülüp işkenceyle öldürülür ve ailelerine cesetlerinin teslim edilir. Bunu duyan millet öfkelenerek sokaklara dökülür. Aile fertleri ve bir gurup insan Hükümete şikayetini bildirmek için hükümet binasına yürür ve bu gurup gittikçe kalabalıklaşır. Bu gurup başka bir niyetinin olmadığını sadece şikayetini arz etmek için geldiğini anlatmak için küçük çocukları ve kadınları gösterici gurubun önüne koyarak hükümet binasına gelir. Ama Çin güvenlik güçleri gurubun önündeki o küçücük, masum çocukları hiç aldırma-dan herkesi kurşuna tutar. Ve kısa sürede olay büyüye-rek karşılıklı çatışmaya dönüşür. Elinde sopadan başka bir şeyi olmayan Uygur gençleri acımasızca öldürülür⁹. Hatta Çin güvenlik güçleri Gulca şehrindeki bütün evlere operasyon düzenleyerek olaya karışan karışmayan bütün gençleri yakalayıp kimilerini öldürür, kimilerini hapse atar, kimilerindense haber bile alınmaz. O dönemde bütün hapisaneler dolduğundan okullar bile hapisaneye çevrilir. O da yetmez tutuklanan gençler derin dondurucu et depolarına atılarak acımasızca öldürülür. Eksi 30 derece soğukta yaralanarak yere yığı-lıp kalan insanların üzerine soğuk su serpip dondurarak öldürür. Bütün bu insanlık dışı vahşet yetmemiş gibi komşu ülke Kazakistan'a kaçmayı başarmış olan gençleri de geri alarak idam etmiştir.

Gulca olayından sonra, Doğu Türkistan meselesi uluslararası af örgütü, Asyadaki İnsan Haklarını İzleme Teşkilatı gibi uluslar arası sivil toplum örgütlerinin dikkatini çekmeye başladı. Özellikle Uluslar Arası Af Örgütü bugüne dek Doğu Türkistan'daki İnsan Hakları İhlalleri anlatılan kapsamlı 4 tane rapor yayınladı. Amerika Birleşik Devletlerinin senelik insan hakları raporlarında Uygur meselesine geniş bir şekilde yer verilmeye başlandı.

Özellikle 11 Eylül olayından sonra, Çin Hükümeti uluslar arası terörizmi bahane ederek Uygur Türklerini keyfi tutuklamaya başlamış, dini kültürel hakları ağır bir şekilde kısıtlanmaktadır. Uluslar Arası Af Örgütü'nün Çin Halk Cumhuriyeti Uygurlar Çin'in "terörle savaş" Adına Uyguladığı Baskıdan Kaçıyor adlı, Temmuz 2004'te yayınladığı raporunun 4-sayfasında bu konuda şöyle denmiştir:

"Son yıllarda Şin Cang Uygur Özerk Bölgesinde İnsan Hakları İhlallerinin ağırlaşmasına bazı ek faktörler de birleşerek katkıda bulunmuş ve bölgedeki Uygur nüfusunun duyduğu hoşnutsuzluğu daha da artmıştır. Yetkililerin, bir çok Uygur'un ekonomik, sosyal ve kültürel haklarının ciddi ve yaygın olarak ihlal edilmesine dair yakınmalarına hitap etmede yetersiz kalması bölgede bir gerilim kaynağı olarak durmaktadır. Uygurlar arasında yüksek işsizlik oranı devam etmektedir ve bildirildiğine göre, Han Çinli işçilerin bölgeye akınının sürme-

si, Uygurların iş gücü pazarında daha da fazla dışlan-masına yol açmaktadır. Uygurların büyük bir çoğunlu-ğu çiftçidir; Çinceyi akıcı konuşmamaktadırlar ve sınırlı eğitim ve iş olanaklarına sahiptirler. Bununla birlikte, raporlara göre son yıllarda Uygur aileleri Han Çinli müteahhitler tarafından yeterli danışma hizmetleri ve tazminat verilmeden topraklarından zorla atılmaktadır¹⁰. Bildirildiğine göre, on binlerce Uygur kitabının yasaklanması ve yakılması¹¹ ile Eylül 2002'den itibaren Sin Can Üniversitesinde bir çok derste Uygurca'yı eğitim dili olarak yasaklayan bir resmi politikanın dayatılması da dahil olmak üzere kültürel haklar üzerindeki kısıtlamalar da son yıllarda ağırlaşmıştır.^{12"}

Kısacası, 1955 ve 1986 yılları Çin Halk Cumhuriyeti Milli Otonomiye Kanununda Uygurlara verilmiş olan kendi anadilinde eğitim görme ve ana dilini geliştirme hakkı, çift dili eğitimi adı altında Uygur Türklerinin elinde alınmaya çalışılmaktadır. Çin'in Doğu Türkistan'da uygulamaya çalıştığı, çift dilli eğitim adı altında yürümekte olduğu asimile siyasetidir. Çin'in bu siyaseti son yıllarda Uygur Türklerinin, insan hakları örgütlerinin Amerika ve Batı Devletleri tarafından kınanmıştır.

Dipnotlar

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi Erkin Emet'in '5 TEM-MUZ URUMÇI OLAYI VE DOĞU TÜRKİSTAN' (Grafiker Yayınları 2009, Sayfa 87-96) eserinden alınmıştır.

- 1- Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, C.1, S.143-144. İstanbul 1958.
- 2- Mehmet Emin Buğra, *Şarki Türkistan Tarihi*, s.8-16. Ankara 1989.
- 3- Mehmet Emin Buğra, *a.g.e.*, s. 23-27.
- 4- İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, s. 9-15. Ankara 1995.
- 5- Çin Halk Cumhuriyeti Milli Otonomiye Kanunu, (Uygurca) sayfa 35-36, Milletler Neşriyatı 2001, Pekin.
- 6- Dünya Uygur Kurultayı, Barın İnkilabının 15 Yılı, İstanbul, Nisan 2005, sayfa 70.
- 7- Dünya Uygur Kurultayı, Barın İnkilabının 15 Yılı, İstanbul, Nisan 2005, sayfa 76.
- 8- Dünya Uygur Kurultayı, Barın İnkilabının 15 Yılı, İstanbul, Nisan 2005, sayfa 79-80.
- 9- Ahmet İğemberi, *Şerkiy Türkistan Türk Dünyasının Kanlık Yarası*, Taklamekan Uygur Neşriyatı, İstanbul 2000, sayfa 134.
- 10- Yakınlarda olan bir olayda, İli bölgesinde baraj gölü ve elektrik santrali projesi inşaatı nedeniyle başka yere yerleştirme programının adil olmadığını söyleyerek protesto ettikleri için en az 16 kişinin polis tarafından gözaltına alındığı bildirildi. Bkz. "Police in Xinjiang detain protesters" (Sincanda polis protestocuları gözaltına aldı"), RFA, 14 Haziran 2004.
- 11- Örneğin, görgü tanıkları Haziran 2002'de Kaşgar kentindeki 1 no.lu Ortaokulda toplanan kitapların istif edilerek yakıldığını bildirdi. Daha fazla bilgi için bkz. "Uygur language and culture under threat In Xin Ji-ang" (Sin Can'da Uygur Dili ve Kültürü Tehdit Altında), Dr. Michael Dillon, 14 Ağustos 2002, Orta Asya-Kafkasya Analisti. Bildirildiğine göre, yasaklanan ve yakılan kitaplar arasında A Brief History of the Huns and Ancient Literature (Hunların Kısaca Tarihi ve Klasik Edebiyat) ile Ancient Uighur craftsmanship (Antik Uygur Zanaatkarlığı) gibi Uygur tarihi ve kültürü ile ilgili kitaplar bulunmaktaydı.
- 12- BKZ. "Xinjiang University to teach major subjects in Chinese" (Sin Can Üniversitesinde ana konular Çince öğretiliyor) Xin Hua 7 Haziran 2002. Mart 2004'te SUÖB'deki elli etnik azınlık okulunun öntümüzdeki beş yıl içinde etnik Çin okullarıyla birleşeceği ve derslerin olabildiğince Çince yürütülmesi gerektiği bildirilince, Uygurcanın eğitim dili olarak kullanılmasına getirilen artan kısıtlamalar ile ilgili korkular daha da çoğaldı. Bkz. "China Imposes Chinese language on Uyghur schools" (Çin, Uygur Okullarına Çinceyi Getiriyor"), RFA, 16 Mart 2004.

Doğu Türkistan Gezisi ve Düşünceler

■ Hamdi ÖZDAMARLAR

Önümüzdeki yıllarda, ABD - Çin, Hindistan - Çin, Rusya - Çin veya Uzakdoğu kendi arasında savaşacak gibi görünüyor. Bu üretim ve pazarlama, dünyadan pay kapma savaşı olacaktır. İşte bu zamanda Doğu Türkistan, Tibet, Keşmir gibi ülkeler bağımsızlığına kavuşacaktır.

O4.07.2009 Perşembe günü, sabah saat 08.00 sularında, trenle Turfan'a vardık. İstasyondan bizi bekleyen otobüse binip, ihtiyaçlarımız karşılamak için önceden hazırlanan Turfan Müslim Otel'i'ne gittik. Orada Turfan yerine Turpan yazılıyor. Otelin giriş kapısının üstünde, Çin, Arap ve Latin harfleri ile Turpan yazısı vardı.

Turfan şehri, deniz yüzeyinden 155 metre daha aşağıdadır. Lut Gölü'nden sonra, Dünya'nın ikinci çukurudur ve en sıcak yerlerinden biridir. Alev Vahası olarak da adlandırılır. Taklamakan çölünün kuzeydoğusunda yer alır. Binbir çeşit üzümleyle, tatlı kavunlarıyla ünlüdür. Gülbah köyü tatlı kavun merkezidir. Toprağı verimlidir. Bilindiği üzere ilk meyve ve sebzeler orada yetiştiği için *Türk Dünyasında ilk çıkan meyve ve sebzelere Turfanda denilir*. Karez (Kaynak) denilen yer altı sulama sistemi ve sıcak iklimi ile bir tarım ve İpekyolu üzerinde bulunması nedeniyle ticaret kentidir.

Beycing'den başlayıp, Anadolu'da son bulan tarihi bu İpekyolu üzerindeki Lançoy (Lanzhou), ve Dunhuandan sonra dördüncü kenttir. Marko Polo spagetti makarnasını burada öğrenip Avrupa'ya götürmüştür.

Otelde ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra, Turfan kent merkezinde kısa bir gezinti yaptık. Asmalarla kaplı ve mermerlerle döşeli yollardan yürüdük. Prog-

ramımızdaki yerlere giderken, yüzlerce dönüm üzüm bağlarının arasından geçtik. Asmalarının altından insanlar, traktörler geçirdi.

Emin Minaresi adlı camiye gittik. Cami güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılmıştı. Minaresi çok süslü idi. Renkli tuğlalarla bezenmişti. Geniş bir zemine oturan minare yükseldikçe inceliyordu. 44 metre imiş. O bölgede taş olmadığı için çamur tuğla ve içindeki direkler ağaçtandı. 1778 yılında Turfan'lı Prens Süleyman tarafından babası Emin Han adına yaptırılmıştır. İran süsleme sanatının izleri vardı. Caminin damından Süleyman Han'ın sarayı ve Turfan ovası görünüyordu. Avlusunda seyyar satıcılar sıralanmıştı. İçlerinde bir Azeri, bir Uygur vardı, çoğunluğu Çinli idi.

Turfan Ovasının kuzeyindeki bir koyakta bulunan Bezeklik Mağaraları'na gittik. Mağaraların girişinde, yakınlarında birkaç yıl önce yapılmış Çin mimari tarzında, Çin öğeleriyle, şekilleriyle yapılmış, heykeller, evlerin bulunduğu yapılar dikkatimizi çekti. Mağaraya giderken bunları görmek zorundasınız. Mağaralar derre kenarındaki yumuşak kayalara oyulmuş göz göz, sıra sıra odalardan oluşuyordu. Atalarımızdan M.Ö 6. yüzyılda yaşamış Saka hükümdarı Alp Er Tunga'nın resminin bulunduğu bölüm kapalı olduğu için gezeemedik, göremedik. Bir Uygur kardeşimizin rebap ile çalıp söylediği yanık türküyü dinledik.

Karakoço/İdi-Kut /Yar-Köl denilen ören yerlerine gittik. Tarihteki Uygur Devleti'nin başkenti. Önce bir köye vardık. Eşek arabaları ile eski kente gittik. Eşeklerin büyüklüğü dikkatimizi çekti. Hatta katırdı, eşekti diye tartıştık. Eşek olduğu söylendi. Kent yağmurdan, rüzgardan aşınmıştı. Çünkü güneşte pişirilmiş, kurutulmuş kerpiç tuğlalardan yapılmıştı. Kentin ana caddesi, sıra sıra yerleşim yerleri, yarısı aşınmış büyük bir budist tapınağı, stupalar, büyük nişlerin bulunduğu pagodalar, büyük ve çok avlulu yapılar, bulunuyordu.

Astana Mezarları'na gittik. Her turizm bölgesinde olduğu gibi, mezarlığın girişini, kısa bir süre önce Çin, kendi mimari heykel ve binaları ile düzenlemiş. Girerken onları görüyorsunuz. Guya "Burası kadim Çin toprağıdır" demeye getiriyorlar. Bu küçük parkın içinden mezarlara indik. Cam lahit içinde, koruma altına alınmış mumyalar bulunuyordu. Mısır'daki mumyalardan daha iyi görünümde idi.

Yukarıda belirtilen yerlere giderken, kenarlardaki dağların, yağmurdan nasıl yarıldığını, rüzgardan nasıl aşındığını görüyorsunuz. Güneşte kırmızı bir renk alıyor. Sanki alev alev yanıyor gibi. Zaten Alev Dağları deniliyor. Turfan ovasına yüzlerce yeni, tek katlı, bahçeli evler yapılıyordu. İsrail'in yeni yerleşim yerleri kurmasına karşı çıkan dünyada, önce biz Türkler'in buraya bakması gerekir.

Karez yer altı sulama düzeneğine geldik. Karez Uygurca'da kaynak demekmiş. Dağlardan inen sular Turfan Ovasına varıncaya kadar, ya kumda kayboluyor ya sıcaktan buhar oluyor ya da çamur ve toz oluyor. Bunu önlemek için Turfan Ovası kenarlarındaki Tiyaşan Dağları'nın koyaklarından delinerek yeraltına indirilen sular, çıktığı her yerde bir yeşillik, köy, vaha oluşturmuş. Bu su tünelleri üzerinde ayrıca binlerce kuyu açılmış. Bu kuyular kanalların hem onarımı için, hem su çekmek için kullanılıyor. Ortalama dört insanın rahatça gidip gelebileceği, çalışma yapabileceği büyüklükte olan bu kanallar bir dehliz, galeri gibi olup, içinde ayrıca tatlı bir eğimli, taştan yapılmış arklar bulunmakta idi. Buz gibi tatlı, kar suları akıyordu. Karezin bir giriş yerini turizme açmışlar, onlarca, kuyudan su çekme düzenekleri var. Uygurlara budizmi getiren falan ve falan adlı din adamları ile, *Kutadgu Bilig*'in yazarı **Yusuf Has Hacip** ve *Divanı Lügatit Türk*'ün yazarı **Kaşgarlı Mahmut**'ün resimleri var. Oradan yer altı su tünellerine indik. Dünya içme ve tarımsal sulama kültürüne, insanlık uygarlığına Uygurların yaptığı katkı. Uygur Türklerinin müthiş buluşu, akıl ve bilgilerinin göstergesi. Eşi benzeri olmayan sulama düzeneği. Turfan ovasının altı tam 5000 km. uzunluğunda bu sulama ağı ile döşeli.

Akşama doğru otobüsle Urumçi'ye doğru hareket ettik. Turfan-Urumçi arası iki saat sürdü. Yollarda yüzlerce, binlerce petrol kuyuları, rüzgar enerjisi sistemleri çalışıyordu. Tepeleri bembeyaz karlı, yüce ve ulu dağlar ve aralarında dümdüz verimli bitek ovalar uzayıp gidiyordu.

Çin'de üretilen madenlerin %80'i, petrolün tamamı Doğu Türkistan'dan çıkıyor. Tarım Vadisi, Turfan Ovası dünyanın en verimli ovalarından. Bu Türk yurdunda ne üretilene, ne üretilmeyeceğine Çin karar veriyor. Yeraltı ve yerüstü tüm servete konuyor.

Üç buçuk milyon nüfuslu olduğunu öğrendiğimiz Urumçi, çok çağdaş bir kentti. Çok katlı, cam, taş, tuğladan yapılmış çeşitli devasa yapılar ve geniş yollarla dolu idi. Havaalanına vardık. Bekleme salonunda kafilede arkadaşım Afganistan Türkmenlerinden olan İmam Nazar ile başında dobba olan bir adamın yanına oturduk. Özbek olduğunu söyledi. Özbek ile Uygur'un nasıl ayrıldığını sordum. İmam Nazar cevapladı." Hamdi Beğ!

*"Unun kilosu kaç? Dersen Türk
Unun kilosu neceyedir? Dersen Azeri,
Uning kilosi nece? Dersen Türkmen,
Uning kilosu kanca? Dersen Özbek,
Uning kilosu kance? Dersen Uygur,
Undun kilogrami kanca? Dersen Kırgız,
Uning kilogrami kansa aksa? Dersen Kazak,
Uning kilosi nice sum tura? Dersen Tatar olursun.*

Bizde bu akıl oldukça, bizi daha çoook parçalarlar." dedi. Ben de "Dünyada aynı soydan, aynı dilden, aynı kültürden olan milletlerden çok azının böyle zengin ama parçalanmış, ayrı ayrı tanımlanan bir dili vardır ve yedi ayrı resmi ve ona yakın özerk cumhuriyeti yoktur. Derin bir zaman ve geniş bir zemin üzerinde oluşmuş, şu Türk Dünyamızın durumuna bakınız. Dilde birliği, fikirde birliği, işte birliği bırak, daha ortak bir alfabe bile oluşturamadık." dedim. Üçümüz, başımız öne eğik, düşündük.

Salonda ayrıca bir bayan bize yakınlık gösterdi. Kendisinin doktor, Uygur, Kaşgarlı olduğunu, Urumçi'de çalıştığını söyledi. Başı kapalı idi. Aynı bizim Anadolu'daki mahallemizdeki bacı kızımız gibiydi.

Yıllarca birbirini görmeyen iki kardeş gibi, Türk Dünyasının, Doğu Türkistan'ın durumundan sözettik.

Uçağa bindik. İki saate yakın bir uçuştan sonra saat 22.00'da Kaşgar'a vardık. Hava daha aydınlıktı. Çünkü Çin çok geniş bir coğrafyaya sahipti ve tek saat uygulaması vardı. Şanghay'da saat 22.00 ise, Kaşgar'da da 22.00'dir. Ama Şanghay karanlık, Kaşgar aydınlıktı. Otelimize yerleştik.

05.07.2009 Kaşgar İpekyolu'nun en enlü vahası. Pamir dağlarının doğu eteklerinde, Tanrı Dağlarının güneyinde, Taklamakan çölünün batısında, Tarım Havzası'nın merkezinde kurulu tarihi bir kent. Şu anda nüfus yaklaşık 600.000. %90 Uygur Türkü, %10 Çinli. Karahanlılar Devletinin başkenti. İlk Müslüman Türk hükümdarı Abdulkerim Satuk Buğra Han'ın hüküm sürdüğü kent.

Türk tarihine *Divan-ı Lügatit Türk* adıyla eser veren Kaşgarlı Mahmut'u yetiştiren bir kent. Kutatgu Bilig adlı eseriyle Yusuf Has Hacib'i yetiştiren bir kent. Yazılı Türk Edebiyatının ilk örneğinin verildiği, Türk adının kitaplara yazıldığı ilk yer. Tarihi Türk kültürünün başkentlerinden. Alp Er Tunga'yı günümüze taşıyan kent. Uluğ, yüce, bilge kent Kaşgar. Şu anda garip Kaşgar, mazlum Kaşgar, kimsesiz, sahipsiz Kaşgar. XI. yüzyılda Selçuklu Türkleri Anadolu'ya Türkiye dedirtirken, Karahanlı Türkleri kitaplara Türk adını yazıyordu bu kentte.

Kaşgar adının, rengarenk evler anlamına geldiği, Koşkar, Köşker veya Kaşkar oymağından geldiği, Kaştaşı (Yeşim taşı) ndan geldiği şeklinde varsayımlar bulunmaktadır.

Önce İdgah Meydan ve camisine gittik. Dış yüzeyinde sarı renk hakim. Kapalı mekan çok büyük değil, ama kendine özgü, sınımsız bir dini yapıtı. Meydanı çok büyük. İdgah zaten bayram yeri demek. Özellikle kurban bayramlarında yüz bin kişinin bayram namazı kıldığı bir yer. Acı ve sevinçlerin dillendirildiği yer. Birlik ve birlikteliğin somutlaştığı yer. Geniş bir avlusu var. Ortasında havuz. İçinde altı yedi bin kişi namaz kılabilir. Fars etkisinde yapılmış bir cami. Semerkant ve Buhara cami ve medreselerine benziyor. İlk yapılışı 1442, sonra yeniden 1738'de yapılmış. Giriş kapısının iki yanında iki minare var.

Meydanda gezerken başında bizim Anadolu'dakilere benzeyen bir külah olan adamın sinirli ve düşünceli bir şekilde bakındığını görüp, yaklaştık ve "*Selamünaleyküm, Rahmet bolsun, biz Türkiyelik*" der demez, adam bize döndü ve "*Kaşgar harap, Kaşgar harap! Nede siz!*" dedi ve sinirli bir şekilde gitti. Donup kaldık. Yığıldık. Bir şey diyemedik. O Kaşgarlı bize, Türkiye'ye kahrediyordu. Ve biz orda kahrolduk.

İdgah Meydanı'nı Çin hükümeti yeniden düzenlemek istiyor. Çeşitle yerlere de yeni şeklinin maketlerini, resimlerini koymuşlar. Kaşgarlılar da buna kesinlikle karşı çıkıyorlar. "*Çinliler bizi, tarihi köklerimizden, atalarımızın zevk, görüş, anlayış ürünü olan mimari eserlerinden, görüntülerinden, hatıralarımızdan ve oluşacak hayallerimizden koparmak istiyorlar. Zaten başka yerde yaptıkları Mao Meydanı var. Biz İdgah Meydanının yeniden düzenlenmesini istemiyoruz*" diyorlar. İdgah Meydanı Kaşgarlılar için artık bir sembol, bir toplantı yeri, bir kimliğin ayakta duruş, varoluş yeri, direnme yeri, "*Biz sizden ayrıyız, biz buradayız!*" deme yeri olmuştur. Bu nedenle hükümet oraya kazma vurduğu zaman, olaylar çıkacağını düşünüyorum. Çıcarsa ne olur?. Olan Kaşgarlı'ya olur.

Kaşgar'da bulunduğumuz gün, Urumçi'de Uygur Türkleri'ne uygulanan kırımını, dünyada Çinli dışında, hangi gazeteci gidip araştırabilirdi, hangi milletvekili, hangi Birleşmiş Milletler, hangi insan hakları yetkilisi inceleyebilirdi? Diyarbakır'a gelen hangi Avrupa Birliği yetkilisi gidip soruşturabilirdi? Onun için, orada çıkacak olaylardan, yine Kaşgarlı zararlı çıkar diye düşünüyorum.

Apak Hoca türbesine gidildi. Büyük bir türbe, içinde Apak Hoca denilen bir kişi ve sülalesi yatıyor. Bu kişi aslen Tacik imiş. 17. yüzyılda kurduğu tarikatla oranın hakimi olmuş. Koltuğu için önce Moğollara, sonra Çinlilere teslim etmiş Kaşgar'ı. Onun için Apak Hoca, Kaşgarlılar için kötü, Çinliler için iyidir. Bu nedenle Çin hükümeti orayı iyi bakıyor, koruyor. Bir cami görünümündedir. Duvarları mavi ve beyaz, kubbesi yeşil çinilerle bezenmişti. Hindistan'daki Taç Mahal, Türkmenistan'daki Sultan Sancar türbeleri gibi heybetli bir anıt mezardı. Türbe yanındaki cami içinde ağaç direkler çok güzel ağaç oymacılığı işi ile süslü idi. Kirişlerde, ilginçtir, manzaralar, kesilmiş karpuz gibi naturmort resimler vardı.

Türbenin bahçesindeki kızlarımızla resim çektirdik. Kızlarımızın üzerlerindeki ipek, saten giysilerinin renkleri bizdeki PKK'nın kullandığı, kırmızı, yeşil ve sarı renktendi. Şaşılacak bir benzerlik. Dikkatimi çekti.

Yusuf Has Hacip Türbesi'ne gidildi. Daha önce gittiğim Kazakistan, Türkistan şehrindeki Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde, Ukrayna, Kırım, Bahçesaray şehrindeki İsmail Gaspıralı evi ve mezarında, Moğolistan Karakurum şehrindeki Bilge Kağan ve Gültekin ve Malay şehrindeki Tonyukuk mezar ve kitabelerinde duyduğum heyecan ve hazzı duydum.

Çünkü bu uluğ, yüce bilgemiz bize 1070 yılında ilk Türk yazılı eseri olan *Kutadgu Bilig*'i bıraktı. Beyaz ve mavi çinilerle kaplı idi. Burasını Kaşgarlılar canla başla

çalışarak bakıyorlar, koruyorlar. Çok mükemmel bir çini bezeme sanatı vardı. Kubbesi ise mavi idi. Türbe içindeki sandukanın altı yine mavi ve beyaz çinilerle bezenmişti. Üstünde çok güzel bir örtü vardı. Sandukanın bulunduğu odanın duvarlarında, Arap ve Latin harfleri ile Yusuf Hacıb'in ve Türk Dünyasının ilk yazılı edebi eseri olan *Kutadgu Bilig*'den dizeler yazılmıştı. Sözelimi:

*Bilik kiymatini biliglik bilir
Okuxta ağırlik biliktin kalir.*

Bin yıl önce yazılmış şu dizelerden bugün de anlamayacak bir sözcük yok.

Bizde siyaset yapacak kişileri, önce *Kutadgu Bilig*den sınava çekmeli.

Dünyaca ünlü Kaşgar Hayvan Pazarı'na gittik. Çeşit çeşit koyun ve keçiler, inek ve boğalar, düveler, danalar, bunların başında pazarlık kesen insanlar, birbirlerinin elini tutup helalleşenler, bir tarafta, çeşit çeşit kavun karpuz, marul, tere, domates, patates, soğan v.s... ile boncuk, cıncık, takılar satanlar bir tarafta. Ayrıca pazara alışverişe gelen insanların yemek yedikleri sabit ve seyyar fırınlar, et kesip, pişirip satanlar, çeşit çeşit şiş, tandır, kazan içinde et ekmek pişirme usulleri, bir sandalyede kafasını ustura ile kazıtanlar, toz, toprak içinde yemeklerini yiyenler, kavun karpuz yığınlarının üstüne çöküp kesip yiyenler... Şapkalı, takkeli, külahlı, dobbılı, sakallı, sakalsız erkekler, başı açık, örtülü, burkallı kadınlar... Dünyada böyle kendine özgü, zengin, eşi benzeri olmayan bir pazar olacağını düşünemezsiniz. Sırf bu Pazar için Kaşgar'a gidilir.

Kaşgar'ın Kapalı Çarşı'sına gittik. Pazarda hayvanını satıp para kazanan insanlar, evinin, ailesinin ihtiyacını görmek için bu kapalı çarşıya gelip alışveriş yapıyor. Giyeceğini, yiyeceğini, kapkacağını, temizlik malzemelerin v.s... alıyormuş.

Hangi dükkana girdiysek çoğunda bizim Türkiyeli olduğumuzu öğrendiklerinde hemen "*Polat Alemdar, Kurtlar Vadisi, İbrahim Tatlıses,*"i sordular.

Kaşgar'da, evini restore edip, turist kafilerine yemek veren bir yere gittik. Avlulu, bahçeli bir ev. Mahalleler labirent gibi, ama eve girince bir ferahlık duyuyorsunuz. Evin duvarları tuğla işçiliğinin şaheseri.. Ağaç direkleri, birbirine uygun renkleri, duvar ve tavan süslemeleri, de öyle. Evin sahibinin, küçük simsiyah gözlü, kırmızı etekli küçük kızlarının biz ayrılırken bakışlarını unutamiyorum.

Kaşgar'ın ara sokaklarına girdik. Dediğim gibi tam bir labirent. Birbirine yapışmış evler, kapıları aynı Anadolu'muzdaki eski ev kapıları gibi. Daracık sokaklar, sokaklarda oynayan çocuklar. Bir depremde yerle yek-

san olacak, bir yangında itfaiye arabası giremeyecek bir şehir yapılanması.. Kayseri Develi'nin özgün Oruza, E. Camikebir, İzmirli mahalleleri gibi. Eski Kayseri'nin yüz yıl öncesi gibi. Hiçbir fark yok. Her sokakta ufak minareli mescitler var. Açıkta birçok yerde et satılıyor. Bir ana cadde üzerinde işmerkezinin üstünde bir tabela. Üzerinde İHLAS, bir başka yerde ÜLKER yazıyor. Caddelerde erkek, kadın, motorsiklet kullananlar çoğunlukta. Başı açık, başı kapalı, türbanlı, burkallı kadınlar. Ne Uzakdoğulular ve batılılar gibi tam açık, ne de Araplar. Afganlar ve İranlılar gibi tam kapalı.

Bize çok büyük bir sürpriz yapılacağı söylendi. Kaşgar sokaklarında yürüdük. Bir bahçeye girdik. L şeklinde, arası duvarla örülmüş direklerle bölünmüş, dört beş metre yüksekliğinde, kapıları kilitli bir bina. Selçuklu medreselerinin, toprak tuğladan yapılmış öncül bir şekli gibi. Burası "*Divanı Lügatit Türk'ün yazarı, Kaşgarlı Mahmut'un eğitim öğretim gördüğü ve verdiği medrese*"dendi. Heyecanımızı siz düşünün artık. Tabii Çin Hükümeti buraya hiç bakmıyormuş. Apak Hoca'nın türbesini koruyor, Türk kültürünün yüce bilgesini yetiştiren, bu eğitim, öğretim yuvasını korumuyor. Türk kültürünü bırakalım, dünya kültürünün bir neferi olarak korunması gerekli. Mahmut atamızın girip çıktığı kapıyı, kollarını, kulpunu okşadık. Kendisini hayalimizde canlandırdık.

Akşama doğru bir düğün, nişan salonuna gittik. Bir düğün töreni dağılıyormuş. Aynen bizdeki gibi. Renk renk elbiseleri ile gelin götüren, kızlarımızı, yanlarında küçük çocukları gördük. Kanlı canlı renklerin güzelliğini ancak ve ancak Kaşgarlı kızlarımız, ustalarımız yapar. Ben hayatımda böyle güzel, işlenmiş, döşenmiş, düzenlenmiş, renk ve şekillerle bezenmiş bir salon görmedim. Ne Çin'in ağır, ağdalı, iri desenleri, ne Avrupa'nın desenleri. Uygur, Özbek, Kazak v.s... özetle Türk'ün zevki, inceliği, şekil, renk ve bezeme zevki, tekniği bu salonda idi. Ortada oyun, dans, tören için geniş bir mekan, kenarlarında bölüm bölüm yükselen, boydan boya localar. Her bölümde han-tahtı denilen masalar. Bağdaş kurup oturuyorsunuz. Üst taraftaki locanın birinden bize bakan gençlerin bulunduğu yere gittim. "*Selam, rahmet bolsun. ben Türkiyelik. İsmim Hamdi*" dedim. Herbiri, her biri ayağa kalkarak elimi sıktılar, adlarını saydılar. Kimi talebe, kimi çalışıyormuş. Geldiğimiz, gezdiğimiz gideceğimiz yerlerden söz ettim. Zor da olsa anlaştık. Dikkatle dinlediler. Bir süre ayrılıp masa döndüm.

Bize Kaşgar'ın folklorundan çeşitli örnekler gösterdiler. Bunu izlerken bir haber yıldırım gibi düştü. "*Şu anda Urumçi'de olaylar oluyor. Çinliler 300 Uygur öldürmüşler.*" Ağzımız, dilimiz kurudu. Bir şey diyemez,

oyunları seyredemez olduk.” Hele durun bakalım, haber nakillerinde eksiklik, fazlalık, yanlışlık olur, sakın olalım vs...” dedik.

Suskunluk ve derin bir üzüntü içinde otelimize döndük.

Akşam yine İdgah Meydanı'na gittik. Çeşitli fotoğraflar çektik. İnsanlarla, biraz gayretle sohbetler yaptık. Kaşgar'da sessizlik vardı, hüznü vardı, çaresizlik vardı, sahipsizlik vardı, umutsuzluk vardı. Tek güvendikleri, sığındıkları Allah vardı. O gece, o Türk Dünyasına ilk edebi eserleri veren Kaşgar'ın insanların yüz ifadelerindeki ne yapacağını bilememek, beni kahretti. Yarın öğleden sonra, İdgah Meydanında, Urumçi'deki Uygur Türk kıyımını protesto için miting düzenleneceğini duyduk.

06.07.2009 Sabah otobüsle Kaşgar'a 60 km. uzaklıktaki, Opal köyündeki, Kaşgarlı Mahmut Türbesi'ne doğru yola çıktık. Bir heyecan da burada duydum. Tanımlanamayacak bir duygu. Bu Türk edebiyatının, kültürünün ilk temsilcilerindendi. 1074 yılında, bilinen ikinci yazılı kitap olan, Araplara ve Farslara Türkçe'yi öğreten, Türkün de bir dili olduğunu haykıran, *Divanı Lügatit Türk* adlı eserini bırakmıştır. Türbe köyün yakınındaki bir tepe üzerinde. Giriş bahçesinin önünde o bilgi atamızın bembeyaz bir taştan heykeli var. Biraz yürüdüktan sonra 97 basamak merdivenden türbeye çıktık. Çünkü Kaşgarlı Mahmut 97 yaşında vefat etmişti. Türbe önünde, onun diktiğine inanılan ve kutsal sayılan, bin yıllık denilen çok köklü, çok dallı, üzerine çeşitli renk ve desenlerde kumaş parçaları bulunan bir adak ağacı vardı. Geniş bir avlu içinde, yine dışı süslü, beyaz taştan yapılmış dört tarafında kısa kuleler bulunan türbe içine girdik. Geçmişe daldık. Bize bir kültür bırakan, kişilik, kimlik bırakan bu yüce bilginin manevi huzurunda saygı ile eğildik, dualarımız okuduk. Türbe kenarında da mezarlık vardı. Apak Hoca türbesindeki mezarlar gibi, bunlar da, topraktan yapılmıştı. Anadolu'muzdaki Likya mezarlarına benziyordu. Bizdeki taş oradakiler çamurdan yapılmıştı. Tabii ki yağmur, rüzgardan çabuk yıpranıyordu. Bahçesinden Pamir dağlarının doğusunu izledim. Aklıma Enver Paşa'nın bu dağlarda umutsuzca direnişi ve sonu geldi.

Dönüşümüzde yollarda sık sık, asker ve polise rastladık. Otobüsümüzü, bir arkadaş, fotoğraflarını çektiği askerler tarafından durduruldu. Çektiği fotoğraf hafızadan silindi. Yolumuza devamlı Kaşgar'a geldik. Her tarafın, her köşenin asker ve polislerce doldurulduğunu gördük.

Urumçi'deki olayları protesto mitinginin iptal edildiğini duyduk.

Son kez eski, kadim Kaşgar sokaklarını dolaştık. Bir dükkanda rebap ve sazı ile çalgı çalan iki kişinin müziğini dinledik. Süpürge yapanlar, sokakta bakır döverek kap kakac yapanlar, kurumuş yılan, kaplumbağa satanlar, ekmek, erik, domateslerini ufak tefek sepetlerinde satanları gördük. Bir saz, rebap, def, yapımevini gezdik, çalışmasını izledik. Bebeklerin kundaklanınca yapacakları çişleri toplayan, erkek ve kızlar için ayrı olan, tahtadan yapılmış aletler dikkatimizi çekti.

Bir dükkana bizim gurutpan hanımların daldığını görüp ben de girdim. *National Cografi Dergisinde* bir zamanlar yayınlanan bir Afgan kadınına benzeyen bir bayan görmüşler, onun resmini çekiyorlarmış. Bu dükkanda terzilik yapan bu hanımefendi, önceleri utandı, çekindi, fakat bizlerin Türk olduğunu anlayınca resmini çekti.

Dükkanların tabelaları Çin, Arap ve Latin harfleri ile yazılı idi. Sözelimi birinde Çin ve Arap harflerinden sonra Latince olarak "*Ostangboyi Uygur traditig-nal Cuisine*" yazısı ve altında koyun, çeşitli kebab, pide resimleri vardı.

İdgah Meydanı yakınındaki Turan lokantasında yemeğimizi yedik. Burası da düğün salonu gibi, çok güzeldi. Uygur Türkünün zevk inceliğinin bir göstergesi idi. Genç Kaşgar kızlarımız hizmet ediyorlardı. Üzerlerinde yerel giysileri vardı. Yemekler çok lezzetli idi. Lokantanın sahibi ile tanıştım. Genç bir arkadaştı. Kendisine "*Turan*" ne demektir diye sordum. O da "*Siz söyleyin*" dedi, ben de "*Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan, vatan büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan!*" dedim. Ağlayacak gibi oldu.

Lokantadan çıktık, son kez İdgah Meydanında biraz daha gezdikten sonra, havaalanına doğru yola koyulduk. Yolda binlerce askeri arabanın Kaşgar merkezine doğru geldiklerini gördük ve resmini gizlice çektim.

Akşama doğru Urumçi'ye geldik. Üç buçuk milyonluk bir şehir. % 90 Çinli, % 10 Uygur. Urumçi 5000 Çin askeri tarafından zaptedilmiş. Onlara Çinden 5000 tane kız getirilip evlendirilmiş, toprak verilmiş, sanayileşme ve göçlerle birlikte 3.500.000 nüfus olmuş. Her taraf fabrika. Modern bir kent. Çok katlı, büyük binalar, geniş bulvarlar, olan muazzam bir şehir. Otelimize yerleştik. Otelimizde, dışarıda can güvenliğimizin olmayacağı, uzaklaşmamamız gerektiği belirtildi. Buna rağmen otelin yanında biraz gezindik. İlerde ufak bir minareli mescit ve altında kapalı dükkanlar ve önünde dobbılı insanlar duruyorlardı.

Aslen Urumçili olup, İstanbul'da yaşayan, fakat tesadüfen orada bulunan bir arkadaş, beni ziyarete gelemedi. Telefonla dışarıda olaylar olduğunu, can güvenliklerinin olmadığını, telefonların dinlendiğini, fazla konuşamayacağını söyleyerek özür diledi. Sonradan

İstanbul'daki buluşmamızda "İki Uygur gencinin, "Çin'in deniz kıyısındaki bir şehirde öldürüldüğünü, bunu duyan Urumçili Uygur gençlerinin dün protesto için, valilik önünde oturma eylemini yaptıklarını, valinin bunları muhatap kabul etmediğini, konuşmadığını, bunlara polislerin ve Çinlilerin hazır sopalarla saldırdıklarını, Uygurların kendilerini savunduklarını, iki taraftan da ölümler olduğunu, yüzlerce Uygur'un öldürüldüğünü duyduğunu, korkudan dışarı çıkamadıklarını v.s..." anlattı. Otelde çalışan bir Uygur gençleri bizleri tanıyınca, etrafımızda hizmet için döndü durdu. Sevinci gözlerinin içinden fışkırıyordu. Üzüntü içinde, sabahı zor ettik.

07.07.2009. Otobüse binip Urumçî'nin doğusunda, Tanrı Dağları'nın uzantıları olan dağlar içinde Kar Gölü denen milli parka gittik. Urumçî ovasından yukarı dağa doğru çıktıkça, eriyip gelen kar suları daha çok çığınlaşıyordu. Kenarlarında yer yer, çadır evlerden oluşan Kazak köyleri bulunuyordu. Her taraf çam ağaçları ile dolu idi. Trabzon, Çaykaradaki Uzun Göl'ün daha büyüğünü düşünün. İşte size Kar Gölü milli parkı. Çok güzel düzenlenmiş, bakımlı. Çinliler, her turistik bölgede olduğu gibi, burada da kendine özgü dini ve milli mimarisine uygun eserler yapmışlar. Sanki ezelden ebede kadar Çin toprağı imiş gibi.

Gölün kenarında yine çadırlardan oluşan büyük bir Kazak köyü vardı. Gölün sonundaki karlı dağlar muhteşem görünüyordu. Biz teleferikle inerken, bir Kazak kadını elinde paketlerle köyüne çıkıyordu.

Onlara göre Türkiye, Türk Dünyasının bir sembolüdür, kiblesidir. Türkiye ile ağlayıp, Türkiye ile güliyorlar.

Öğleden sonra doğruca havaalanına gittik. Gerek havaalanında, gerekse uçakta bulunan Çin medyasına ait İngilizce gazetelerden haberleri okuduk. Guya Uygur gençleri Çinlilere saldırmışlar, iki yüz kişiyi öldürmüşler, Çinliler kendilerini savunmuşlar vs... Kargaların geleceği haberlerdi tabii bunlar. Oradan Beycing ve aktarma ile 08.07.2009 tarihinde İstanbul'a geldik.

Biz Türkiyelilerin atayurdu ve oradaki Uygur kardeşlerimizin anayurdu olan bu topraklarda yaptığım gezide aşağıdaki sonuçları çıkardım.

1- Doğu Türkistan tarihi yönden bir Türk yurdu. Kuzeyinde Tanrı dağları, güneyinde Himalaya dağları, doğusunda Altay dağları ve Gobi çölü ve batısında Pamir dağları vardır. Bu topraklarda M.Ö. VII. yüzyılda Saka ve III. yüzyılda Hun, M.S. III. yüzyılda Göktürk, VIII. yüzyılda Uygurlar, XII. yüzyılda Kara-

hanlılar, XIII. yüzyılda Moğollar, XVI. yüzyılda Uygurlar, XVIII. yüzyılda Mançular, XIX. yüzyılda Yakup Han başkanlığında Doğu Türkistan İslam Devleti, 1877'de Çin, 1931-1933 de Hoca Niyaz başkanlığında Türkistan Milli Hükümeti, 1944'de Ali Han Töre başkanlığında Doğu Türkistan Cumhuriyeti, hüküm sürmüştür. 1949 dan beri de Çin istila etmiş ve yeni toprak anlamına gelen Sincan adını vermiştir.

2- Haritalarda görüldüğü gibi, coğrafi yönden de, bu topraklar, Türk toprağıdır. Yeraltındaki Astana mezarları, Karez su sistemi, yerüstündeki Idikkut, Karakuça, Turfan, Yarkent, Gulca, Aksu gibi tarihi ve şimdiki Türk isimli şehirler, nüfusunun tabii olarak Türk olması, Çin'den uzakta ve kendine ait bir yer olması burasının ezelden beri Türk toprağı olduğunu göstermektedir. Çin Seddi M.Ö. III. yüzyılda yapılmıştır. Çin, Çin Seddi ile sınırlarını kendileri çizmiştir. Amacı kuzeydeki Hun saldırılarından korumaktı. Mete ile yapılan anlaşmada, Çin Seddi'nin kuzeyinin Hunlara, güneyinin Çin'e ait olduğu kabul edilmiştir. Bunun dışındaki yerlerde Mançurya, İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet'tin bulunması işgalciliğinin göstergesidir.

3- Doğu Türkistan, milli, dini, kültürel değerler bakımından Çin'e ait değildir. Çin, Doğu Türkistan'daki tarihi ve turistik her yere, kendi tarihi, dini, v.s.. kültürüne ait eserlerini yapıyor. Bu Çin'in "Buralar bana ait, işte tarihi eserlerim" deme çabasıdır. Çin abesle iştilal etmektedir. Astana, İdikut, Karakuça, Turfan, Hoten, Aksu, Gulca, Yarkent, Kaşgar, Urumçî gibi şehirler, en baştan adı ile bir Türk şehridir. Budizme ait dini eserler, mağaralar, Karez, tarımsal ekip biçme Türkle aittir. Türk dilinin yapısı, kutlu bilgiler, devlet adamlarına öğütler, destanlar, yazılı ilk Türk Edebiyatı bu topraklarda oluşmuştur. Doğu Türkistan'ın soylu Uygur halkı, Kızılderili değildir. Milattan öncesine ve sonrasına dayanan tarihi, milli, dini vs... bir kimlik kültürü vardır. Bu hiçbir zaman unutulamaz.

4- Doğu Türkistan'nın soylu Uygur halkının Çin'e ait olma, Çinli ile birlikte ortak yaşama azim ve kararı yoktur. İhtiyacı da yoktur. Yokluğuna, yoksulluğuna, kimsesizliğine, sahihsizliğine rağmen tarihten gelen milli gücü ile ayakta durmaktadır.

5- Çin, dev nüfusu ve ekonomisi ile Urumçî'yi yutmuş, eritmiş görünüyor. Kaşgar, Hoten, Aksu, Yarkent, Gulca gibi kentlere de sanayisi ile girerse, arkadan nüfus göçü geliyor. Otellerde, yollarda, fabrikalarda, resmi dairelerde, askerlikte, önemli noktalarda, Çinliler çalışıyor. Sonra ne olur? Bilemiyorum. Çin'in ekonomi ve nüfusundan korkuyorum. Asya ve Avrupa kıtasının büyük bölümünü ele geçiren Moğollar, çoğunluk nü-

fus içinde eriyip, yok oldular. Amerika'daki Kızılderililer, göç eden Avrupalılar tarafından söğürülmüş, eritilmiş, yok olmuş durumdadır. Burada da böyle olabilir mi? Korkuyorum.

6- Çin'de üretilen madenlerin %80'i, petrolün tamamı Doğu Türkistan'dan çıkıyor. Tarım Vadisi, Turfan Ovası dünyanın en verimli ovalarından. Bu Türk yurdunda ne üretileceğine, ne üretilmeyeceğine Çin karar veriyor. Yeraltı ve yerüstü tüm servete konuyor.

7- Çin, Doğu Türkistan'ın uçsuz bucaksız ovalarında nükleer enerji denemeleri yapıyor. Toprak verimsizleşiyor, üzerindeki bitki, hayvan, kuş ve insan nesli tehlikeye giriyor.

8- Doğu Türkistan'ın resmi dili Çince ve ikinci olarak ta Uygurca'dır. Çince'nin kendi alfabesi vardır. Uygurca ise Arap alfabesi ile yazılmaktadır. Yani eğitim öğretim Arap alfabesi ile yapılır. Çince eğitim öğretim görmeyenin ilerleme, yükselme olasılığı hiç yoktur. Uygur Türkleri ise Çince eğitim öğretim görmüyorlar. Çin ile ilgili her şeye karşılar. Öte yandan Arapça ise onlara bir şey vermiyor. Dünyadan habersizler Hangi Arap ülkesinin, hangi Arapça basın ve yayını Uygur Türklerini bilgilendirecek, bilinçlendirecek? Suudi Arabistan mı, Libya mı, Mısır mı, Suriye mi, Irak mı? Hangisinin yayını, milli bilinci ayağa kaldıracak, uyardırarak? Onun için Doğu Türkistan Sincan Özerk Bölgesinin resmi dilinin kesinlikle Latin Alfabesi ile olması gerekir. Böylece dünyadaki, tarihi, milli, dini, kültürel vs... tüm hareketlerden, gelişmelerden, değişimlerden haberleri olur. Türkiye'deki, Avrupa'daki ve Amerika'daki, Doğu Türkistan ile ilgili tüm yayınları takip edebilirler.

9- Doğu Türkistan halkının gözü, kulağı Türkiye'de. Oradan kaçan insanlar, Hindistan, Pakistan, Afganistan, İrandan sonra neden, binlerce kilometre aşarak, aç susuz, hastalanarak, ölümler Türkiye'ye geliyorlar? Neden oralara yerleşmiyorlar? Neden Polat Alemdar, Kurtlar Vadisi dizisi ile avunuyorlar? Neden "Kaşgar harap, Kaşgar harap, nede siz!" diye Türkiye'ye kahrediyorlar?

Bu tarihten gelen bir kardeşlik duygusudur. Onlara göre Türkiye, Türk Dünyasının bir sembolüdür, kible-sidir. Türkiye ile ağlayıp, Türkiye ile gülüyorlar.

10- Türk Oğuz Selçuklu Türkleri, 1071'den itibaren Bizans toprağı olan Anadolu'yu, kılıç, ulu cami, han, hamam ve medreselerle Türkiye yaparken, aynı tarihlerde Doğu Türkistan'da Kaşgar'da ulu, yüce bilge Kaşgarlı Mahmut, *Divanı Lügatit Türk* adlı eseri ile Türk'ün de bir dili, yazılışı, okunuşu, kuralları, geçmişi, efsaneleri, boyu, soyu soppu, tarihi vs... olduğunu öğretiyordu. *Yusuf Has Hacip*, yine aynı tarihlerde Ku-

adgu Bilig adlı eseri ile devlet yönetme, devlet adamı olma yollarını gösteriyordu. Bu nedenle Kaşgar, Türk adının geçtiği, Göktürk Kitabeleri'nden sonra ikinci kutsal mekandır.

11- Doğu Türkistan, şu anda Çin Devletine bağlı, Sincan Özerk Bölgesidir. Birleşmiş Milletler ve bu arada da Türkiye tarafından tanınmıştır. Çin'in ayrılmaz bir parçasıdır. Bir büyük, dört küçük yıldızdan oluşan Çin bayrağındaki dört küçük yıldızdan biridir. Büyük yıldız merkezi Çin, diğer küçük yıldızlar, Mançurya, İç Moğolistan ve Tibet'tir. Bir yıldızın kayması, Çin'in parçalanması demektir. Bu Çin'in kabul edemeyeceği bir durum olup, savaş sebebidir. Çin de bu konuda çok duyarlıdır. Ancak, birlikte yapılacak bir başkaldırı Çin'i parçalayabilir.

Çin çatlayacaktır. Bayrağındaki dört yıldız ayrılacaktır. Mançurya, İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet ayrılacaktır.

12- 05.07.2009 Urumçi olayları bir katliamdır, kıyımdır. Çin medyası dışında hiç kimse, gidip araştırma, soruşturma yapamamıştır. Çin yetkilileri ne bilgi verdiyse onunla yetinilmiştir. En ufak bir olayda Diyarbakır'a gelen Avrupalı milletvekilleri oralara gidip araştırma, soruşturma yapamadıkları gibi, gıkı bile çıkmamıştır. Hiç bir yabancı basın yayıncı gidip öz-gürce habercilik yapamamıştır.

13- Bu gidişle Çin çatlayacaktır. Bayrağından dört yıldız ayrılacaktır. Mançurya, İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet ayrılacaktır.

a- Çünkü insan hakları kavramı devletleri sarsmaktadır. Bu yeni bir savaş türü ve gücüdür. Türkiye en başta olmak üzere, Çin'in, Çinli olmayanlara uyguladığı baskıya karşı gelinmektedir. Ellerindeki bütün imkanlar kullanılmaktadır.. Yurtta sulh, cihanda sulh kuralı gevşetilecektir. Dünyada bu konudaki resmi ve resmi olmayan tüm kuruluşlar birlikte hareket etmektedirler veya böyle olacağı benziyor. Filistin'e, Tibet'e gösterilen duyarlık Doğu Türkistan'a da gösterilecektir.

b- Önümüzdeki yıllarda, ABD-Çin, Hindistan - Çin, Rusya-Çin veya Uzakdoğu kendi arasında savaşacak gibi görünüyor. Bu üretim ve pazarlama, dünyadan pay kapma savaşı olacaktır. İşte bu zamanda Doğu Türkistan, Tibet, Keşmir gibi ülkeler bağımsızlığına kavuşacaklardır.

İçimden geldiği gibi yazdığım bu yazı, gözyaşı ile ıslanan toprakların soylu insanları Uygur Türkleri'ne sunulur. 15.02.2010

Türkiye'nin Gururu "BÜYÜK ÖĞRENCİ PROJESİ"

■ Birol DOK*

Türkiye büyük bir tarihi mirasa ve sorumluluğa sahip bir ülkedir. Tarih boyunca geniş bir coğrafyada medeniyetler kurmuş, farklı topluluk ve kültürlerle etkileşim içinde olmuştur. Bugün tarihteki bu yaşananların izleri hala canlılığını sürdürmektedir. Soğuk savaştan sonraki dönemde bu canlılık dikkat çekecek şekilde artmıştır. Türkiye'nin önünde yeni bir pencere açılmıştır. Balkanlar'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan bölgelerde yaşayan Türk ve akraba toplulukların yüzü bize dönmüştür.

Dünyada söz sahibi olan ülkeler, dış dünyada olup bitenlere kayıtsız kalamazlar. Türkiye de tarihte oynadığı rol bakımından söz sahibi ülkeler arasındadır. Büyük ülke olmanın getirdiği sorumluluklar vardır. Yerine getirilmesi gereken roller vardır. Bunları içinde yaşadığınız şartlar bazen kendiliğinden zorlar. Soğuk savaştan sonraki dönemde ortaya çıkan manzara Türkiye'yi büyük devlet olarak oyuna katılmaya adeta zorlamıştır. Kendi sınırları dışında gelişmekte olan olaylara duyarsız kalamamıştır.

Dünyadaki büyük devletlerin kendi etki alanlarında yaptıkları barışçıl icraatların başında eğitim alanındaki işbirliği gelir. Büyük ülkelerin diğer topluluklarla iyi ilişkiler sürdürmek için kullandıkları en önemli yöntem burslu öğrenci okutmaktır. Bu aynı zamanda milletlerarası medeniyet yarışı, bilimsel ve kültürel alış verişle birlikte dışa açılma faaliyetidir. Türkiye hem bu anlamda hem de tarihî sorumlulukları çerçevesinde dost ve kardeş topluluklardan öğrenci getirerek onların Türkiye'de öğrenim görmelerini temin etmektedir.

Ülkemizin sınırları dışındaki Türk ve akraba topluluklarına ilgisi yeni başlamış değildir. Romanya'da Büyükelçi olarak 1931-1944 yılları arasında görev yapan Hamdullah Suphi Tanrıöver, Atatürk'ün direktifleriyle Türkiye'den seksen ilkökul öğretmenini bu bölgeye götürmüş; oradan da Türkiye'ye yüz öğrenci getirmiştir. O yıllarda Gagavuz Türklerinin yaşadığı bölge Romanya'ya bağlıydı. Yine Atatürk'ün direktifleriyle 1937 yılında başta Doğu Türkistan Vakfı Genel Başkanı Emekli Tuğgeneral Mehmet Rıza Bekin olmak üzere bir kısım öğrenci Afganistan

üzerinden Türkiye'ye getirilmiştir. Bu öğrencilerden gerek Gagavuz gerek Doğu Türkistan Türklerinden büyük bir kısmı çok önemli görevler ifa etmişlerdir.

Cumhuriyet zor şartla altında kurulmasına ve misak-ı milli sınırlarına çekilmek zorunda kalmasına rağmen, dünyadaki ortak kültür ve soy birliğine sahip topluluklara duyarsız kalmamıştır. Ülke şartlarına ve dünya konjonktürüne bağlı olarak çoğu zaman uzak durmak mecburiyetinde kalması bu konuda ilgisiz olduğunu göstermez. Zaten demir perdenin ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan yeni durumda hemen hareketlenme başlamıştır. Her alanda işbirliği yolları aranırken, hemen atılan adımlardan birisi "Büyük Öğrenci Projesi" olmuştur.

Büyük Öğrenci Projesi'nin Çıkış Noktası

Türk cumhuriyetleri ile Türk ve akraba toplulukları, uzun yıllar Türkiye'den ve birbirlerinden uzak, çeşitli baskı ve yabancılaştırma uygulamalarına maruz kalmışlardır. Bu süre içinde maddî ve manevî tahribata uğradılar. İletişim imkânlarından da mahrum kaldıkları için ortak değerler de zarar gördü.

Bahse konu olan Türk ülkeleri, tarihî dönüm noktası sayılan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin 1991 yılında dağılmasından sonra, yeni bir sürece girildi. Bu süreçte yeni şartlarla yeni imkân ve fırsatlar ortaya çıktı.

Millî istiklâline kavuşan bu ülkeler, kendi kaderlerini tayinle kendi istikbâllerini de kurma yoluna girdiler. Bu şartlarda kendi ayakları üzerinde durma çabasına giren Türk cumhuriyetleri ile Türk ve akraba toplulukları, birer millî devlet olmak için gereken içtimaî, iktisadî, kültürel ve eğitim sahalarında gerekli alt yapıdan mahrum bulunmaktaydılar.

Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve akraba topluluklarının başta eğitim olmak üzere birçok ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Türkiye'nin her sahada acilen yardım elini uzatması gerekiyordu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu şartları değerlendirerek üzerine düşen tarihî görevi yerine getirdi.

Büyük Öğrenci Projesi'nin Gayesi

Bu proje, Türkiye'nin kardeş ülke ve topluluklarla ortak değerlerimizi yenileyerek kaynaşmayı tesis etmek ve onlara her türlü desteği sağlaması amacıyla 1992 yılında başlatılmıştır. Dolayısıyla büyük hayati önemi haizdir.

Ayrıca stratejik öneme sahip olan bu faaliyet, özellikle başladığı tarihten itibaren Büyük Öğrenci Projesi'nin etki alanı genişleyerek yeni hedeflere yönelmiştir.

Bu proje, Türk cumhuriyetleri ile Türk ve akraba topluluklarının eğitim düzeylerini arttırmak, yetişmiş insan gücü ihtiyaçlarını karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu bir nesil yetiştirmek ve Türk dünyası ile kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak gibi amaçlar taşımaktadır. Türkiye'nin Türk dünyasına yönelik olarak yürüttüğü en büyük ve en önemli projelerinin başında gelmektedir.

Türkiye'de Halen Yürütülen Yabancı Uyruklu Öğrenci Getirme Projeleri

■ Devlet Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu'nun birlikte organizasyonu ile 2922 sayılı kanun çerçevesinde Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Öğrenci Getirme Projesi (Büyük Öğrenci Projesi).

■ Millî Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü koordinesinde yürütülen ve kültür anlaşmalarıyla kültürel değişim programları burslusu öğrenciler.

■ Diyanet İşleri Başkanlığı koordinesinde yürütülen Uluslararası İlahiyat Projesi'yle Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Müslüman topluluklarının bulunduğu ülkelerden ilahiyat fakültelerine getirilen burslu öğrenciler.

■ İslâm Kalkınma Bankası burslusu öğrenciler.

■ TÜBİTAK, TİKA ve diğer bazı kurum ve kuruluşların mahdut sayıdaki bursuyla okuyan öğrenciler.

Büyük Öğrenci Projesi Çerçevesinde Yapılan Çalışmalar

Projenin başladığı 1992-1993 öğretim yılında bu ülke ve topluluklardan 3000'i orta öğretim öğrencisi ve 7000'i yüksek öğrenim öğrencisi olmak üzere toplam 10.000 öğrenci devlet burslusu olarak ülkemize getirilmişlerdir.

Büyük Öğrenci Projesi'ne genel olarak bakıldığında, Türkiye, 1992-2008 yılları arasında 41.407 burs tahsis etmiştir.

Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Mart 2009 tarihi itibarıyla 5685 öğrenci ülkemizde devlet burslusu olarak lisans ve lisansüstü seviyede öğrenim görmektedir. Yine aynı tarih itibarıyla 8143 öğrenci lisans ve lisansüstü programlarından mezun olmuştur. Ayrıca, 1004 orta öğrenim öğrencisi de ortaokul veya liseden mezun olmuşlardır. 2009-2010 öğretim yılı için ise 1.500 kontenjan tahsis edilmiştir.

Büyük Öğrenci Projesi Kapsamındaki Ülke ve Toplulukların İlgisi

Projenin başlangıcından bugüne kadar, ilgili ülke ve toplulukların gitgide artan bilgilenmeyle orantılı olarak ilgileri de artmaktadır. Özellikle Kazakistan, Türkmenis-

tan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi kardeş ülkelerin ilgilerinin artmasıyla birlikte problemler daha kolay çözümlür hâle gelmiştir. Bu ilgi kendini, hem resmî çerçevede hem de kamuoyunda yükselen bir prestijde göstermiş hem de talep artmasına yol açmıştır. Şimdi bize düşen, bu seviyeye gelmiş başarılı bir projenin ufak tefek aksayan yönlerini bahane ederek moral bozmak değil; daha rasyonel projelerle desteklemektir. Gerek sivil toplum kuruluşları gerekse medya, bu noktada yeniden düşünmelidir.

Büyük Öğrenci Projesi'nin Kapsamı

Büyük Öğrenci Projesi kontenjanları 57 ülke ve topluluğu kapsamaktadır. Bu çerçevede, Belarus, Bulgaristan, Kosova, Moldova, Gagavuz Yeri, Romanya, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Litvanya, Ukrayna, Kırım, Makedonya, Sancak, Batı Trakya, Hırvatistan, Karadağ, Polonya, Moğolistan, Tacikistan, Tataristan, Kabartay-Balkar, Karay-Çerkez, Çuvaşistan, Başkurdistan, Saha (Yakut), Dağıstan, Kalmukya, Tuva, Altay, Adıgey, Buryat, Gürcistan, Afganistan, Irak'ı sayabiliriz.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilgili Devlet Bakanlığı'na bağlı olarak 21 ilde "Mahallî heyetler" faaliyet göstermektedir. Mahallî heyetler, düzenli bir şekilde iki ayda bir raporlarını Bakanlığa iletmektedirler. Devlet Bakanlığı, bir vali yardımcısı başkanlığında oluşan mahallî heyetlerle sürekli irtibat halinde bulunmaktadır. Büyük Öğrenci Projesi kapsamındaki bütün problemlerin çözümü için çaba sarf edilmektedir.

Türkiye'nin yıllardan beri büyük bir fedakârlıkla yürüttüğü bu proje, Devletimizin önemle üzerinde durduğu hedeflere ulaşmaya yöneliktir. 21 ilde yüksek öğrenim gören misafir öğrencilerimize hamiyetperver vatandaşlarımızın katkısı ise emsalsizdir.

Bu proje, öğrencilerimizin okudukları illerin valilikleri, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu ve Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu çalışanlarının fedakâr gayretleri neticesi bugünkü konumuna gelmiştir.

Bu tür sosyal projelerde önemli olan kemiyet değil keyfiyettir. Yani sayıdan ziyade kalite önemlidir. Mutlaka hedeflenen amaca varılıp varılamadığıdır. Bu açıdan bakıldığında bugün, başta Türk cumhuriyetleri olmak üzere söz konusu ülke ve topluluklar, kendi ayakları üzerinde durabilme noktasındadırlar. Bu kardeş ülkelerin eğitim alanındaki eksikliklerini bizim üniversitemizden mezun öğrenciler tamamlamışlardır. Her alanda yetişmiş insan gücü olarak Türkiye'mizden giden öğrenciler görevlendirilmiştir. Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirilmiş ve Türkiye ile Türk dünyası arasında kalıcı bir dostluk köprüsü oluşturulmuştur.

Dipnot

* Başbakanlık Müşaviri

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى

پەسىللىك ئىلمىي، مەدەنىي ژورنال

مۇندەرىجە

- 1.....ئالمىجان ئىنايەت.....تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستان
- 4.....خىتاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر ئېلىدە مائارىپنى خىتايلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلەتمەكتە.....
- 5.....تۈركىيىنىڭ "ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى".....بېرول دوڭ.....
- 8.....خەلىقئارالىق ئۇيغۇرلار ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى ئامېرىكىدا ئېچىلدى.....
- 9.....قەشقەر نابۇت قىلىنىشتىن بۇرۇن.....ئاكىفى ئەمرە.....
- 10....."خاتەنگرى ساداسى" شېئىر كۈنى.....
- 11.....شاۋگۈن ۋە قەسىدە ئۇيغۇرلارنى غەزەپلەندۈرگەن ئىككى نۇقتا.....
- 12.....دۇنيادا 5-ماي قانلىق ۋە قەسى قاتتىق ئەيىپلەندى.....
- 13.....دوستلار ئۇيغۇرلار خىتاينىڭ كالتىكىدە ئۆلۈۋاتىدۇ!.....
- 14.....سېكىرتار ۋاڭلۇچۈن بىلەن سېكىرتار ۋاڭ ياكى شاۋگۈن ۋە قەسىنى قانداق پىلانلىدى؟.....
- 15.....ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ تىنچلىق نامايىشى.....

ئېلان ۋە تارقىتىش مەسئۇلى: ئالمىجان قارلۇق
 مۇشتەرى ھەققى: تۈركىيىدە يىللىقى 20 لىرا، پارچە
 باھاسى: 5 لىرا. ياۋرۇپادا 20-25 ياۋرۇ ياكى 25 دوللار .
 بانكا ھېساب نومۇرى: ئاق بانكا يۈسۈپ پاشا شۆبىسى
 ئىستانبۇل 832-601 DHM
 پوچتا ھېساب چىكى نومۇرى: 1661110
 ئادرىس: شەرقىي تۈركىستان ۋە قەسى
 دەدە ئەپەندى كوچىسى 4-نومۇر سادرازام نەۋشەھىرلى
 دامات ئىبراھىم پاشا مەدرىسى 34470 شاھزادە بېشى
 فاتىخ ئىستانبۇل تۈركىيە
 تېلېفون: 86 07 519 - 67 46 519 212 90+
 فاكس: 88 09 519 212 90 +

info@dtv. org.tr

ژورنالدا بېسىلغان ماقالىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى يازغۇچىغا
 ئائىت. ژورنالدىكى ماقالە ۋە رەسىملەرنى مەنبەسى
 ئەسكەرتىلگەن ئاساستا قوللىنىشقا بولىدۇ.

شەرقىي تۈركىستان ئاۋازى
 سان: 71 يىل: 25
 69-70-2009
 بېسىلغان ۋاقتى: 2009-يىلى 12-ئاي
 قۇرغۇچى: ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتىكىن
 ئىمتىياز ئىگىسى: شەرقىي تۈركىستان ۋە قەسى رەئىسى
 مەھمەت رىزا بېكىن
 مەسئۇل مۇھەررىر: ھامىد كۆكتۈرۈك
 تەھرىر ھەيئەتلىرى:
 پروفىسسور دوكتور گۈلچىن چاندارلى ئوغلى
 پروفىسسور دوكتور ئابدۇلقادىر دونۇق
 پروفىسسور دوكتور سۇلتان مەھمۇت قەشقىرى
 پروفىسسور دوكتور ئەھمەت تاشاغىل
 پروفىسسور دوكتور سالى ئاينۇرال
 دوچەنت دوكتور تەمۇر كوچا ئوغلى
 ئابدۇللا قارىقاش
 ئابدۇخەبىر ئالى ئوغلى
 ئابدۇلخەمەت ئاۋشار

مەھمۇت قەشقەرى ۋە شەرقىي تۈركىستان

پروفىسسور ، دوكتور ئالمىجان ئىنايەت

سانالغان "تۈركى تىللار دىۋانى" ناملىق ئۇلۇغ ئەسىرىنى يازدى. مەھمۇد قەشقەرى بۇ خىل بىلىم كۈچىگە قانداق ساھىپ بولالدى؟ رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا مەھمۇد قەشقەرى 30 ياشلار مەزگىلىدە بۇۋىسى ئۇنىڭغا "سېنىڭ بۇ ئۆمرۈڭدە مۇتلەق ئوقۇشۇڭ كېرەك بولغان شۇنداق بىر تەڭداشسىز كىتاپ باركى ، ئۇ بولسىمۇ بىزنىڭ چەكسىز ، پايانسىز زىمىنىمىز ۋە بۇ زىمىندا ياشاۋاتقان ئۇلۇغ خەلقىمىزدۇر. ئاتىلىرىمىز: " ئۆزىنى بىلمىگەن ئۆزىگىنى بىلمەس " دەپ ئېيتقان. سەن پۈتۈن قەبىلە ئايماقلىرىمىزنى ، تاغ-دەريالىرىمىزنى ، ئورمان - يايلاقلىرىمىزنى ، شەھەر - قىشلاقلارنىمىزنى كېزىپ چىققىن. ئۇلارنى ئۈگەنگىن ۋە خەلقىمىزنى چۈشەنگىن " دىگەن ئىدى ① بۇ نۇقتىدىن بىز مەھمۇت قەشقەرىنىڭ بۇۋىسىنىڭمۇ بىر ئىلىم ئىگىسى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز. ئەسلىدە " بىلىملىك " ۋە " بىلىم ئىگىسى " بولماق تۈرك ھۆكۈمدارلىرىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىلىرىدىن بىرى ئىدى. تۈرك ھۆكۈمدارلىرىغا بېرىلگەن " بېلىگە قاغان " ئۇنۋانى بۇنىڭ مەھسۇلىدۇر.

مەھمۇد قەشقەرى بۇۋىسىنىڭ نەسەبىتى بويىچە تۈرك تۇپراقلىرىنى كېزىپ چىققان. ئوغۇز ، قارلۇق ، ياغما ، قىپچاق ، باسمىل ، ياباقۇ ، توخسى ، ئوغراق ، چارۇق ، قومۇق ، قىرغىز ، ئۇيغۇر قاتارلىق تۈرك قەبىلىلىرىنىڭ تارىخى ، تىلى ئۆرپ - ئادەتلىرى ، ياشاش ئۇسۇللىرى ، ئىسىملىرى ، مۇراسىملىرى ، ياشاش - ئىسىملىرى ، يەرلىرى ، تاغ ، دەريا ، كۆل ، يايلاقلىرىنى ، شۇنداقلا خەلقلەرنىڭ ئېتىقادى ، ئىجتىمائى ، ئىقتىسادى ، ھەربىي مۇناسىۋەتلىرى ، ئىلمى ۋە پەلسەپە پىۋى چۈشەنچىلىرى ، ناخشا ، شېئىر ، داستان ، ماقال - تەمسىل ۋە ئىدىئوملىرىنى توپلاپ ، تۈرگە ئايرىپ ، بۈگۈنكى تۈرك دۇنياسى ئۇقۇمىنىڭ ئاساسىنى سالغانىدى.

مەھمۇد قەشقەرى بۇلار بىلەنلا توختاپ قالماستىن تۈركلەرنى ۋە تۈرك دۇنياسىنى ئەرەپلەرگە تونۇتۇش ، ئەرەپلەرنىڭ تۈركچە ئۆگىنىشىگە تۈرتكە بولۇش ئۈچۈن "تۈركى تىللار دىۋانى" ناملىق ئەسىرىنى ئايپاسلار خەلىپىسىگە تەقدىم قىلغانىدى. مەھمۇد قەشقەرى باغداتتا قازانغان شۆھرىتى ۋە ئىنايىتى بىلەن راھەت - پاراغەتتە ياشىيالايتتى. ② ئەمما ۋەتەن سۆيگۈسى ، مىللەت مۇھەببىتى ئۇنىڭ باغداتتا

شەرقىي تۈركىستان-تۈرك دۇنياسىنىڭ ئۇلۇغ تۇپرىقىدۇر. بۇ تۇپراق تۈرك مەدەنىيىتىگە تەڭداشسىز ئۇلۇغ زاتلارنى ئاتا قىلغان. مەھمۇد قەشقەرى ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ، ئەلىشىر نەۋائى ، خوجا ئەخمەت يەسەۋى قاتارلىق تۈرك بۈيۈكلىرى بۇ تۇپراقتا ياشىغان. بۇ تۇپراقلار تارىخى ، تىلى ، دىنى ، ئەدەبىياتى ، مۇزىكىسى ۋە سەنئەتلىرى بىلەن تۈرك مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكى ۋە ئوچىقى سانالغان ھەم سانىلىپ كەلمەكتە.

مەھمۇد قەشقەرى مانا مۇشۇ تۇپراقلاردا تۇغۇلغان ، مۇشۇ تۇپراقلاردا ياشىغان ، ھازىرمۇ مانا مۇشۇ تۇپراقلاردا ياتماقتا. ئەپسۇس بۇ تۇپراق 1949-يىلىدىن ئېتىبارەن خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ ئىشغالى ئاستىدا ياتماقتا.

تۈرك دۇنياسى ئۇقۇمىنىڭ ئاساسىنى ياراتقان مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە مازىرىنىڭمۇ ئاسارەت ئاستىدا قېلىشى كىشىنى ھەقىقەتەن ئېچىندۇرىدۇ.

تۈركىيە ، ئوتتۇرا ئاسىيا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ھەتتا ياپونىيىدىمۇ مەھمۇد قەشقەرى تۇغۇلغانلىقىنىڭ 1000 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن تۈرلۈك خاتىرىلەش پائالىيەتلىرى ۋە تەتقىقات يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈلۈۋاتقان بۇ قۇتلۇق يىلدا ، بۇ ئۇلۇغ بوۋىمىزنىڭ ئانا ۋەتىنىدە ، مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەن بۇ خاسىيەتلىك تۇپراقتا بۇ زات بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھەر قانداق خاتىرىلەش پائالىيەتلىرىنىڭ ئۆتكۈزۈلۈشىگە رۇخسەت بېرىلمىگەن . بۇ ئەھۋالدىن تۈركىيە شۇنداقلا پۈتۈن تۈرك دۇنياسى نومۇس ۋە ھاقارەت ھېس قىلىشى كېرەك. بىز تۇغۇلغانلىقىمىزنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەۋاتقان مۇشۇ مۇبارەك كۈنلەردە مۇبارەك زاتنىڭ مازىرىدا تۇتقۇن قىلىنغان روھىنىڭ نەقەدەر قىيىنلىۋاتقانلىقىنى پەرەز قىلماق تەس ئەمەس.

مەھمۇد قەشقەرىنىڭ بىر چۈشى بار ئىدى. ئۇ بولسىمۇ تۈرك دۇنياسى ۋە دۇنيا تۈرك ھاكىمىيىتى ئىدى. بۇ ئۇلۇغ زات بۇ ئارزۇسى ئۈچۈن شاھزادىلىقتىن ، خان ئوردىسىدىن ۋاز كەچتى. پۈتۈن تۈرك مەملىكەتلىرىنى بىر مۇجر كەزدى ، كۆردى ، پۈتۈن تۈرك مەدەنىيىتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك ماتىرىياللارنى توپلىدى. 15 يىل سۈرگەن تەتقىقاتلىرى نەتىجىسىدە تۈرك مەدەنىيىتى ئۈچۈن تۈگىمەس بىر خەزىنە

ۋەدىسىدە تۇرۇش ، ماختانماسلىق ، ساداقەتمەن ، باتۇرلۇق . مەرتلىك قاتارلىق ماختىنىشقا تېگىشلىك سانسىز ئېسىل خىسلەتلەر تەڭرىنىڭ شاپائىتى بىلەن تۈركلەردە ئىپادىلەنگەن .

④

مانا بۇ جۈملىلەر مەھمۇد قەشقەرنىڭ "تۈرك دۇنيا ھاكىمىيىتى" ئىدىيىسىنى ناھايىتى ئوچۇق بىر شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويغانلىقىنى كۆرسەتمەكتە . نەسلى "ئوخۇرخان"غا ئۇلىشىدىغان "تۈرك دۇنيا ھاكىمىيىتى" پىكىرى مەھمۇد قەشقەرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان بولسا ، ئوسمانلى ئىمپېرىيىسى تەرىپىدىن رىئاللىققا ئايلانغانىدى . مەھمۇد قەشقەرى تۈركلىكى بىلەن پەخىرلىنەتتى ، تۈركلەرنى كۆكلەرگە كۆتۈرەتتى . مانا بۇلار ھەقىقىي تۈركلۈك تۇيغۇسى ، مىللىي ئاڭ ۋە مىللىي كىملىك تۇيغۇسى ئىدى .

مەھمۇد قەشقەرى ۋە تۈركىي تىللار دىۋانى شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇرلىرى ئۈچۈن چەكسىز غۇرۇر ۋە مىللىي تۇيغۇدىن دېرەك بېرەتتى . ئۇيغۇر تۈركلىرى مەھمۇد قەشقەرنى ئەسلا ئۇنتۇمىغانىدى . "تۈركىي تىللار دىۋانى" ناملىق ئەسەر تېپىلماستىن بۇرۇنمۇ ئۇيغۇر تۈركلىرى بۇ ئۇلۇغ ئالىمنى خاتىرىلەشنى داۋام ئەتكەنىدى . 1791-يىلى يېزىلغان "تەزكىرەئى ھەزرىتى موللام" ناملىق ئەسەرنىڭ تېپىلىشى ، شۇنداقلا مەھمۇد قەشقەرى توغرىسىدا كۆپلىگەن ئەپسانىلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ، مۇھەممەت سادىق قەشقەرنىڭ (1725-1849) "مەسنەۋى شەرق" ناملىق كىتابىنى 1836-1837-يىللىرىدا قەشقەرنىڭ ئوپال يېزىسىدىن تېپىلغان "ھەزرىتى موللام" مەھمۇت قەشقەرى (نىڭ مازىرىغا يېغىشلىشى بۇنىڭ ئىسپاتى ئىدى . تۈركىي تىللار دىۋانى ئوتتۇرىغا چىققاندىن باشلاپ ئۇيغۇر زىيالىيلىرى بۇ كىتابنى قوللىدىن چۈشۈرۈمگەندى . مەسىلەن ، ئابدۇقادىر داموللامنىڭ (1862-1924) ساقلىغان كىتابلىرى ئىچىدە تۈركىي تىللار دىۋانىنىڭ 1915-1917-يىللىرىدا رىپات كىلىسلى تەرىپىدىن چىقىرىلغان نەشرى بار ئىدى . 1945-1949-يىللىرى ئارىسىدا ئۈرۈمچىدە "قۇتاتغۇ بىلىگ" بىلەن بىرلىكتە "تۈركىي تىللار دىۋانى" نىڭ بېسىم ئاتالاي تەرىپىدىن تۈركىيە تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىنغان ۋە 1939-1941 ئارىسىدا نەشر قىلىنغان نۇسخىسى تېپىلغانىدى . ئۇيغۇر زىيالىيلىرى شۇ ۋاقىتتىن باشلاپلا تۈركىي تىللار دىۋانىنى ئۇيغۇر تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلغانىدى . 1930-يىللاردا قۇتلۇق شەۋقى ئەپەندى

بۇ راھەت - پاراغا تەلەر ئىچىدە قېلىشىغا يول قويمىغانىدى . بۇ ئۇلۇغ زات قەشقەرگە قايتقاندىمۇ خان سارىيىدا قالماي بولۇپ ئوپال يېزىسىدا "مەدرەسەئى ماھمۇدىيە" نامىدا بىر مەدرىسە قۇرۇپ ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر مائارىپ ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان . خەلق تەرىپىدىن "ھەزرىتى موللام" دەپ ئاتالغانىدى . مەھمۇد قەشقەرى يەنە ئۆز زامانىسىدا مىللەت مۇھەببىتى تولۇپ تاشقان ۋە تەنپەزۋەر ۋە مىللەتپەرۋەر بولۇپ تۈرك مىللىتىنى ھەر قانداق مىللەتتىن ئۈستۈن ئورۇندا تۇرىدىغان سان-ساناقسىز گۈزەل پەزىلەتلەرگە ئىگە مىللەت دەپ قارايتتى ۋە تۈرك مىللىتىنىڭ دۇنياغا ھاكىم مىللەت بولۇشى كېرەكلىكىنى شۇ سۆزلىرى بىلەن ناھايىتى ئوچۇق بىر شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويغانىدى : "تەڭرىنىڭ دۆلەت قۇياشنى تۈرك دۇنياسىغا بەخش ئەتكەنلىكى ۋە پۈتۈن تۈرك سەلتەنىتىنىڭ ئۈستىدە ھارارىتىنى كۈچەيتكەنلىكى ۋە دۆلەت قۇياشنى تۈرك سەلتەنىتىنىڭ ئۈستىدە تۇرغۇزغانلىقىنى كۆردۈم . تەڭرى بۇلارغا تۈرك نامىنى بەردى ۋە ئۇلارنى يەر يۈزىگە سۇلتان قىلدى . زامانىمىزنىڭ ھۆكۈمدارلىرىنى (خاقانلىرىنى) ئۇلاردىن قىلدى . دۇنيا خەلقىگە ھۆكۈمدارلىق قىلىش ھوقۇقىنى بۇلارغا مەنسۇپ قىلدى . ئۇلارنى ھەممىدىن ئۈستۈن قىلدى ۋە ھەممىدە ھەقلىق قىلدى . ئۇلار بىلەن بىللە بولغانلارنى ئەزىز قىلدى . ئۇلارغا بېقىنغانلارنى ئۇلارنىڭ شاراپىتىدە تىلەكلىرىگە يەتكۈزدى . بەزىلەرنى ئەسكىلىكتىن ، پەسلىكتىن ساقلىدى . تۈركلەرگە ئەگىشىش بەزىلەرگە ئوقلارغا يەم بولۇشتىن ساقلىنىشتىكى قالغان بولدى . ئۇلارغا دەردلىرىنى ئۇقتۇرماق ۋە تۈركلەرنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن تۈركچە سۆزلەشمەكتىن باشقا يول يوق ئىدى . كىمكى ئۆزىنىڭ قەبىلىسىدىن ئايرىلىپ تۈركلەرگە بېقىنسا ھەر تۈرلۈك قورقۇنچىلاردىن قۇتۇلار . بۇلار بىلەن بىرلىكتە باشقىلارمۇ ئۇلارغا بېقىنسا بولىدۇ" . ⑤ ئۇلۇغ تەڭرى "مېنىڭ بىر قوشۇنۇم بار . بۇ قوشۇنۇمغا تۈرك ئىسمىنى بەردىم . ئۇلارنى شەرققە يەرلەشتۈردۈم . كىم غەزەپىمنى قوزغىسا بۇ قوشۇنۇمنى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يەتكۈزدۈم" دېگەن . مانا بۇ تۈركلەرگە نىسبەتەن پۈتۈن ئىنسانلاردىن ئۈستۈنلۈكنىڭ بەلگىسىدۇر . چۈنكى تەڭرى ئۇلارغا ئىسمىنى ئۆزى قويغان ، ئۇلارنى يەر يۈزىنىڭ ئەڭ ئېگىز يەرلىرىدە ، ھاۋاسى ئەڭ ساپ يەرلەردە يەرلەشتۈرگەن ۋە ئۇلارنى "قوشۇنۇم" دەپ ئاتىغان . بۇنىڭ بىلەن بىرگە تۈركلەردە گۈزەللىك ، ئۇلۇغلارغا بولغان ھۆرمەت ،

قەشقەرى يىلى " قىلىپ ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ خىتاي ھۆكۈمىتى ھەرقانداق تەبىرىكلەش پائالىيەتلىرىگە رۇخسەت قىلمىدى. مەلۇماتلارغا قارىغاندا تۈرك تىل كومىتېتىدىكى بىر ھەيئەتنىڭ 11-ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ مازىرىغا بېرىش تەلىمى " بۇ ۋاقىتلاردا قەشقەردە يەر تەۋرەش يۈز بېرىدۇ " دىگەندەك ئورۇنسىز بىر باھانە بىلەن رەت قىلىنغان. بۇ ھالىمىز بىزنى ئېچىندۇرماقتا. بۇ ئەھۋال داۋاملىشىۋاتقان زامانلاردا بىزنىڭ بۇ بۈيۈك زاتنىڭ مازىرىغا بېرىشقا يۈزىمىز قىزىرىدۇ!

مەھمۇد قەشقەرى تۈركلۈكنىڭ تۈرك دۇنياسىنىڭ ئورتاق جەۋھىرىدۇر. تۈركلۈك ۋە تۈرك دۇنياسى بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ ئارزۇ-ئارمانلىرى ئەتراپىغا بىرلىشىشى ، ئەڭ ئالدى بىلەن ئايرىمچىلىققا خاتىمە بېرىپ ، ئورتاق ئالاقە تىلى ، ئورتاق ئېلىپبەگە ئىگە بولۇشى ، تۈرك دۇنياسى بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشى لازىم. ئەڭ مۇھىمى مەھمۇد قەشقەرى بىلەن پەخىرلىنىدىغان ، بۇ بۈيۈك زات بىلەن غۇرۇر تۇيىدىغان ھەر بىر تۈرك نەسلى بۇ بۈيۈك زاتنىڭ ۋەتىنى ۋە مازارىنىڭ ئاسارەت ئاستىدىن قوتۇلۇشى ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشى كېرەك. ماتىرىياللار:

1. ئالمىجان ئىنايەت " مەھمۇد قەشقەرى توغرىسىدىكى ئەپسانىلەر ھەققىدە " تۈرك دۇنياسى تەتقىقاتلىرى ژورنىلى بورنوۋا - ئىزمىر 2-۷

2. مەھمۇر قەشقەرىنىڭ باغداققا كېتىشىنىڭ ھەقىقىي سەۋەبى: مەھمۇت قەشقەرىنىڭ بۇۋىسى يۈسۈپ قادىرخانىنىڭ سۇلايمان ۋە مۇھەممەت بۇغراخان ئىسسىملىك ئىككى ئوغلى بولۇپ ، بۇ ئىككى قېرىنداش ئوتتۇرىسىدا 1056-1057-يىللىرىدا ئىختىلاپ كۆرۈلگەن. سۇلايمان ئارىسلانخان ئەسىرىگە چۈشكەندىن كېيىن كىچىك قېرىندىشى مۇھەممەت بۇغراخان قاراخانلارنىڭ تەختىگە چىقىدۇ ۋە 15 ئايدىن كېيىن تەختنى ئوغلى ھۈسەيىنگە ئۆتۈنۈپ بەرمەكچى بولىدۇ. تەخت ئۆتۈنۈپ بېرىش مۇراسىمىدا مۇھەممەت بۇغراخاننىڭ كىچىك خانىشى ئۆزىنىڭ ئوغلى ئىبراھىم خاننى تەختكە ئولتۇرغۇزۇش نىيىتىدە مۇھەممەت بۇغراخان ۋە ھۈسەيىننى زەھەرلەپ ئۆلتۈرىدۇ. سۇلايمان ئارىسلانخانمۇ بوغۇپ ئۆلتۈرىلىدۇ. ئىبراھىم تەختكە چىققاندىن كېيىن مەھمۇد قەشقەرى قەشقەرنى تەرك ئېتىشقا مەجبۇر بولىدۇ.

بىلەن مەمتېلى تەۋپىق ئەپەندى بىرلىكتە تۈركى تىللار دىۋانىنىڭ تەرجىمىسىگە كىرىشكەن بولسىمۇ 1937-يىلىدا بۇ ئىككى زات خىتاي جاللىتى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. بۇنىڭدىن كېيىن ئىسمائىل داموللام 1946-يىلىدا تۈركى تىللار دىۋانىنىڭ بىر تومىنى ئۇيغۇر تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلغان. 1951-1952-يىللىرى ئارىسىدا ئەخمەت زىيائى ئەپەندى تۈرك تىللار دىۋانىنى تۈركىيە تۈركچىسىدىن ئۇيغۇر تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلغانىدى. 1960-يىللىرىدا ئۇيغۇر سايرامى ئەپەندىمۇ كىتابنىڭ تەرجىمىسىنى ئىشلىگەنىدى. ئەپسۇس بۇ كىتابلار ماۋزېدوڭنىڭ 1966-يىلىدىن ئېتىبارەن باشلاتقان " مەدەنىيەت ئىنقىلابى " نەتىجىسىدە " قازا كىتاب " لار تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلۈپ پۈتۈنلەي يوقىتىلغانىدى. خىتاي كوممۇنىستلىرى شەرقىي تۈركىستان تۈرك مەدەنىيىتىنى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراتقاندى ۋە بۇ تۇپراقلاردا تۈركلۈك ئېگىنى ، تۈركلۈك كىملىكىنى يوق قىلىش ئۈچۈن قوللىرىدىن كەلگەن ۋەھشىيلىكلەرنى قىلىشتىن ۋاز كەچمىگەنىدى. 1980-1984-يىللىرى تۈركى تىللار دىۋانى ئۇيغۇرچە نەشر قىلىنغاندىن كېيىن كىتاب ۋە مەھمۇد قەشقەرى ھەققىدە تەتقىقاتلار ئېلىپ بېرىلىشقا باشلىغان بولۇپ بۈگۈنگە قەدەر 500 پارچىدىن ئارتۇق ماقالە ئېلان قىلىندى. " تۈركى تىللار دىۋانى " دەرسلىك كىتابلارغا ۋە ئۈنۈپرسىتىپلارغا كىردى. ئۈنۈپرسىتىپلاردا دوكتورلۇق ۋە ماگىستىرلىق دىسسىپلىناتىسىيە ماقالىلىرى قاتارىدا تەتقىقاتلارغا كىرگۈزۈلدى. مەھمۇت قەشقەرى توغرىسىدا يېزىلغان تارىخى رومانلارمۇ مەيدانغا چىقتى. 1982-1983-يىللىرىدا مەھمۇد قەشقەرىنىڭ قەبرىسى مرسۇلتان ئوسمانوۋ ۋە ئىبراھىم مۇتتى تەرىپىدىن ئېنىقلانغاندىن كېيىن ئۇيغۇر تۈركلىرى تەرىپىدىن مازار ھالىتىگە كەلتۈرۈلگەن بۇ قەبرىگاھ مېڭلىغان كىشىلەرنى كېلىپ زىيارەت قىلىشقا جەلپ قىلغانىدى. 50 بۈگۈنكى كۈندە بۇ مازارلىق قەشقەرگە 36 كىلومېتىر كېلىدىغان ئوپال ناھىيىسىنىڭ ئازىخ يېزىسىغا يېقىن بىر تاغنىڭ باغرىدىكى " ئازىخ بۇلاق " دېگەن يەرگە جايلاشقان. مەھمۇد قەشقەرى پەقەت " تۈركى تىللار دىۋانى " ناملىق ئەسىرى بىلەنلا ئەمەس بەلكى بۇ مازار بىلەنمۇ ئۇيغۇر ياشلىرىغا تارىخى ئاڭ ، مىللىي كىملىك ۋە مىللىي تۇيغۇ ئويغىتىش رولىنى ئويناپ كەلمەكتە. بۇ ئەھۋال خىتاي كوممۇنىستلىرىنى شۇنچىلىك قورقۇتتىكى ، 2008-يىلى ب د ت تەرىپىدىن " مەھمۇت

ختاينىڭ "قوش تىللىق مائارىپ" نامىدىكى مائارىپنى خىتايلاشتۇرۇش سىياسىتىنى ئۇيغۇر ئېلىدە تېزلەشتۈرۈش ، خىتائىنىڭ ئۇيغۇر تىلىنى مائارىپ ساھەسىدىن سىقىپ چىقىرىش ئۈچۈن قوللىنىۋاتقان ۋاسىتىسى ئىكەنلىكىنى ، بۇ سىياسەتنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنىڭ ئەمەلىيەتتە ئۇيغۇر ئەۋلادلىرىنى ئانا تىل مائارىپىدىن ئايرىۋېتىش ۋە ئاخىرقى ھېسابتا ئۇيغۇر تىلىنى مائارىپ ساھەسىدىن سىقىپ چىقىرىش ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ ئۆتتى .

تۈركىيە خىتائىنىڭ ئۇيغۇرلارنى باستۇرغانلىقىنى يەنە تەنقىد قىلدى

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

تۈركىيە پەيشەنبە كۈنى ئۈرۈمچىدىكى قىرغىنچىلىقلار سەۋەبى خىتاي دائىرىلىرىگە قاراتقان تەنقىدى كۈچەيتتى . تۈركىيەنىڭ مۇئاۋىن باش مىنىستىرى بۆلەنت ئارنىچ پەيشەنبە كۈنى خىتاي دائىرىلىرىنىڭ قىرغىنچىلىقتىكى ھەرىكىتىنى تەنقىدلىدى ، خىتاي ئارمىيىسىنىڭ ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا ئۇيغۇرلارنى قوغلاپ يۈرۈپ ئۆلتۈرگەنلىكىنى بىلدۈردى . بۆلەنت ئارنىچ خىتائىنىڭ ئىقتىسادى ۋە دۇنياۋى تەسىرىنى قوللىنىپ ، ئۈرۈمچىدىكى قىرغىنچىلىقنى يۈشۈرماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئىلگىرى سۈردى . تۈركىيە ھۆكۈمىتى چارشەنبە كۈنى ئۇيغۇرلارغا قارشى ئېلىپ بېرىۋاتقان قىرغىننى كۆرمەسكە سالالمايدىغانلىقىنى ئېلان قىلغانىدى .

تۈركىيە باش مىنىستىرى رەجەپ تايىپ ئەردوغان ئۈرۈمچىدىكى قىرغىنچىلىقنى 8 دۆلەت رەھبىرىنىڭ ئالدىغا قويدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن . ئۇ يەنە ، ئەگەر دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى رەئىسى رابىيە قادىر خانىم تۈركىيەگە كىرىش ۋەزىسى بېرىشنى ئىلتىماس قىلسا ئۇنىڭغا ۋىزا بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى .

3-تۈركى تىللار دىۋانى تەرجىمە قىلغۇچى: بەسىم ئاتالاي ، تۈرك تىل كومىتېتى نەشرى . ئەنقەرە باسقۇسى c.1.45 . "تۈركى تىللار دىۋانى" 3-4، 1998 s .
4. كېرەكلىك مەلۇماتلار ئۈچۈن تۈرك تىللىرى تەتقىقاتى ئىستانبۇل 207 14، 2004 s-c .

ختاي ھۆكۈمىتى ئۇيغۇر ئېلىدە مائارىپنى خىتايلاشتۇرۇش قەدىمىنى تېزلەتمەكتە

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

ختايدا چىقىدىغان "مائارىپ گېزىتى" نىڭ 5-ئاينىڭ 18-كۈنىدىكى خەۋىرىدە ئاشكارىلىنىشىچە ، ھۆكۈمەت ئۇيغۇر ئېلىدىكى 16 ئوبلاست ، ۋىلايەتكە تارقىتىلغان 185 ئوقۇتۇش نۇقتىسىدا "يىراق مۇساپىلىق قوش تىللىق ئوقۇتۇش مەركىزى" نى قۇرغان بولۇپ ، بۇ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىغا بىرلا ۋاقىتتا ئەدەبىيات ، ماتېماتىكا ، فىزىكا ، خېمىيە ، كومپيوتېر بىلىملىرى دەرسلىرىنى ئىنتېرنېت ئارقىلىق خىتايچە ئاڭلاشنى يولغا قويغان .

ختاي ھۆكۈمىتى 2006-يىلى 8-ئاينىڭ 23-كۈنى "ئۇيغۇر ئاپتونۇم رايونلۇق پارتكوم ۋە ھۆكۈمەتنىڭ قوش تىللىق مائارىپ خىزمىتىنى كۈچەيتىش" قارارىنى ئېلان قىلغاندىن بۇيان دەسلەپكى قەدەمدە يەسلى مائارىپنى قوش تىللاشتۇرۇشنى خىتائىنىڭ 11-بەش يىللىق پىلانغا كىرگۈزگەن بولۇپ ، خىتاي ھۆكۈمىتى 2010-يىلىغا قەدەر قەشقەر ، خوتەن ، ئاقسۇنى ئۆز ئىچىگە ئالغان جەنۇبىي ئۇيغۇر ئېلىنى ئاساس قىلىپ يەتتە ۋىلايەت ، ئوبلاست ۋە 56 ناھىيەدە 268 مىڭ ئاز سانلىق مىللەت بالىلىرىنىڭ ئاڭ تەربىيىسىنى قوش تىل مائارىپىدا يەنى خىتاي تىلىدا ئېلىپ بېرىشنى پىلانلىغان !
ئامېرىكىدىكى ئۇيغۇر زىيالىيسى دوكتور قاھار بارات ئەپەندى بۇ مەسىلىگە قارىتا ئۆز كۆز قارىشىنى بايان قىلىپ ، نۆۋەتتە ئۇيغۇر ئېلىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا يولغا قويۇۋاتقان "باھار گۈلدۈرمامسى" دەپ نام ئالغان يىراق مۇساپىلىق ئىنتېرنېت ئارقىلىق ئوقۇتۇش پائالىيىتىنى خىتائىنىڭ 11-بەش يىللىق پىلاندىكى ئۇيغۇر ئېلىدە مائارىپنى خىتايلاشتۇرۇش پىلانىنىڭ ئەمەلىيەتتە ئىجرا قىلىنىۋاتقانلىقىنىڭ بىر ئىپادىسى بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ،

تۈركىيەنىڭ "ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى"

بىرول دوک

تۈركىيەمۇ بۇ نۇقتىنى ۋە تارىخى مەسئۇلىيىتىنى چىقىش نۇقتىسى قىلغان ھالدا دوست ۋە قېرىنداش مىللەتلەردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق ئۇلارنى تۈركىيەدە ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلماقتا.

تۈركىيەنىڭ دۆلەت چىگرىسى سىرتىدىكى تۈرك ۋە قېرىنداش مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋىتى يېڭى باشلانغان مۇناسىۋەتلەردىن ئەمەس. رومىنىيەدە 1933-1944 يىللىرى ئارىسىدا ئەلچىلىك ۋەزىپىسى ئۆتىگەن ھەمدۇللاھ سۈبھى تەڭرىتۆۋەر مۇستاپا كامال ئاتا تۈركىيە تەستىقى بويىچە 80 نەپەر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسىنى رۇمىنىيەگە ئەۋەتكەن. شۇنداقلا رومىنىيىدىن تۈركىيەگە 100 نەپەر ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىپ ئوقۇتقانىدى. ئۇ يىللاردا گاگاۋۇز تۈركلىرى ياشايدىغان رايونلار رومىنىيەگە تەۋە ئىدى. 1937-يىلى يەنە ئاتا تۈركىيە تەستىقى بىلەن ھازىرقى شەرقىي تۈركىستان ۋە قىسپ رەئىسى گېنېرال مەھمەت رىزا بەكىن باشچىلىقىدىكى بىر قىسىم ئوقۇغۇچىلارنى ئافغانىستان ئارقىلىق تۈركىيەگە ئەكىلىپ ئوقۇتقانىدى. تارىختا تۈركىيە ئوقۇتقان ئوقۇغۇچىلاردىن مەيلى گاگاۋۇز تۈركلىرى بولسۇن، مەيلى شەرقىي تۈركىستان ئۇيغۇر تۈركلىرى بولسۇن كۆپ قىسىمى ناھايىتى مۇھىم خىزمەتلەرنى ئۆتىگەنىدى.

جۈمھۇرىيىتىمىز تارىختا ناھايىتى قىيىن شارائىتلار ئاستىدا قالغان ۋاقىتلاردىمۇ ئورتاق مەدەنىيەتكە ئىگە قېرىنداش مىللەتلەرگە يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىپ كەلگەن بولۇپ، بەزى تارىخىي دەۋرلەردە شەرت-شارائىتلار تۈپەيلىدىن بۇ قېرىنداشلىرىغا يېقىندىن ياردەم بېرەلمەي قېلىشى ھەرگىزمۇ دۆلىتىمىزنىڭ بۇ مەسىلىگە سەل قارىغىنىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. دۆلىتىمىز بۇ مەسىلىلەرنى سوغۇق مۇناسىۋەتلەردىن كېيىن مەيدانغا كەلگەن يېڭى ۋەزىيەتتە قايتىدىن قولغا ئالغان بولۇپ، ھەر قايسى ساھەلەردىكى ھەمكارلىقلار ئارىسىدا ئەڭ تېز بېسىلغان قەدەم يەنىلا "ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى" ئىدى.

تۈركىيە بۈيۈك تارىخى مىراسلارغا ئىگە ۋە نۇرغۇن مەسئۇلىيەتلەرنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان بىر دۆلەتتۇر. تۈركىيە تارىختىن بېرى كەڭرى بىر جۇغراپىيەلىك شارائىتلاردا تۈرلۈك مەدەنىيەتلەرنى يارىتىپلا قالماستىن بەلكى پەرقلىق ئىجتىمائىي جەمئىيەتلەر ۋە مەدەنىيەتلەرگە تەسىر كۆرسەتكەن ئىدى. كۈنىمىزدىمۇ بۇ مەدەنىيەتنىڭ ئىزلىرى يەنىلا ئۆز خاسلىقىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىدىن كېيىنكى مەزگىللەردە بۇ خاسلىق ئۆز رولىنى تېخىمۇ كەڭ جارى قىلدۇرۇپ تۈركىيەنىڭ ئالدىدا يېڭى بىر دەۋىر ئاچتى. بالقانلاردىن تاكى شەرقىي تۈركىستانغا قەدەر سوزۇلغان رايونلاردا ياشاۋاتقان تۈرك ۋە قېرىنداش مىللەتلەرنىڭ دىققىتى بىزگە بۇرۇلدى.

دۇنيادا خوجىلىق ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ سىرتقى دۇنيادا بولۇۋاتقان ئىشلارغا ئېتىبارسىز قارىشى مۇمكىن ئەمەس. تۈركىيەمۇ تارىختىكى ئورنىغا نىسبەتەن دۇنياغا خوجىلىق ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈۋاتقان دۆلەتلەرنىڭ بىر بولۇش سۈپىتى بىلەن ھەر خىل مۇھىم روللارنى ئويناپ كەلمەكتە. شۇنداقلا بۇ دۇنياۋى مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئېلىپ كەلگەن تۈرلۈك مەسىلىلەرنى ئېلىپ كېلىشتىن ئىبارەت ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىگە ئالماقتا. سوغۇق مۇناسىۋەتلەر ئۇرۇشىدىن كېيىن ئوتتۇرىغا چىققان مۇناسىۋەت نەتىجىسىدە تۈركىيە ئۆزىنىڭ بۇ رولىنى تېخىمۇ ئاكتىپ ھالدا جارى قىلدۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. شۇنداقلا چىگرىنىڭ سىرتىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا سەل قارىيالمىدى.

دۇنيادىكى چوڭ دۆلەتلەرنىڭ تەسىر دائىرىلىرى ئىچىدە مائارىپ ساھەسىدىكى ھەمكارلىق كۆرۈنەرلىك ئورۇن تۇتماقتا. چوڭ دۆلەتلەرنىڭ باشقا دۆلەتلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ياخشىلاشتا يۈرگۈزۈۋاتقان ئەڭ ئۈنۈملۈك ئۇسۇللارنىڭ بىر ئوقۇش ياردەم پۇلى بىلەن ئوقۇتۇلىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىش بولۇپ كەلدى. بۇ خىل ئۇسۇل يەنە ئۆز نۆۋىتىدە مىللەت ۋە دۆلەتلەر ئارىسىدىكى بىلىم ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشنى مەقسەت قىلىپ سىرتقا قارىتىلغان بىر خىل پائالىيەت ھىساپلىنىدۇ.

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسىنىڭ چىقىش

نۇقتىسى

تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرى ئۇزاق يىللاردىن بۇيان دەۋىر سۈرگەن تۈرلۈك بېسىم ۋە ياتلاشتۇرۇش سىياسەتلىرى نەتىجىسىدە تۈركىيەدىن ۋە بىر-بىرىدىن ئۇزاققا قالغانىدى. بۇ دەۋىر ئىچىدە تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرى ماددى ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن خاراڭ قىلىنىشقا ئۇچراپلا قالماستىن ئۆزئارا ئالاقىدىنمۇ مەھرۇم قالغانلىقى ئۈچۈن نۇرغۇن مەدەنىيەت ئورتاقلىقلىرى زىيانغا ئۇچراتقاندى.

بۇ ماقالىدە تىلغا ئېلىنغان تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرى تارىخى بۇرۇلۇش نۇقتىسى ھىساپلىنىدىغان 1991-يىلى سوۋىت سوتسىيالىستىك جۇمھۇرىيەتلەر بىرلىكىنىڭ پارچىلىنىشىدىن كېيىن يېڭى بىر تارىخى نۇقتىغا يۈرۈش قىلدى. بۇ مەزگىلدە يېڭى شەرتلەر بىلەن يېڭى ئىمكانلار ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلىدى. مىللى ئازاتلىققا ئېرىشكەن بۇ دۆلەتلەر ئۆز تەقدىرى ۋە ئۆز ئىستىقلالىنى قۇرۇشتىن ئىبارەت بىر تارىخى باسقۇچقا قەدەم قويدى. بۇ شەرتلەردە ئۆز ۋەتىنى ئۈستىدە تىك تۇرۇش جېڭىگە ئاتلانغان تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن قېرىنداش مىللەتلىرىنىڭ مائارىپىنى ئاساس قىلغان بەزى ئېھتىياجلىرىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىش ئۈچۈن تۈركىيەنىڭ ياردەم قولىنى سۇنۇشى كېرەك ئىدى. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى بۇ شەرتلەر ئاستىدا بۇ تارىخى ۋەزىپىنى زىمىنىگە ئالدى.

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسىنىڭ غايىسى

بۇ پروگرامما تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرى ئارىسىدىكى ئورتاقلىقلىرىمىزنى ساقلاپ قېلىشنى مەقسەت قىلغان ھالدا 1992-يىلىدىن ئېتىبارەن يولغا قويۇلغان بولۇپ ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان بۇ پروگرامما يولغا قويۇلغاندىن بۇيان پائالىيەت دائىرىسىنى بارغانچە كېڭەيتىشنى مەقسەت قىلغان ھالدا يېڭى غايىلەرگە يول ئاچقاندى.

بۇ پروگرامما تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرىنىڭ مائارىپ سەۋىيەسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش، بارغانسېرى يۈكسەلتۈۋاتقان ئىقتىسادلىقلارغا بولغان ئېھتىياجىنى قامداش، تۈركىيەگە دوست بولغان يېڭى

بىر ئەۋلاتلارنى يېتىشتۈرۈش ۋە تۈرك دۇنياسى بىلەن ئۇزۇنغا سوزۇلغان قېرىنداشلىق ۋە دوستلۇق كۆۋرۈكى قۇرۇش قاتارلىقلارنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، تۈركىيەنىڭ تۈرك دۇنياسىغا قارىتا يۈرگۈزگەن پروگراممىلىرىنىڭ ئەڭ مۇھىملىرىدىن بولۇپ كەلمەكتە.

تۈركىيە ھازىر يۈرگۈزۈۋاتقان چەتئەللىك

ئوقۇغۇچىلاردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى

1. دۆلەت ئىشلىرى مىنىستىرلىكى، دۆلەت مائارىپ

مىنىستىرلىكى، دۆلەت تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى ۋە ئالى

مائارىپ كومىتېتىنىڭ بىرلىكتە تەشكىللىشى ۋە 2922-

نومۇرلۇق قانۇنغا ئاساسەن تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن

تۈرك قېرىنداش مىللەتلەردىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش

پروگراممىسى

2. دۆلەت مائارىپ مىنىستىرلىكى، تاشقى

مۇناسىۋەتلەر ئىدارىسى تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلۈۋاتقان

مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ۋە مەدەنىيەت

ھەمكارلىشىشنى مەقسەت قىلغان ئوقۇش ياردەم پۇلى

بىلەن ئوقۇتۇلىدىغان ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى

3. دىنى ئىشلار ئىدارىسى تەرىپىدىن يۈرگۈزۈلۈۋاتقان

خەلقئارا ئىلاھىيەتشۇناسلىق پروگراممىسى بويىچە تۈرك

جۇمھۇرىيەتلىرى بىلەن تۈرك قېرىنداش مىللەتلىرى، ۋە

مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان دۆلەت ۋە

رايونلاردىن ئىلاھىيەت فاكولتېتلىرىغا قوبۇل قىلىنىدىغان

ئوقۇش ياردەم پۇلى بىلەن ئوقۇتۇلىدىغان ئوقۇغۇچى قوبۇل

قىلىش پروگراممىسى

4. ئىسلام تەرەققىيات بانكىسى تەرىپىدىن

بېرىلىدىغان ئوقۇش ياردەم پۇلى بىلەن ئوقۇتۇلىدىغان

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى

5. تۈركىيە تىخنىك تەتقىقات كومىتېتى، تۈرك

ھەمكارلىق تەرەققىيات ئىدارىسى ۋە باشقا تەشكىلات،

قۇرۇلۇشلارنىڭ تەمىنلىگەن ياردەم پۇللىرى بىلەن

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى ئۈچۈن

ئىشلەنگەن خىزمەتلەر

بۇ لاھىيە يولغا قويۇلغان 1992-1993-يىللىرىدا بۇ

دۆلەت ۋە رايونلاردىن ئۈچ مىڭ نەپەر ئوتتۇرا تىخنىكوم

ئوقۇغۇچىسى ۋە يەتتە مىڭ نەپەر ئالى مەكتەپ

ماكدونىيە، غەربىي تراكيا، خىرۋاتىستان، قاراتاغ، بولشا، مۇڭغولىيە، تاجىكىستان، تاتارىستان قاراچاي ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى، چۇۋاشىستان، باشقۇرت ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى، ياقۇت ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى، داغىستان، تۇۋا ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى، ئالتاي ئاپتونوم جۇمھۇرىيىتى، بۇرىيات، جۇرجىستان، ئافغانىستان، ئىراق قاتارلىق دۆلەت ۋە رايونلار بار.

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسىنىڭ نەتىجىسى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىكى دۆلەت مىنىستىرلىكى قارمىقىدىكى 21 ۋىلايەتتە نەسىس قىلىنغان كومىتت ھەيئەتلىرى ئىزچىل ھالدا مۇناسىۋەتلىك دوكلاتلارنىڭ ئىككى ئايدا بىر قېتىم مىنىستىرلىككە ئەۋەتىلىپ تۇرۇلىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ كېلىۋاتقان بولۇپ، دۆلەت مىنىستىرلىكى بىر نەپەر ۋالى ياردەمچىسى مۇدىرلىكىدىن تەركىپ تاپقان كومىتت ھەيئەتلىرى بىلەن بولغان ئالاقىنىڭ سىجىل بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىر ۋاقىتتا پروگراممىدىكى كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنىشى ئۈچۈن كۈچ چىقارماقتا.

تۈركىيەنىڭ ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئۇلۇغ بىر پىداكارلىق بىلەن يولغا قويۇپ كېلىۋاتقان بۇ پروگراممىسى دۆلىتىمىزنىڭ يېتىشى مەقسەت قىلغان نىشانلىرىغا يول ئاچماقتا. بۇ 21 ۋىلايەتتىكى ئالى بىلىم يۇرتلىرىدا ئېلىم ئېلىۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىمىزغا ۋە تەنپەرۋەر خەلقىمىزنىڭ قىلغان ياردىمىمۇ ناھايىتى زور.

بۇ پروگرامما ئىچىدىكى ئوقۇغۇچىلىرىمىز ئوقۇۋاتقان ۋىلايەتلەرنىڭ ۋالىلىقلىرى، تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى، ئىچكى ئىشلار مىنىستىرلىكى، مائارىپ مىنىستىرلىكى، ئالى مائارىپ كومىتېتى ۋە ئوقۇغۇچى يەرلەشتۈرۈش ئىشخانىلىرى قاتارلىق ھەر دەرىجىلىك ئورگانلارنىڭ بۇ ئىشقا كۆرسەتكەن تىرىشچانلىقلىرى بۇ پىلاننىڭ يۈكسىلىشىگە ۋە ئىزچىل داۋاملىشىشىغا تۈرتكە بولماقتا.

بۇ خىل ئىجتىمائىي پروگراممىلاردا مۇھىم بولغىنى ئۆلچەم ياكى كۆلەم ئەمەس بەلكى سۈپەتتۇر. شۇنداقلا نىشانغا يېتىپ يەتمىگەنلىكىمىزدۇر. بۇ نۇقتىدىن بۈگۈنگە نەزەر سالغىنىمىزدا تۈرك جۇمھۇرىيەتلىرى ئۆز تۇپراقلىرىدا دەس تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ، بۇ قېرىنداش

ئوقۇغۇچىسى بولۇپ جەمئى ئون مىڭ نەپەر ئوقۇغۇچى دۆلەت ياردەم پۇلى بىلەن دۆلىتىمىزگە كەلتۈرۈلدى.

بۇ يىللارغا نەزەر سالغىنىمىزدا تۈركىيەدە 1992- يىلىدىن 2008-يىلىغىچە جەمئى 41مىڭ 407 كىشىلىك ئوقۇش ياردەم پۇلى تەسىس قىلىنغان. 2009-يىلى 3-ئايدا دۆلىتىمىزدە ئوقۇش ياردەم پۇلى بىلەن ئالى ۋە ئوتتۇرا بىلىم يۇرتلىرىدا بىلىم ئېلىۋاتقان ئوقۇغۇچى سانى 5685 بولغان. يەنە مۇشۇ مەزگىل ئىچىدە 8143 نەپەر ئوقۇغۇچى ئالى مەكتەپ ۋە يۇقىرى بىلىم يۇرتلىرىنى پۈتتۈرگەن. 1004 نەپەر ئوقۇغۇچى ئوتتۇرا تېخنىكوم ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەن. 2009-2010 يىللىق ئوقۇش يىلى ئۈچۈن يەنە 1500 كىشىلىك سان تەسىس قىلىنغان.

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەتلەر ۋە رايونلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت

پروگرامما يولغا قويۇلۇپ بۈگۈنگە قەدەر پىلان بىلەن مۇناسىۋەتلىك دۆلەت ۋە رايونلار ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتمۇ بارغانسېرى كۈچەيمەكتە. بولۇپمۇ قازاقىستان، تۈركمەنىستان، قىرغىزىستان ۋە ئەزەربەيجان قاتارلىق قېرىنداش مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنىڭ تەرەققى قىلىشىغا ئەگىشىپ بۇ دۆلەتلەر مۇناسىۋەتتىكى كۆرۈلگەن مەسىلىلەرنىڭ ھەل قىلىنىشىمۇ بارغانسېرى قولايلىشىشقا قاراپ يۈزلەندى. بۇ خىل قېرىنداشلىق مۇناسىۋەت رەسمى سورۇنلاردا ئەمەس ۋە خەلق مەنپەئەتىدىمۇ تەسىر قوزغىغىدەك دەرىجىدە ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىغان بولۇپ، بۇ يۈزلىنىش ھەم ئۆز نۆۋىتىدە بۇ خىل پىلانلارغا بولغان ئېھتىياجنىڭ ئېشىشىغا يول ئاچتى. ئەمدى بىزگە كېرەك بولغىنى، ئۇزاق يىللاردىن بۇيان ئۈزۈلمەي كەلگەن بۇ پروگراممىنىڭ يېتەرسىز تەرەپلىرىنى تۈتۈنلەپ تەنقىد قىلىش ئەمەس بەلكى تېخىمۇ ئۇيغۇن پىلان-لاھىيەلەر بىلەن داۋاملىق ئېلىپ بېرىلىشىنى قوللاش بولۇپ قالماقتا.

ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش پروگراممىسى ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەتلەر ۋە رايونلار

پروگرامما ئۆز ئىچىگە ئالغان دۆلەت ۋە رايون سانى ھازىرغا قەدەر 57 گە يەتكەن بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدە بلوروسىيە، بۇلغارىيە، كوسوۋۇ، مولدىۋىيە، گاگاۋۇز، رومىنىيە، بوسنىيە، ئالبانىيە، لىتۋىيە، ئۇكرائىنا، قىرىم،

شۇنداقلا ئۇلارنىڭ پائالىيەتلىرىگە كۆرسەتكەن تەسىرلىرى ھەققىدە دوكلاتلار سۇندى.

تۈركىيەنىڭ ئىستانبۇل شەھىرىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان ۋە قېى باش كاتىپى ھامۇنخان كۆكتۈرۈك ئەپەندى خىتاينىڭ تۈركىيەدە ئۇيغۇر پائالىيەتچىلىرىنى تېرورچى قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇش ھەرىكىتىنىڭ خىتاينىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئەمەس بەلكى ئەكسىچە تەسىر بەرگەنلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتتى.

قىرغىزىستان دېموكراتىك كىشىلىك ھوقۇق جەمئىيىتى رەئىسى تۇرسۇن ئىسلام ئەپەندى خەلقئارا تېرورلۇققا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا جۈملىدىن قىرغىزىستاننىڭ ئۇيغۇرلارغا تۇتقان سىياسەتلىرىگە كۆرسەتكەن سەلبىي تەسىرلىرى ھەققىدە دوكلات بەردى.

كانادادىكى ئۇيغۇر پائالىيەتچىلىرى ۋەكىلى مەمەت توختى ئەپەندىنىڭ تېرورلۇققا مۇناسىۋەتلىك بەزى ئۇقۇملارنى قانداق مۇئەييەنلەشتۈرۈش ھەققىدىكى بايانلىرى يىغىن مۇنازىرىلىرىنى يۇقىرى باسقۇچقا كۆتۈردى.

نورۋىگىيە ئۇيغۇر جەمئىيىتى رەئىسى سەمەت ئەپەندى خىتاينىڭ خەلقئارا تېرورلۇققا قارشى ئۇرۇشتىن پايدىلىنىپ ئۇيغۇرلارنىڭ بارلىق يوللۇق ھەرىكەتلىرىنى تېرورلۇققا باغلاپ باستۇرىۋاتقانلىقىنى شەرھىلەپ ئۆتتى.

مەزكۇر مۇھاكىمە يىغىنىنىڭ خۇلاسسىسى سۈپىتىدە سۆزگە چىققان دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيى رەئىسى ھۆرمەتلىك رابىيە قادىر خانىم بۇ خەلقئارالىق بۈيۈك يىغىلىشتىن ئىنتايىن مەننۇن بولغانلىقىنى ئىپادىلىدى ۋە ئۇيغۇر مىللى ھەرىكىتىنىڭ "تىنچلىق" پىرىنسىپىدىن چەتنىمەيدىغانلىقىنى يەنە بىر قېتىم تەكىتلىدى.

دۆلەتلەرنىڭ مائارىپ ساھەسىدىكى كەمچىللىكلىرىنى بىزنىڭ بىلىم يۇرتلىرىمىزدا ئىلىم تەھسىل قىلغان ياشلار، ئوقۇغۇچىلار تولۇقلىماقتا. ھەر ساھەلەردە يېتىلگەن بىر ئىختىساس ئىگىسى بولۇپ تۈركىيەدىن ئايرىلغان ئوقۇغۇچىلار بۇ دۆلەتلەردە مۇھىم ۋەزىپىلەرگە قويۇلۇپ دۆلەتنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن كۈچ چىقارماقتا.

يېڭىدىن يېتىشىپ چىققان ۋە يېتىشىپ چىقماقتان تۈركىيەگە دوست بولغان يېڭى بىر ياش ئەۋلادتار تۈركىيە بىلەن تۈرك دۇنياسى ئارىسىدىكى مەڭگۈلۈك دوستلۇق كۆۋرۈكى بولۇشتىن ئىبارەت ئۇلۇغۋار رولىنى جارى قىلدۇرماقتا.

"خىتاي كومپارتىيىسى ئىشغالىيەتچىلىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ 60-يىلى" تېمىسىدىكى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

2009 - يىلى 5-ئاينىڭ 19 - كۈنىدىن ئېتىبارەن باشلانغان "خىتاي كومپارتىيىسى ئىشغالىيەتچىلىكى شەرقىي تۈركىستاننىڭ 60-يىلى" تېمىسىدىكى خەلقئارالىق ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنىغا دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىن كەلگەن ئۇيغۇر پائالىيەتچىلىرى ۋە تەشكىلات رەھبەرلىرى قاتناشتى. بۇ ھەقتىكى دوكلات مۇنازىرىلەردە يىغىن قاتناشقۇچىلىرىنىڭ خۇلاسسىسى بىردەك "ئۇيغۇرلار تېرورچى ئەمەس، ئۇيغۇرلارنى تېرورچى قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇۋاتقان خىتاي ھۆكۈمىتى ئۆزى تېرورچىلىق يۈرگۈزمەكتە..." دېگەنلەر بولدى. شۇنداقلا ئۇيغۇر مىللى ھەرىكىتى رابىيە قادىر خانىم ئۇيغۇر پائالىيەتچىلىرىنىڭ بۇندىن بۇرۇن، ھازىر ۋە كەلگۈسىدىكى پائالىيەتچىلىرىدە يەنىلا تىنچلىق يولىدا چىڭ تۇرىدىغانلىقىدەك پىرىنسىپىنى تەكىتلىدى.

يىغىننىڭ تېمىسىنى يادرو قىلىپ دۇنيانىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىكى ئۇيغۇر تەشكىلاتىنىڭ يىغىنىغا قاتناشقان ئاساسلىق رەھبەر ۋەكىللىرى، تېرورلۇققا قارشى ئۇرۇشنىڭ ئۆزلىرى تۇرۇشلۇق دۆلەتلەرنىڭ ئۇيغۇرلارغا تۇتقان سىياسەتلىرىگە كۆرسەتكەن سەلبىي ۋە ئىجابىي تەسىرلىرى

قەشقەر نابۇت قىلىنىشتىن بۇرۇن

ئاكىفى ئەمرە

ئىستىمال ئىشتىھاسى تەرىپىدىن كۆر قىلىنغان ئوقۇمۇشلۇقلىرىمىز بىر مەدەنىيەتكە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن ۋەيران قىلىنىشىنى كۆرۈشكە ، بۇ ئىشلارغا دىققىتىنى بۇرۇشقا ھالى يوق. ئامېرىكىدا بېسىلغان خەۋەرلەرگە قارىغاندا قەشقەر خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەملىكە نىيىتىنى تەلتۆكۈش ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن قۇربان بولۇش ئالدىدا. (مەلۇماتلارغا قارىغاندا قەشقەر كونا شەھىرىنى چېقىش ئىشى ھەر تۈرلۈك توسقۇنلۇقلارغا قارىماي داۋام ئەتكەن. نۇرغۇن كونا ئۆيلەر مەجبۇرى چىقىۋىتىلگەن ، ئاۋام-خەلق چەت جايلارغا كۆچۈرۈلگەن). خىتاي كاپىتالىزىمى بىر مەدەنىيەتنى يوق قىلىش قەدىمىي تېزلەتمەكتە.

كۆپ يىللاردىن بۇيان بۇنچە بېسىم ۋە ئاسىمىلاتسىيەگە بەرداشلىق بېرىپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنى تەكتۆكۈس "ھەزىم" قىلىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن خىتاي ھاكىمىيىتى ، يىللاردىن بېرى شەرقتىن كۆچۈپ كەلگەن خىتايلار ھاكىم بولغان زامانىۋى ئىستىمال جەمئىيىتىنى مۇستەھكەملىمەك ۋە ئۇيغۇر كىملىكىنى يوقىتىش ئۈچۈن قەشقەرنىڭ تارىخى ۋە سېھۋۇللۇق قىممىتىگە كۆز تىككەندى. مۇستەملىكەچىلىكنىڭ تىپىك مەھسۇللىرىدىن بولغان ئىسلام دۇنياسىدىكى تارىخى شەھەرلەر تەرك ئېتىلىگەندىن كېيىن مۇستەملىكەلەرنىڭ "پىلانى" بويىچە ئىشقا قىلىنغان يېڭى زامانىۋى شەھەرلەر تەرىپىدىن يىگانە ، نامرات ، تاشلاندىق ھالغا كەلتۈرۈلدى. نامرات بولسىمۇ شىمالى ئافرىقىدىن بالقانلارغا ۋە ئوتتۇرا ئاسىياغا قەدەر سۈرۈلگەن يەرلەردىكى قەدىمىي شەھەرلەر ھاياتنىڭ قىرغاقلىرىغا قەدەر قىستاپ كېلىنگەن بولسىمۇ يەنىلا تىرىكىشىش ئارقىلىق تارىخى مىراسلىرىنى ساقلاپ تۇرماقتا.

قەشقەر ، ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنى كىملىكىنىڭ يوقىلىشىدىن قوغداپ ، ئۆزىنى تونۇشىدىكى بىر قەدىمكى قورغان ئىدى. مەلۇماتلارغا قارىغاندا خىتاي مۇستەملىكە ھۆكۈمىتى بۇ تارىخى شەھەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى بۇزۇشقا قارار بەرگەن بولۇپ ، چوڭ سارايلارنى قۇرۇش ئېھتىياجى ئۈچۈن يىقىلىشقا مەھكۇم قىلىنغان بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى "چوڭ ئويۇن" نىڭ جۇغراپىيىلىك سىتراتېگىيىلىرىگە دۈم چۈشكەنلەر تەڭداشسىز مەدەنىيىتىمىزدىن قولمىزدا قالغان قىسىملىرى دۈچ كېلىۋاتقان خىرىسىنى ئېتىبارغىمۇ ئالمايۋاتىدۇ. ھاياتى سىتراتېگىيىلىك ئۇسۇللار بىلەن ھىساپلاشقا ئادەتلەنگەن چاغلاردىن بېرى ، مەدەنىيەت ھەققىدە سۆز قىلماق "دۇنيا ھەقىقىتى" دىن ھالقىش ھىساپلىنىدىغان بولۇپ قالدى. چۈنكى بىز ياشاۋاتقان بۇ دەۋر "قىممەت" ن ئەڭ مۇھىم ئورۇنغا قويۇلۇشقا باشلىغان دەۋر ئەمەسمۇ!

قەشقەر مەدەنىيىتىمىزنىڭ كونا شەھەرلىرىدىن بىرى. باغدات ، شام ، ئىستانبۇل ، ئىسپاھان ، گىرنا تا قاتارلىق قەدىمىي مەدەنىيەت مەركەزلىرى ئۆز تارىخىدا قانداق مۇھىم تارىخى روللارنى ئويناپ كەلگەن بولسا ، قەشقەرمۇ ئۆز نۆۋىتىدە مەدەنىيەت ئىزنالىرىنى بۈگۈنگە قەدەر سۈردۈرگەن شەھەرلەردىن بىرى. گىرنا تا تارىختا قالدى ئەمما قەشقەر تارىخى كۈنىمىزدىمۇ ياشىنىۋاتىدۇ. قەشقەر 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا بىر گىرمان شەرقشۇناسنىڭ بەرگەن ئىسمى بىلەن "يىپەك يولى" ئۈستىدىكى بىر شەھەردىن مەھمۇت قەشقەرى بىلەن بىزگە تېخىمۇ يېقىن بىر مەدەنىيەت بوستانى ئىدى. بۇ بوستانلىق بىزگە شۇنچىلىك يېقىنقى خەلىل ئىناجىكنىڭ دەلىللىشىچە ئىستانبۇلنىڭ ئېلىنىشىغا قەدەر ئاناتولىيەدە قوللىنىلغان تۈركچە "ئۇيغۇر تۈركچىسى" ئىدى.

مارتىن ھىدەگەرنىڭ ئېيتقىنى بويىچە " تىلنى مەۋجۇتلىقىنىڭ ئاساسى" دەپ قارىساق ، بىزگە بەكمۇ يىراققا بېلىنىدىغان بۇ شەھەر تۈركچىنىڭ ئەڭ مۇھىم مەنبەلىرىدىن بىرى بولغان "تۈركى تىللار دىۋانى" ناملىق ئۆلەس ئەسەرنى بىزگە بېغىشلىغان مەھمۇد قەشقەرى تەرىپىدىن "ئۆز مەۋجۇتلىقىمىز" دەپ تىلغا ئېلىنغانلىقىنى باشقىدىن ئەسلىشىمىز كېرەك.

"شەرقىي تۈركىستان" نىڭ ئورنىغا "شىنجاڭ" نى تونۇغان تۈرك دۇنياسىنىڭ نە "مەھمۇد قەشقەرى" نە "قەشقەر" نىڭ بېشىغا كېلىۋاتقانلارغا نەزەر سېلىشقا ماجالى يوق. خىتاي مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئەخلىتىگە تىقىلغان

مۇھەممەت ئىمىن پوسما قاتارلىقلار ئۇيغۇر تۈركچىسى ۋە تۈركىيە تۈركچىسى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ يازغان شېئىرلىرىنى كۆپچىلىكنىڭ ھوزۇرىغا سۇندى.

تۈركىيە ئۈرۈمچى قىرغىنچىلىقى ھەققىدە بايانات ئېلان قىلدى

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

7-ئاينىڭ 5-كۈنى تۈركىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكى بايانات ئېلان قىلىپ خىتاي ھۆكۈمىتىنى ئەيىپلىدى. تۈركىيە تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ باياناتى مۇنداق دېيىلگەن: خىتاي خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ غەربىي شىمالدىكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ پايتەختى ئۈرۈمچىدە 7-ئاينىڭ 5-كۈنى مەيدانغا كەلگەن ۋەقەدە 140 كىشىنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلغانلىقىنى، 800 ئارتۇق كىشىنىڭ يارىلانغانلىقىدىن خەۋەردار بولۇپ غەم-قايغۇغا چۆمدۈق. بۇ ۋەقەنىڭ جاۋابكارلىرىنى تېپىپ چىقىپ قانۇن بويىچە جازالاندۇرۇلۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز. تۈركىيە مىللەتچى ھەرىكەت پارتىيىسى باشلىقى، سابىق مۇئاۋىن باش مىنىستىر دەۋلەت باھچەلى ئەپەندى مەتبۇئات باياناتىدا ئۈرۈمچىدىكى ۋەقەنىڭ تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەئىسى ئابدۇللا گۈلنىڭ خىتايغا ئېلىپ بارغان زىيارىتىدىن كېيىنلا مەيدانغا كېلىشىنىڭ كىشىنى ئويغا سېلىۋاتقانلىقى ۋە ئەپسۇسلاندۇرغانلىقىنى ئېيتتى. خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۈرۈمچىدە يۈز بەرگەن ۋەقەغە بولغان پوزىتسىيەسىنىڭ تۈرك مىللىتىنى قاتتىق ئەنسىرىتىۋاتقانلىقى، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئىنسانلىق تىرادىگىيىسىنىڭ ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ نازۇك مەسىلىسى ئىكەنلىكىنى، ئۆزلىرىنىڭ بىردىن-بىر ئارزۇسىنىڭ ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ ئۆز ھەق ۋە ھوقۇقىغا ئىگە بىر شەكىلدە ياشىشى ئىكەنلىكىنى، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا ئېلىپ بېرىۋاتقان بېسىم سىياسىتىنى توختىتىشى ئۈچۈن دەرھال پوزىتسىيە بىلدۈرىشى كېرەكلىكىنى تەكىتلىدى.

بوقتىلىشى ئۆز نۆۋىتىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئىجدىمائى ۋە مەدەنىي قۇرۇلمىلىرىنى خاراپ قىلىدۇ. ھېساپلاشلارغا قارىغاندا ئەڭ ئاز بولغاندا 13مىڭ ئائىلىلىك يېڭى قۇرۇلۇش ئېنىياچى بىلەن تارىخىي شەھەردىن كۆچۈشكە مەجبۇر بولغان. "نىيۇ يورك ۋاقىت" گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا ھازىرغىچە 900ئائىلە مەجبۇرى كۆچۈرۈلگەن.

بۇ ۋەيرانچىلىق قىلمىشىنى توختۇتۇش ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئىنتىرنىت دۇنياسىدا ئىمزا قويۇش پائالىيىتى ئېلىپ بېرىلىش ئارقىلىق دۇنيا مىقياسىدا جامائەت پىكرى توپلاش ئىشى ئېلىپ بېرىلۋاتىدۇ.

تۈركىيەنىڭ خىتاي ھۆكۈمىتى ھەققىدە بولۇپمۇ "شەرقىي تۈركىستان" ھەققىدە ئېنىق بىر سىياسىتىنىڭ بار-ياكى يوقلۇقى ئېنىق ئەمەس. ھەتتا " دۇنيا پوتېنۇل چىمپىيونى" مۇسابىقىسىدا ئۈچىنچىلىكنى قازانغان تۈركىيە كوماندىسىغا مەدەت بەرگەن ئۇيغۇرلارنى جازالىغان بۇ دۆلەتنىڭ قەشقەرنى يوق قىلىشقا قارار چىقىرىپ بولغانلىقى ئېنىق.

جۇغراپىيىلىك سىتراتېگىيىلەرنى ھالقىغان "مەۋجۇتلىقىمىزنىڭ ئاساسى" بولغان قەدىمقى شەھەرنى يوق قىلىش بورىنىغا قارشى بىر تۇيغۇسى بولمىغانلارنىڭ خەلقئارا ۋەزىيەت ھەققىدە بايانات ئېلان قىلىش ھوقۇقى بارمۇ؟

قەشقەردىن ئىبارەت بۇ تارىخى شەھەر توپا ئاستىغا كۆمۈلمەستىن بۇرۇن بۇ ھەققىدە بەزى تىرىشچانلىقلارنى ئېلىپ بېرىش ھەربىر كىشىنىڭ مەجبۇرىيىتى!

"خانئەگرى ساداسى" شېئىر كۈنى

2009 -يىلى 5-ئاينىڭ 9-كۈنى شەرقىي تۈركىستان ۋەقەدە "خانئەگرى ساداسى" شېئىر كۈنى ئۆتكۈزۈلدى. پائالىيەت ئىستىقلال مارشى ۋە ھۆرمەت تۇرۇشى بىلەن باشلاندى. تراكيا ئۇنىۋېرسىتىتى پەن-ئەدەبىيات فاكولتىتى سابىق ئوقۇتۇش-تەتقىقات گۇرۇپپىسى ئەزاسى ۋە ۋەقەمىزنىڭ رەئىس ياردەمچىسى، پروفىسسور، دوكتور سۇلتان ماھمۇد قەشقەرى ئەپەندى ئېچىلىش سۆزى قىلدى ۋە پائالىيەتنىڭ رىياسەتچىلىكىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. پائالىيەتتە شائىرلىرىمىزدىن سۇلتان مەھمۇت قەشقەرى، نۇرنەلا كۆكتۈرك، زەينۇرە ئەيسا، سىيىننىسا لوقمان،

شاۋگۈەن ۋە قەسىدە ئۇيغۇرلارنى غەزەپلەندۈرگەن ئىككى نۇقتا

(ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

جەسەتنى قايتۇرۇپ كەلدى ۋە خۇددى بىر قاتل جىنايىتىنى يۇشۇرۇش ئۈچۈن ئۆلتۈرگەن ئادىمىنى خىلۋەت چوقۇرغا تاشلىغاندەك شەپسىز ھالدا كۆمۈپ قويۇشتى.

ۋە قە يۈز بەرگەندىن بۇيان، شەرقىي تۈركىستاندىكى خىتاي مەتبۇئاتلىرىدا بۇ ھەقتە كىشىلەرنىڭ كۆزىگە چېلىقمايدىغان بىر بۇلۇڭدا كىچىك بىر خەۋەر ئېلان قىلىندى. بۇ خەۋەردىمۇ "ئۇيغۇر" دېگەن كەلىمە ئېلىنىمىغان، پەقەتلا "خەنزۇ ئىشچىلار بىلەن شىنجاڭلىق ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدا توقۇنۇش يۈز بەردى" دېيىلگەن، مۇمكىن بار بۇ قانلىق تىرادىگىنىنى شەرقىي تۈركىستان خەلقىدىن يۇشۇرۇشقا، بۇنى ئادەتتىكى ئەھمىيەتسىز بىر ھادىسە قىلىپ كۆرسىتىشكە تىرىشقان ئىدى.

تېخىمۇ رەزىل تەرىپى شۇكى، شەرقىي تۈركىستاندىكى پۈتۈن خىتاي مەتبۇئاتلىرىنىڭ شاۋگۈەن ۋە قەسى يۈز بەرگەن كۈنى، يەنى 6-ئاينىڭ 26-كۈنى ئېلان قىلىنغان ئەڭ ئاساسلىق خەۋىرى بولسا، "گەنسۇ ئۆلكىسىدىن شىنجاڭغا 500 مىڭ ئىشچى كەلمەكچى" دېگەن ماۋزۇدىكى خەۋىرى ئىدى.

ئۇنداقتا، بۇ قېتىم شاۋگۈەن ۋە قەسىدە خىتايلاردىن تاياق-توقماق يىگەن ئۇيغۇرلار كىملىرى ئىدى؟ بۇلار دەل خىتاي ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن "تەرگىلى يېرى، قىلغىلى ئىشى يوق ئېشىنچا ئەمگەك كۈچلىرى" دېگەن نامدا شاۋگۈەن شەھىرىدىكى ئويۇنچۇق زاۋۇتىغا مەجبۇرى ئەۋەتىلگەن بىچارە ئۇيغۇر دېھقانلىرى ئىدى.

بىر تەرەپكە قارىسىڭىز، سىياسى ۋە قانۇنىي بېسىم، ئىقتىسادى جازا ۋە تەھدىتلەر بىلەن يۇرت ماكانلىرىدىن ھەيدىلىپ خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىگە قۇل-مالايلىققا ئەۋەتىلىۋاتقان يۈز مىڭلىغان ئۇيغۇرلار، يەنە بىر تەرەپكە قارىسىڭىز، ھاكىمىيەتنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمى بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەردىن كېلىپ ھەيدەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرت — ماكانلىرىغا يەرلىشىۋاتقان مىليونلىغان خىتاي كۆچمەنلىرى!

دۇنيادا بۇنداق رەزىللىك ۋە مۇتەھەملىك كەم ئۇچرىسا كېرەك.

ئۇيغۇرلارنىڭ قاتتىق غەزىپىنى قوزغىغان يەنە بىر نۇقتا شۇكى، خىتاي خوجايىنلىرىغا قۇللۇقتا تۇتۇپ بېرىلگەن بىچارە ئۇيغۇر دېھقانلىرىغا كۆللىكتىپ ھۇجۇم قوزغىغان

چەتئەللەردىكى ئۇيغۇر سىياسىي پائالىيەتچىلەرنىڭ قارىشىچە، بۇ قېتىم گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىنىڭ شاۋگۈەن شەھىرىدىكى ئويۇنچۇق زاۋۇتىدا شەرقىي تۈركىستاندىن مەجبۇرى يۆتكەپ كېلىنگەن ئۇيغۇر ياللانما ئىشچىلار بىلەن خىتاي ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدا يۈز بەرگەن كەڭ كۆلەملىك قانلىق توقۇنۇش بولسا، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قارىتىپ كېلىۋاتقان ئىرقىي كەمسىتىش ۋە ئىرقىي تازىلاش سىياسىتىنىڭ بىۋاسىتە مەھسۇلى بولۇپ بۇ قېتىمقى تىراگىدىيىنىڭ باش جاۋابكارىمۇ دەل خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتىدىن ئىبارەت.

بىر قانچە يىلدىن بۇيان خەلقئارالىق كىشىلىك ھوقۇق تەشكىلاتلىرى ۋە چەتئەللىك سىياسىي كۈزەتكۈچىلەرمۇ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ "ئېشىنچا ئەمگەك كۈچلىرىنى باشقا يۇرتلارغا يۈزلەندۈرۈش" دېگەن نىقاب بىلەن ئۇيغۇر قىز-يىگىتلىرىنى كەڭ كۆلەمدە ئىچكىرى ئۆلكىلەرگە مەجبۇرى ئىشلەمچىلىككە ئەۋەتىش سىياسىتىنىڭ بولسا ئۇيغۇرلارغا قارىتىلغان ئىرقىي تازىلاش ھەرىكىتىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى ئىكەنلىكىنى، ئەگەر خىتاي ھاكىمىيىتى بۇ خىل غەيرى ئىنسانىي سىياسىتىنى توختاتىمىغان تەقدىردە، ئېغىر سىياسىي ئاقىۋەتلەرنىڭ كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى تەكىتلەپ كەلگەن ئىدى. بۇ قېتىم شاۋگۈەن شەھىرىدە يۈز بەرگەن ئېچىنىشلىق ھادىسە، ئۇلارنىڭ مۆلچەر ۋە ئەندىشىلىرىنىڭ نەقەدەر توغرا ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى. بۇ قانلىق ۋە قەھەققىدە ۋەتەن ۋە ئىچى سىرتىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قاتتىق نەپرەتنى قوزغىغان ئىككى نۇقتا بولۇپ، بىرى خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئىچىنىشلىق ھالدا ئۆلتۈرۈلگەن ۋە يارىلانغان ئۇيغۇرلارغا تۇتقان پەرۋاسزىلىق ۋە مەڭسىتمەسلىك پوزىتسىيىسى ئىدى.

ۋە قە يۈز بەرگەندىن بۇيان خىتاي مەركىزى ھۆكۈمىتى ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا، "بىز شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ۋەكىلى، ئۇلارنىڭ بەخت-سائادىتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتىمىز" دەپ نۇمۇسسىزلارچە دەۋراڭ سېلىپ كېلىۋاتقان ئاتالمىش شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ۋە ئۇنىڭ رەئىسى نۇر بەكرىمۇ قىلىنى تەۋرەتكىنى يوق. پەقەتلا شاۋگۈەندىكى ئويۇنچۇق زاۋۇتىغا ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى تۇتۇپ بەرگەن قەشقەر توققۇزاق ناھىيىسىدىن بىر ھەيئەت غىبىدە بېرىپ ئىككى

ئۇيغۇر قىز- يىگىتلىرىنى كۈتمۇۋاتقىنى بولسا، خىتاي مەتبۇئاتلىرى تەشۋىق قىلغىنىدەك قانداقتۇر" تەرەققى تاپقان، زامانىۋىلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنى باغرىغا باسقان ئىللىق بىر مۇھىت " ئەمەس، بەلكى ئۇيغۇرلارغا بولغان دۈشمەنلىك ۋە نەپرەت ئۇيغۇرلىرى يۇقىرى پەللىگە چىققان مانا مۇشۇنداق فاشىستلىك بىر مۇھىت ئىدى.

پۈتۈن دۇنيا مىقياسىدا 5-ئىيۇل ئۈرۈمچى قانلىق ۋەقەسى قاتتىق ئەيىبلەندى

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

7-ئاينىڭ 5-كۈنى ئۈرۈمچىدە يۈز بەرگەن نامايىش خىتاي ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قانلىق باستۇرۇلغاندىن كېيىن دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى ئۇيغۇر تەشكىلاتلىرى قاتتىق غەزەپلەندى ۋە تۈرلۈك نامايىش ۋە نارازىلىق بىلدۈرۈش ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ باردى. چەت ئەلدىكى پۈتۈن ئۇيغۇرلار ھەرىكەتكە كېلىپ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ قانلىق باستۇرىشىغا قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتتى. پۈتۈن دۇنيا ئاخبارات ۋاسىتىلىرىنىڭ كۆزى شەرقىي تۈركىستان ۋە ئۈرۈمچىگە تىكىلدى. لېكىن خىتاي ھۆكۈمىتى يەنىلا قانلىق باستۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇپ دۇنيا خەلقىنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى.

تۈركىيەدىمۇ ھەر تۈرلۈك قارشىلىق ھەرىكەتلىرى ۋە نامايىشلار ئېلىپ بېرىلدى. بۇ پائالىيەتلەرگە تۈركىيەدىكى ئۇيغۇرلار قاتنىشىپ قالماستىن بەلكى بەزى تۈركلەر ۋە ئىستانبۇلدىكى خەلق تەشكىلاتلىرىمۇ ئاكتىپ ئىشتىراك قىلدى. پۈتۈن تۈركىيەدە " شەرقىي تۈركىستان " نىڭ بايرىقى لەپىلدىدى. ۋەقەدە قازا قىلغان شەھەرلىرىمىز كۆز ياشلىرى بىلەن غايىبانە ئۇزۇتۇلدى.

ئىستانبۇل ۋە ئەنقەرەدىكى نامايىشلاردا ھەممە بىردەك " خىتايلار شەرقىي تۈركىستاندىن يوقال، تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۇخلىما، قېرىنداشلىرىڭغا ئىگە بول، قاتىل خىتايلار ئۇيغۇرلارغا ھىساپ بەر " دىگەنگە ئوخشاش شوئارلارنى توۋلاپ خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بۇ قانلىق باستۇرىشىغا بولغان غەزەپنى ئىپادىلىدى! ھازىرمۇ بۇ نامايىشلار ۋە قارشىلىق ھەرىكەتلىرى داۋام قىلماقتا!

خىتايلارنىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى رەھىمسىزلىكى، قانخورلىقى ۋە ئۆچمەنلىق ئۇيغۇسى ئىدى.

ۋەقە ھەققىدىكى نەق مەيدان كۆرۈنۈشلىرىگە قارايدىغان بولسىڭىز، خىتايلارنىڭ ئۇيغۇرلارغا قىلغان ھۇجۇمى، خۇددى ئېچىرماپ كەتكەن بىر توپ چىلبۇرىنىڭ، يېڭى تۇغۇلغان قوزىلارغا ھۇجۇم قىلىشىغا ئوخشايتتى، ئىنسانلىق، مەرمەھەت، رەھىم-شەپقەت دىگەنلەردىن قىلچە ئەسەر يوق ئىدى!

بۇنداق ياۋۇزلۇق، پەقەتلا قارشى تەرەپكە بولغان نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىك ئۇيغۇسى ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن، شۇنداقلا كىشىلەر ئۆزىنىڭ ئىنسانلىق خىسلىتىنى تامامەن يوقاتقان بىر پەيتتىلا مەيدانغا كېلىدۇ، بۇنى باشقىچە ئىزاھلاش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس.

بۇندىن بۇرۇنمۇ خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىكى تور بەتلىرىدىلا ئەمەس، ھەتتا چەتئەلدىكى "يوتۇپ" قاتارلىق خەلقئارا تور بەتلىرىدىمۇ، سەرگەردان ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىنىڭ خىتاي ساقچى ۋە پۇقرالىرى تەرىپىدىن، " يانچۇقچى"، "ئوغرى" دىگەندەك ناملار بىلەن تۇتۇلۇپ كۈچلەردا رەھىمسىزچە دۇمبالىنىۋاتقانلىقىغا دائىر فوتو ۋە كۆرۈنۈشلەرنى ناھايىتى كۆپ ئۇچراتتۇق، ھەتتا بۇ كۆرۈنۈشلەر ئىچىدە 5-6 ياشلىق ئۇيغۇر ئۆسمۈرلىرىنىڭمۇ خىتايلار تەرىپىدىن پۇت-قوللىرى باغلىنىپ، مۇش، تىپىك ۋە شاپلاقلار ئىچىدە ئېچىنىشلىق چىرىقراپ جان تالىشىۋاتقانلىقىغا دائىر دەھشەتلىك مەنزىرىلەر بار ئىدى.

ئۇنداقتا خىتايلارنىڭ ئۇيغۇرلارغا بولغان بۇ دەرىجىدىكى نەپرەت ۋە ئۆچمەنلىكلەرنىڭ سەۋەبى نېمە؟ بۇنىڭ جاۋابى ناھايىتى ئاددىي، بۇ، خىتاي ھاكىمىيىتىنىڭ ئۇيغۇرلارغا قاراتقان ئىرقىي كەمسىتىش سىياسىتى ۋە تەشۋىقاتىنىڭ بىۋاسىتە نەتىجىسى.

ئەگەر دىققەت قىلسىڭىز بولسىڭىز، خىتاينىڭ ئىچكى ئۆلكىلىرىدىكى تەشۋىقات ۋاسىتىلىرىدا، ئۇيغۇرلارغا دائىر بىرمۇ ئىجابىي خەۋەرنى ئۇچرىتالمايسىز، ھۆكۈمەتنىڭ باشقۇرىشىدىكى بۇ ئاخبارات ۋاسىتىلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ئۇيغۇرلار ئوغرى، يانچۇقچى، بۇلاڭچى، قاتىل، تېرورچى، رادىكالى ئىسلامچى ۋە بۆلگۈنچى قىلىپ كۆرسىتىلگەن بولۇپ خىتاي ھۆكۈمىتى، " دۆلىتىمىزدە ئەڭ زور خەۋپ شەرقىي تۈركىستان تېرورچىلىرىدىن كېلىدۇ" دەپ داۋراڭ سېلىش ئارقىلىق، " ئۇيغۇرلار بولسا ئېھتىيات قىلىدىغان ۋە نازارەت قىلىدىغان " دۈشمەن مىللەت " دىگەن فاشىستلىك قارىشىنى خىتاي پۇقرالىرىنىڭ كاللىسىغا سىڭدۈرگەندى.

دىمەك خىتاي پۇقرالىرىنىڭ نەزىرىدە ئادەتتىكى بىر ئۇيغۇرمۇ " دۈشمەن " ھېساپلىناتتى. قىسقىسى، "ئېشىنچا ئەمگەك كۈچلىرى" دىگەن

دوستلار ، ئۇيغۇرلار خىتاينىڭ كالتىكىدە ئۆلۈۋاتىدۇ!

(ئەرەب ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

يۇرتۇڭ توققۇزىراقتىن ئايرىلىپ مەيدەگە قەغەز مېدال تاقاپ نەگە بارماقچى ئىدىڭ ئۇيغۇر؟ ئېشىندى ئەمگەك كۈچى بۇ نىمە دىگەن گەپ؟ ئەمگەك شارائىتى ، يەنى ئەمگەك مۇھىتىنى كىم ئىگەللەپ ئالدى؟ ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتىدا ئەمگەك شارائىتى ، ئەمگەك مۇھىتى كىملىرىگە مەنسۇپ بولدى؟ كۆچمەن خىتايلارغا دەپسە گىجۇ؟ خىتاي كۆچمەنلىرىنى شەرقىي تۈركىستانغا يۆتكەپ كېلىپ ، ئۇيغۇرلارنى ئىچكىرى خىتايفىغا يۆتكەپ كېتىپ خىتاي نىمە قىلماقچى ئىدى؟ خىتاي ئۇيغۇرلارنى ئاسىمىلاتسىيە قىلىش مەقسىتىگە ، ئۇيغۇرلارنى يوقىتىش مەقسىتىگە يەتمەكچى ئىدى!

بۈگۈن مەيدىسىگە قەغەز گۈل تاقاپ ، مۇستەملىكە تۇرمۇشىنىڭ ئالدامچىلىرىغا ئىشىنىپ ، مۇستەملىكە تۇرمۇشىنىڭ پوپوزىلىرىدىن قورقۇپ ، قەشقەرنىڭ توققۇزىراق ناھىيىسىدىن خىتاينىڭ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى شاۋگۇەن ناھىيىسىگە يېتىپ كەلگەن. شاۋگۇەن خىتايلارنىڭ قونجاق زاۋۇتىدا بالا قۇل بولۇپ ئىشلىگەن ئۇيغۇرلار 2009-يىلى 6-ئاينىڭ 25-كۈنى گۇاڭدۇڭلۇق خىتاينىڭ كالتىكى ئاستىدا قالدى... خىتايلار قولغا چەيدۇ يەنى قىچىراق ئېلىپ ئۇيغۇرلارنىڭ بورنىغا چاپتى ، بېشىغا چاپتى.

بەزى تور بەتلىرى 81 نەپەر ئۇيغۇر ، 39 دانە خىتاي يارىلاندى ، 2 نەپەر ئۇيغۇر ئۆلدى دەپ خەۋەر قىلىشتى. يەنە بەزى تور بەتلەر 12 ئۇيغۇر جەڭدە شىھىت بولدى ، 6 دانە خىتاي ئۆلدى دەپ خەۋەر قىلىشتى.

ۋەقەگە قاتناشقۇچى خىتايلار مەيداننى مۇنداق تەسۋىرلىدى: 5-ئايدا ئۇيغۇرلار زاۋۇتتا ئېچىنىشلىق ۋەقە پەيدا قىلدى. ئۇيغۇرلار شاۋگۇەن قونجاق زاۋۇتىغا كىرگەندىن كېيىن بۇلاڭچىلىق قىلدى. 6-ئاينىڭ 14-كۈنى بىر نەپەر خىتاي خوتۇنغا باسقۇنچىلىق قىلدى... خىتايلار پۇت تىرەپ تۇرالمىدى... 6-ئاينىڭ 25-كۈنى كېچىدە بىر نەچچە خىتاي قولغا كالتەك ، توقماق

ئېلىپ ئۇيغۇرلار ياتقان ياتاقلىرىغا ھۇجۇم قىلدى. ئۇيغۇرلار پىچاق ۋە باشقا قوراللار بىلەن قارشىلىق كۆرسەتتى. خىتايلار بىر چاقىرىق بىلەن 300 دىن ئېشىپ كەتتى. ئۇيغۇرلار زاۋۇت سېخىلارغا باستۇرۇپ كىرىپ كۆزگە چېلىققان خىتاينى ئۇرۇپ چاپتى. ھەر بىر خىتاي ئۆلۈپ تىرىلىشىگە باقمىي ئۈچ ئېلىشقا تىرىشتى. ئۇيغۇرلار تاغ تەرەپكە قېچىشقا باشلىدى. ئۇيغۇرلار ئىنتايىن قەبىھ ھەرىكەت قوللانغانلىقتىن ، ئومۇمى غەزەپ پەيدا قىلغانلىقتىن 2000 دىن ئارتۇق خىتاي بۇ يەرگە توپلىنىپ 800 نەپەر ئۇيغۇرنى قورشاشقا ئالدى. ساقچىلار قاراپ تۇردى. تاپاق يىگەن شىنجاڭلىق ھايۋانلار قان ئىچىدە يېتىپ قالدى. ئەتىسى تازىلىق ئىشچىلىرى 2 سائەت ۋاقىت سەرپ قىلىپ قان قېتىپ قالغان كۆچىلارنى تازىلىدى. 26-كۈنى ئەتىگەندە ئېغىر يارىلانغان 2 نەپەر ئۇيغۇر ئالەمدىن ئۆتتى. " خىتاي تەرەپنىڭ مەلۇماتى ئەنە شۇنداق بولدى.

يەنە بەزى خەۋەرلەردە ئۇيغۇرلار خىتايفىغا باسقۇنچىلىق قىلدى دىگەن خەۋەر يالغان بولۇپ بۇ خەۋەرنى تارقاتقان ج ئىسىملىك بىر خىتاينىڭ قولغا ئېلىنغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

قارا ئۇيغۇر ، ئۇيغۇرلارنى قانداق ئۆلتۈرىدىكەن! سېپى ئۆزىدىن بولغىنى ھەممىدىن ياماندۇر. قىزلارنى خىتاي ئالدامچىلارنىڭ ئالدىغا سېلىپ بەرگەنلەر ، ئۇيغۇر يىگىتلىرىنى ئىچكىرى خىتايفىغا ئاتالمىش ئەمگەككە ئەۋەتىپ بەرگەنلەر ، ئۇيغۇر تىللىق ئاتالمىش شاۋدۇبىچاڭ ، ئاتالمىش دادۇبىچاڭلار ، ئۇيغۇر تىللىق خىتايفىغا ئىشلەيدىغان ساقچىلار ھەممىسى سېپى ئۆزىدىن بولغانلىرى ھەممىدىن ياماندۇر.

سېكرىتار ۋاڭلىچۈەن بىلەن سېكرىتار

ۋاڭ ياك گۇاڭدۇڭ ۋە قەسىنى قانداق

پىلانلىدى

(ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

مۇناسىۋەتلىك تور بەتلەرنىڭ ئېلان قىلىشىغا ئاساسلانغاندا، گۇاڭدۇڭدا ئۇرۇپ ئۆلتۈرگەن ئۇيغۇرلارنىڭ سانى 50 نەپەردىن ئېشىپ كەتتى. ۋەقەنىڭ كېلىپ چىقىشىغا بەزىلەر "ختاي خوتۇنغا باسقۇنچىلىق قىلدى" دېگەن يالغان خەۋەرنى سەۋەپ قىلىپ كۆرسەتتى. يەنە بەزى تور بەتلەر "گۇاڭدۇڭدا خىتاي ئىشچىلار بىلەن ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر ئوتتۇرىسىدا ئىشقا ئورۇنلاشتۇرۇش رىقابىتى كەسكىنلىشىپ" كەتكەنلىكىنى سەۋەپ قىلىپ كۆرسەتتى.

1. سەۋەپكە كېلەيلى، خىتاي تەتەپكە باسقۇنچىلىق قىلىش "بىز بۇ گەپنى ئىشلىتىشكە ئامالسىز قالدۇق، چۈنكى ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر ئاقكۆڭۈل، ئىشچان دېھقان بالىلىرى بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئۇنداق پەسكەش ئىشنى قىلىشى مۇمكىن ئەمەس" دەپ كۆرسەتتى بىر نەپەر ئۇيغۇر يىگىت.

2. سەۋەپكە كەلسەك، خىتاي ئىشچىلارنىڭ رىقابەت ئېگىدىن پەيدا بولغان ئۆچمەنلىك بۇ قېتىمقى ۋەقەنىڭ پارتلىشىغا سەۋەپ بولدى، دېيىلدى، تامامەن خاتا! چۈنكى، خىتاينىڭ گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى، شىنچىن شەھىرى قاتارلىق ئاۋۋال بېيىغان ئۆلكە، شەھەرلەردە خىتاي پۇقرالىرى 5 مىڭ يۈەندىن تۆۋەن مائاشقا ئىشلىمەيدۇ. ئىچكىرى خىتايغا مەجبۇرى يۆتكەپ كېلىنگەن ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر ئايلىقى 4،5 يۈز يۈەن ئاللامدۇ، يوق؟ ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر مائاش تەلەپ قىلغاندا ھەتتا، بىر مۆجەزلىك پۇلنى يۈزىگە ئېتىپ "توختام تۈزگەندە ساڭا بېرىدىغان پۇلنى بېرىپ بولغان ئىدۇق" دېيىشتى. خىتاي "لاۋبەنلەر".

ختاي پۇقرالىرى باشقا ئىشلارنى بىلىمگەندىمۇ، ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەرنىڭ 4-5 يۈەن مائاشمۇ ئالمايدىغانلىقىنى، بۇ مائاشقا ئۆزلىرىنىڭ ھەرگىز ئىشلىمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. شۇڭا خىتاي ئىشچىلار ئۇيغۇر ئىشچىلارغا رىقابەت ئېلان قىلدى دېگەن گەپ پۇت تىرەپ تۇرالمىدۇ.

3. خىتاي پۇقرالىرىنىڭ قوزغۇلۇپ ئۇيغۇرلارنى كالتەك بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرىشىگە كەلسەك، خىتاي بۇ مىللەت جانجان مەنپەئىتىگە بېرىپ تاقالمىغىچە قوزغىلىپ چىقمايدىغان بىر مىللەتتۇر. "ختاي خوتۇنغا باسقۇنچىلىق قىلىش" تۆھمىتىمۇ، خىتاي پۇقرالىرىنىڭ قوزغىلىپ

چىقىشىغا سەۋەپ بولالمىدۇ. خىتاي مىللىتى جۈرئەتسىز مىللەتتۇر. ئۇنداقتا بۇ قېتىم قوزغىلىپ چىققان كىشىلەر كىم؟ ئاۋۋال كىم قول سالىدى؟ دېگەن مەسىلە ھالقىلىق مەسىلىدۇر. ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەر خىتاي ئىشچىلارنىڭ يانتىقىغا باستۇرۇپ كىردى دېگەن گەپ ئوتتۇرىغا چىقمىدى، ئەكسىچە كالتەك كۆتۈرگەن ئاتالمىش "ختاي خىشچىلار" ئۇيغۇر ئىشلەمچىلەرنىڭ يانتىقىغا كىچە سائەت 12 يېرىمدا بېسىپ كىردى.

بۇلارنىڭ سەۋەبى نېمە؟ "ختاي ئىشچىلار" كالتەكلەرنى قاچان تەييارلاپ قويغان ئىدى؟ ياناقىدىن قېچىپ ئۇيغۇرلار كۆچىمىغا چىققاندا، 15 خىتاي بىر ئۇيغۇرنى ئارىغا ئېلىپ كالتەكلىدى. ئۇيغۇرلارنىڭ ئىدىيىسى، تەشكىلى، تەييارلىقى يوق ئىدى، دەرھال تەشكىللىنەلمىدى. خىتاي كالتەكچىلەر تەشكىللىك، پىلانلىق ھەرىكەت قىلدى، ھەتتا ئۇيغۇرلار جان ئۇزۇپ مىدىرلاشتىن توختاپ قالسىمۇ كالتەكلىدى.

بۇ كالتەكچىلەر كىملىرى؟ ئۆتكەن يىلى لىخاساننىڭ كۆچمىلىرىدا ھەربىي كىيىمنى سېلىۋىتىپ پۇقراچە كىيىنگەن ھەربىلەر تىبەتلەرنى كالتەكلىگەن. دالاي لاما شۇڭا "ختاي ھۆكۈمىتى ئۆزى تەشكىللەپ ئۆزى ئوينىغان سىياسى ئويۇن" دېگەن ئىدى. 1997-يىلى 2-ئاينىڭ 5-كۈنى قورال-ياراقنى ئۇيغۇرلارنىڭ تارتىپ ئېلىشىدىن ئەنسىرىگەن خىتاي ھۆكۈمىتى ئىلى ئىنقىلابىنى باستۇرغاندا كالتەك بىلەن ئەسكەرلەرنى ئىشقا سالغان.

ۋاڭ لېچۈەن بۇ ھەرىكەتنى قانداق پىلانلىدى، ۋاڭ ياك بۇ ھەرىكەتنى قانداق ئورۇنلاشتۇردى؟

ۋاڭ لېچۈەن ئۇزۇندىن بېرى، ئۇيغۇرنىڭ سىياسى تەشكىلاتلىرى خەلقئارا جەمئىيەتتە بىر ئىشنى ۋۇجۇتقا چىقارغان ھامان ئىنكاس قايتۇرۇشقا ئادەتلەندى. ئۇنداقتا بۇ قېتىم گۇاڭدۇڭ ۋەقەسى ئارقىلىق ۋاڭلىچۈەن يەنە نېمە ئىشقا ئىنكاس قايتۇردى؟

2009-يىلى 5-ئاينىڭ 21 كۈنى دۇنيا ئۇيغۇر قۇرۇلتىيىنىڭ 3-نۆۋەتلىك يىغىنى ۋاشىنگىتۇندا چاقىرىلدى. دۆلەت مەجلىسىنىڭ 6 نەپەر ۋەكىلى بۇ يىغىندا تەبرىك سۆزى سۆزلىدى.

شۇ كۈنى پىرىزدىنت ئوباما ئۇيغۇرلار توغرىسىدا ئىككى جۈملە گەپ قىلدى. ئارقىدىنلا گۈەنتانامو تۈرمىسىدىن قويۇپ بېرىلگەن 4 نەپەر ئۇيغۇر بېرىمۇدا دۆلىتىگە ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، بۇ مەسىلە دۇنياۋى ئاخباراتنىڭ قىزىق تېمىسىغا ئايلاندى. ئامېرىكىنىڭ ئەسكىرى قىسىملىرى ئىراقتىن چېكىنىپ ئافغانىستانغا يەتكۈزۈشكە باشلىدى. بۇ ۋاڭلىچۈەننى قورقۇتتى.

ئۈرۈمچىدە ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ تىنچلىق نامايىشى ، خىتاي ئاھالىلىرىنىڭ زوراۋانلىق ھەرىكىتى

(ئەركىن ئاسىيا رادىئوسى خەۋىرى)

خەلقئارا خەۋەرلەردە خىتاي ھۇجۇمچىلارنىڭ يۈرۈش قىلىۋاتقان ، ساقچىلار تەرىپىدىن توسۇلۇۋاتقان كۆرۈنۈشلەرى بېرىلمەكتە ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ دۇكانلىرىغا ھۇجۇم قىلغانلىقى بايان قىلىنماقتا. غەيرى رەسمىي ئاخبارات ۋاسىتىلىرى ۋە بۇ ۋەقەنى كۆرگۈچىلەر ، خىتاي ھۇجۇمچىلارنىڭ كۆزى كۆرگەن ئۇيغۇرلارغا ھۇجۇم قىلغانلىقىنى ، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇكانلىرىغا ئوت قويغانلىقىنى ۋە ھەتتا ئۈرۈمچىدىكى كۆزى كۆرگەن ئۇيغۇرلارغا ھۇجۇم قىلغانلىقىنى ، ئۇيغۇرلارنىڭ دۇكانلىرىغا ئوت قويغانلىقىنى ۋە ھەتتا ئۈرۈمچىدىكى بىر قىسىم مەسچىتلىرىگىمۇ ھۇجۇم قىلغانلىقىنى بىلدۈرمەكتە. ئەمما ھازىرغا قەدەر ، خىتايلىرىنىڭ ھۇجۇمدا ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ سانى ئىنقىسز ھالەتتە تۇرماقتا.

ئۇيغۇر ئاپتونۇم رايونلۇق پارتكوم سىكرىتارى ئۈرۈمچى ۋەزىيىتى ھەققىدە سۆز قىلىپ ، چەتئەلدىكى ئاتالمىش بۆلگۈنچى كۈچلەرنىڭ ۋەقەنى تېخىمۇ ئۇلغايىتىۋەتكەنلىكىنى بىلدۈرگەن. ئۇ يەنە خىتاي ھۇجۇمچىلىرىغا سۆز قىلىپ ، ۋەقەنى بىر تەرەپ قىلىشنى ھۆكۈمەتكە قويۇپ بېرىشنى ، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ ۋەقە سادىر قىلغۇچىلارنى جازالاشقا قۇدرىتى يىتىدىغانلىقىنى جاكارلىغان. ئۇ سۆزىنىڭ ئارقىسىدا ، خىتاي زوراۋانلىق قىلغۇچىلارنى ۋەقەدىكى مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىۋالماستىن ئاگاھلاندۇرغان.

ئۈرۈمچىدىكى 5-ئىيۇل نامايىشىدىن كېيىن ، خىتاي ھۆكۈمىتى نامايىشقا چېتىشلىق دەپ قارىغان 1400دىن ئارتۇق كىشىنى تۇتقۇن قىلغان. خىتاي ئاخباراتى 5-ئىيۇل نامايىشى ھەققىدە تەرەپبازلىق بىلەن خەۋەر بېرىپ ، ئۈرۈمچىدىكى خىتاي ئاھالىلىرىنى ئۇيغۇرلارغا قارشى زوراۋانلىق ھەرىكەتلىرىگە قۇتراتقان.

7-ئاينىڭ 7-كۈنى بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ئاياللىرى نامايىش ئۆتكۈزۈپ تۇتقۇن قىلىنغان بالىلىرىنى قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلغان. نەتىجىدە 7-ئاينىڭ 7-كۈنى بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ئاياللىرى نامايىش ئۆتكۈزۈپ تۇتقۇن قىلىنغان بالىلىرىنى قويۇۋېتىشنى تەلەپ قىلغان. ئەينى ۋاقىتتا 1000 غا يېقىن خىتاي ئاھالىسى كالتەك-چوماق بىلەن توپلىشىپ يىغىلىش قىلىپ ، ئۇيغۇرلارنىڭ جامائەت ۋە ئىش سورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلغان.

ئۇيغۇر ئانىلىرىنىڭ نامايىشى ئۈرۈمچى شەھىرىنىڭ ئات بەيگە مەھەللىسىدە ئېلىپ بېرىلغان. 300 گە يېقىن ئايال " بىزگە ئەركىنلىك كېرەك " ، " بالىلىرىمىزنى قويۇۋېتىڭلار " دەپ شوئار توۋلىغان. ئۈرۈمچىدىكى ئاياللار نامايىشى خەلق مەيدانىدىكى خەلقئارا ئاخبارات ۋاسىتىلىرىنىڭ كۈچلۈك دىققىتىنى تارتقان. خەلقئارا خەۋەرلەردە كۆرسىتىلىشىچە ، خىتاي ئەسكەرلىرى يۇقىرى ئاۋازلىق رادىئو كانىيى بىلەن نامايىشچىلارغا خىتاب قىلىپ نامايىشچىلارنى مەيداندىن تارقىلىشقا بۇيرۇغان. ئاياللارنىڭ يىغىن-زارە ۋە شوئار بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان تەلەپلىرى جاۋابسىز قالغان. مىڭلىغان تولۇق قۇراللانغان خىتاي ئەسكەرلىرى ئايال نامايىشچىلارنىڭ يولىنى قوپاللىق بىلەن توسىغان. نامايىشچىلار ئىچىدىكى غەزەپلەنگەن بىر نەپەر ئايال خىتاي ئەسكەرلىرىگە قارىتىپ پۇتىدىكى ئايىقىنى ئاتقان ، يەنە قولدا ھاسا - تاياق تۇتقان بىر موماي ، نامايىشچىلارغا قاراپ ھەرىكەتلىنىۋاتقان بىرونىۋىكىنىڭ ئالدىغا قاراپ يۈرگەن ۋە بىرونىۋىكىنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلغان. خىتاي ئەسكەرلىرى ئاپشاركا ۋە سۇ پۈركۈش ماشىنىسى بىلەن ئايال نامايىشچىلارغا تەھدىت سالغان. ئاياللار بىلەن خىتاي ئەسكەرلىرى ئارىسىدىكى سۈركۈلۈشنى كۆرگەن بىر قىسىم ئەركەك يولۇچىلار نامايىشقا ئارىلىشىپ ، خىتاي ئەسكەرلىرىگە قارشى ئورتاق كۈچ كۆرسەتكەن. بۇ قېتىمقى ئاياللار نامايىشىغا بالىلار بىلەن بۇۋايلازمۇ